

Województwo
Śląskie

100-LECIE
POWSTAŃ ŚLĄSKICH

1919-1920-1921

**Wojewódzki Program Aktywizacji Gospodarczej
oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów
i Jury Krakowsko-Częstochowskiej -
Owca Plus do roku 2027**

Katowice 2020 rok

Opracowanie:

Robert Karpeta – Departament Terenów Wiejskich, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego

Jerzy Parusel, Michał Romańczyk – Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska

Alicja Motyka, Patrycja Lebiocka – Śląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Częstochowie

Nadzór merytoryczny Departamentu Terenów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego w Katowicach

Konsultacje:

Adam Jurzykowski, Zygmunt Chromik, Roksana Krause – Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska
w Katowicach

Hanna Pompa-Obońska – Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego

Maria Banachowicz – Izba Rzemieślnicza oraz Małej i Średniej Przedsiębiorczości w Katowicach

Piotr Kohut, Józef Michałek – Fundacja Pasterstwo Transhumancyjne

Jacek Panek – Fundacja Centrum Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego Jury

Fotografie:

Józef Michałek

Robert Karpeta

Zygmunt Chromik

Roksana Krause

Agnieszka Kusiak

Archiwum Woj. Śląskiego

Centrum Produktu Regionalnego

Spis treści

1	Wstęp	8
2	Zarys Historyczny Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko- Częstochowskiej - Owca Plus realizowanego w latach 2007 do 2020	10
2.1	Uwarunkowania Powstania Wojewódzkiego Programu – Owca Plus.....	10
2.2	Wojewódzki Program - Owca Plus - przyjmowane dokumenty	12
2.3	Osiągnięte efekty realizowanych działań w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus w latach 2007-2020 oraz finansowanie.....	13
2.3.1	Efekty przyrodnicze	13
2.3.2	Efekty ekonomiczno-gospodarcze.....	18
2.3.3	Efekty społeczno – kulturowe	28
2.3.4	Finansowanie Programu.....	29
3	Sytuacja wyjściowa dla opracowania Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027 – dla Beskidów	31
3.1	Charakterystyka społeczno–gospodarcza Beskidów	31
3.1.1	Stan pogłowia zwierząt gospodarskich (owce, kozy)	31
3.1.2	Rynek produktów spożywczych pochodzenia owczego (sery, mięso jagnięce, baranie) 33	
3.1.3	Zainteresowanie baców i hodowców owiec uczestnictwem w Wojewódzkim Programie – Owca Plus	33
3.1.4	Charakterystyka przyrodniczo – turystyczna Beskidów	34
3.1.5	Ruch turystyczny w Beskidach w granicach administracyjnych Województwa Śląskiego 35	
3.1.6	Rozwój gospodarczy regionu pod kątem turystyki w oparciu o kulturę i tradycje związane z gospodarką pasterską	38
4	Sytuacja wyjściowa dla opracowania Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027 – dla Jury Krakowsko-Częstochowskiej.....	41
4.1	Charakterystyka społeczno – gospodarcza Jury Krakowsko–Częstochowskiej.....	41
4.1.1	Stan pogłowia zwierząt gospodarskich (owce, kozy)	41
4.2	Charakterystyka przyrodniczo – turystyczna Jury Krakowsko–Częstochowskiej	42
5	Analiza szans i zagrożeń dla zachowania bioróżnorodności terenów cennych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym Beskidów i Jury Krakowsko–Częstochowskiej.....	45
6	Zgodność Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027 z dokumentami strategicznymi 46	

6.1	Z ramową konwencją o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat	46
6.2	Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”	46
6.3	Zgodność ze Strategią Ochrony Przyrody Województwa Śląskiego do roku 2030.....	47
6.4	Zgodność ze Strategią Rozwoju Obszarów Wiejskich Województwa Śląskiego do roku 2030 48	
7	Cele i założenia Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus do roku 2027	50
7.1	Ochrona bioróżnorodności.....	50
7.2	Ochrona krajobrazu.....	51
7.3	Szanse rozwojowe mieszkańców.....	52
8	Obszary szczególnie cenne przyrodniczo, na których wskazana jest realizacja zadań ochronnych w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027	53
8.1	Besкиды i Pogórze.....	53
8.2	Jura Krakowsko-Częstochowska.....	57
9	Rola zwierząt gospodarskich w kształtowaniu środowiska przyrodniczego i jego wpływ na bioróżnorodność, środowisko przyrodnicze oraz rolnictwo	59
9.1	Dobrostan zwierząt – owce, kozy.....	60
9.1.1	Minimalne warunki utrzymania owiec	61
9.1.2	Minimalne warunki utrzymania kóz	61
10	Stosowane zabiegi czynnej ochrony przyrody.....	62
10.1	Wypas	63
10.2	Koszenie.....	65
10.3	Odkrzaczanie	67
11	Działania inwestycyjne objęte Wojewódzkim Programem - Owca Plus do roku 2027	68
11.1	Infrastruktura pasterska	68
11.2	Zagospodarowanie produktów pochodzenia owczego, takich jak wełna, skóry, mięso, mleko 68	
11.3	Infrastruktura turystyczna	69
11.4	Oznakowanie terenów wypasowych.....	69
12	Szkody w zwierzętach gospodarskich wyrządzone przez duże drapieżniki.....	70
12.1	Gospodarka pasterska a dzikie zwierzęta.....	70
12.2	Dobre Praktyki Gospodarki.....	70
12.3	Stosowane zabezpieczenia stad przed dzikimi zwierzętami	71
12.3.1	Psy stróżujące	71
12.3.2	Ogrodzenia siatkowe	72

12.3.3	Ogrodzenia elektryczne	72
12.3.4	Fladry	72
12.3.5	Odstraszanie drapieżników	73
12.4	Wyplata Odszkodowań za szkody wyrządzone przez duże drapieżniki	73
13	Kształcenie w zawodzie bacy i juhasa szansą na zachowanie ginących zawodów i tradycyjnej gospodarki pasterskiej.....	75
13.1	Wpisanie zawodu bacy i juhasa na ministerialną listę zawodów	75
13.2	Korzyści płynące z wpisania zawodu bacy i juhasa na ministerialną listę zawodów.....	75
13.3	Zakres wiedzy, jaki obejmuje kształcenie w zawodzie bacy i juhasa.....	76
13.4	Możliwe systemy kształcenia w zawodzie bacy i juhasa	77
13.5	Jak zachęcić do kształcenia się w zawodzie bacy i juhasa	78
14	Promocja i popularyzacja idei Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027	79
14.1	Promocja Szlaku Bacówek Programu - Owca Plus (Beskidzki Szlak Bacówek)	79
14.2	Promocja walorów przyrodniczo-krajobrazowych	80
14.3	Promocja produktów pochodzenia owczego i koziego	80
14.4	Popularyzacja tradycji i kultury ludowej	82
14.5	Szkolenia dla baców, juhasów i osób zainteresowanych rozwojem obszarów górskich	82
	w oparciu o założenia Wojewódzkiego Programu - Owca Plus.....	82
14.6	Kreowanie gospodarki pasterskiej jako szansy dla wielofunkcyjnego rozwoju obszarów górskich	83
15	Źródła finansowania, ramy czasowe, beneficjenci.....	84
16	Monitoring realizowanych zadań wykonywanych w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027	85
17	Załączniki	86
17.1	Mapa obiektów wypasowych wpisanych do Wojewódzkiego Programu – Owca Plus do roku 2027 – Beskidy i Pogórze.....	86
17.2	Mapa obiektów wypasowych wpisanych do Wojewódzkiego Programu – Owca Plus do roku 2027 – Jura Krakowsko-Częstochowska	87
17.3	Załącznik nr 1 Standard wymagań egzaminacyjnych czeladnik w zawodzie juhas	88
17.4	Załącznik nr 2 Standard wymagań egzaminacyjnych mistrz w zawodzie juhas	92
17.5	Załącznik nr 3 Standard wymagań egzaminacyjnych czeladnik w zawodzie baca	98
17.6	Załącznik nr 4 Standard wymagań egzaminacyjnych mistrz w zawodzie baca	102

Szanowni Państwo,

zadaniem Zarządu Województwa jest dbałość o zrównoważony rozwój całego regionu. Polityka zrównoważonego rozwoju umożliwia zaspokojenie potrzeb jego mieszkańców oraz daje wszystkim równe szanse rozwojowe przy poszanowaniu i dbałości o środowisko naturalne. Województwo Śląskie charakteryzuje się dużą różnorodnością przyrodniczą i kulturową, co sprawia, że jest ono często odwiedzane przez turystów z kraju, jak również z zagranicy, dzięki czemu cała branża okołoturystyczna prężnie się rozwija i przynosi jego mieszkańcom wymierne korzyści. Tak prężny rozwój turystyki w naszym województwie nie byłby możliwy, gdyby nie dostrzeżone w porę zagrożenia wynikające z zaprzestania gospodarki pasterskiej na terenach Beskidów oraz Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Umożliwiło to Zarządowi Województwa Śląskiego podjęcie szybkich i skutecznych działań wspomagających wypas na terenach szczególnie cennych przyrodniczo, które w wyniku zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej ulegały procesowi sukcesji wtórnej, pozbawiając je charakterystycznych dla Beskidów pięknych krajobrazów, tworzonych przez hale, łąki i polany górskie, a na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej ostańców skalnych porośniętych murawami kserotermicznymi. Szczególną uwagę należy również zwrócić na towarzyszące ciężkiej pracy w gospodarstwie pasterskim – barwne tradycje i kulturę, których zachowanie i przekazanie następnym pokoleniom jest naszym obowiązkiem.

Niniejszy dokument stanowi kontynuację działań realizowanych w ramach Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus od 2008 roku. Pozwoli on na dalszy rozwój terenów objętych Programem, objęcie czynną ochroną większej powierzchni terenów szczególnie cennych przyrodniczo, zachowanie lokalnych ras zwierząt gospodarskich oraz dalsze podtrzymywanie kultury i tradycji pasterskich.

Bezpośrednim realizatorom Programu, życzę dużo siły, wytrwałości i satysfakcji z wykonywanej pracy na rzecz rozwoju swoich małych ojczyzn, zaś beneficjentom pośrednim, czyli wszystkim tym, którzy gdziekolwiek zetkną się z efektami realizowanych w ramach Programu działań, życzę niezapomnianych pozytywnych wrażeń.

Jakub Chełstowski

Marszałek Województwa Śląskiego

Szanowni Państwo,

w trosce o zachowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego naszych pięknych terenów Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej, Zarząd Województwa Śląskiego podjął uchwałę w sprawie opracowania *Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027*.

Ten szczególny Program daje możliwości rozwojowe mieszkańcom terenów objętych tym projektem, a także zakłada ochronę bioróżnorodności i krajobrazu, przy wykorzystaniu tradycyjnej gospodarki pasterskiej. To właśnie prowadzona na tych terenach przez pokolenia tradycyjna gospodarka pasterska, ukształtowała charakterystyczny dla Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej krajobraz oraz pozostawiła nam piękną spuściznę związaną z kulturą, sztuką i architekturą charakterystyczną dla tych terenów. Podejmowane działania w ramach Programu mają na celu nie tylko podtrzymanie tradycji i kultury, ale także szeroko rozumiany rozwój tych terenów pod względem gospodarczym, ze szczególnym uwzględnieniem walorów środowiska naturalnego.

Obecnie w bardzo dynamiczny sposób rozwija się branża turystyczna, która generuje coraz większe dochody. Szeroka propozycja wydarzeń kulturalnych związanych z gospodarką pasterską, smaczna kuchnia z daniami i produktami regionalnymi pochodzenia owczego, ciekawa architektura oraz kontakt ze środowiskiem naturalnym sprawia, że turyści coraz częściej wybierają Beskidy i Jurę Krakowsko-Częstochowską jako cel swojej podróży.

Patrząc z perspektywy czasu na efekty realizowanego od 2008 roku Programu, należy podkreślić wielkie zaangażowanie i determinację wielu osób – pasjonatów, dla których podtrzymywanie tradycji i tajników związanych z gospodarką pasterską, przekazywanych z ojca na syna, jest najważniejszym motywatorem do podejmowania nawet najtrudniejszych wyzwań. To Wam należą się największe słowa uznania za sukces dotychczas realizowanych działań.

Mam nadzieję, że nowy Wojewódzki Program – Owca Plus obejmujący lata 2021-2027 umożliwi Państwu realizację planów i zamierzeń, zbieżnych z celami i założeniami Programu.

Beata Białowąs

Członek Zarządu Województwa Śląskiego

1 Wstęp

Owce towarzyszą człowiekowi od tysięcy lat, dostarczają wszystkich podstawowych produktów, takich jak: mięso, mleko, skóry oraz wełnę. Proces ich domestykacji, czyli udomowienia rozpoczął się 14 tysięcy lat temu na terenie południowo – zachodniej Azji na obszarze występowania ich dzikich przodków. Dane filogenetyczne sugerują, że owca domowa pochodzi od muflonów¹, a w Polsce pojawiła się już od V tysiąclecia p.n.e. i od tego czasu jest na naszych ziemiach już ciągle obecna². Cechą ułatwiającą udomowienie owcy był jej sposób życia, łagodny charakter, skłonność do podporządkowywania się przewodniczcze stada oraz brak instynktu szybkiej ucieczki przed drapieżnikami³. Owce największe znaczenie miały dla ludów koczowniczych, wędrujących, które żyły na terenach półpustynnych, stepowych i górskich. Owce bardzo dobrze znoszą długie wędrówki, są wytrzymałe na trudy i niedostatek paszy a nawet okresowy brak pożywienia i wody. Ponadto są łatwe do utrzymania w stadzie, kierując się za przewodnikiem⁴.

Na tereny Beskidów gospodarka pasterska trafiła wraz z koczowniczym ludem wołoskim, który jak twierdzi wielu badaczy, wywodzi się z plemienia Daków zamieszkujących Dację – tereny lewobrzeżnego Dunaju, którzy po ucieczce przed Rzymianami schronili się w wysokich partiach Siedmiogrodu, gdzie w tych wysokogórskich terenach trudnili się pasterstwem. Z czasem opuścili tereny południowej Rumunii, Księstwa Wołoszczyzny, Mołdawii i Transylwanii, rozpoczynając ok. XIII wieku wędrówkę w poszukiwaniu lepszych warunków bytowych. Osadnictwo objęło doliny górskie wzdłuż rzek oraz potoków płynących ich dnem i dotarło w Beskidy na przełomie XV i XVI wieku. Wędrująca wspólnota karpaccich pasterzy z biegiem czasu asymilowała się z różnego rodzaju typami kultur i osadnictwa. Często zmuszona była oprócz swojego wołoskiego prawa do przyjmowania prawa obowiązującego na ziemiach, gdzie przyszło się im osiedlić⁵. Dlatego wędrując dziś łukiem Karpat możemy spotkać charakterystyczne i powtarzające się elementy architektury drewnianej, zdobnictwa czy nazewnictwa, które wędrujące ludy niosły ze sobą, z czasem je udoskonalając i modyfikując.

Gospodarka pasterska jest również nieodzownym elementem tożsamości kulturowej Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Charakterystycznym rysem krajobrazu kulturowego były wieńczące wyniesienia – białe ostańce skalne, odsonięte w efekcie wypasania na nich zwierząt gospodarskich. Hodowlę zwierząt gospodarskich na tych terenach determinowały dwa czynniki tj. dostępność do wody i zasoby paszowe. W rzeźbie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej widoczne jest zróżnicowanie jej północnej i południowej części. Wyżyna Częstochowska to strefa wzniesień wapiennych grupująca się w kilka zespołów. Ostańce skalne górują tam nad obniżeniami pokrytymi dużymi połaciami piasków wodnolodowcowych. Wyżyna Olkuska to w znacznym stopniu pokryty lessem płaskowyż z pojedynczymi izolowanymi skałkami oraz głęboko wciętymi dolinami z licznymi źródłami i potokami. Cała Wyżyna jest zbudowana ze spękanych i skrasowiałych skał wapiennych. Poziom wodonośny znajduje się często kilkadziesiąt metrów poniżej powierzchni terenu. W wyniku takiej budowy, po opadach woda szybko wsiąkała w podłoże i często zdarzały się długie okresy jej niedoboru. Dlatego też osadnictwo grupowało się w okolicach źródeł oraz nad strumieniami, gdzie dostatek wody sprzyjał

---

¹ Bunch i in. 2005 r.

² Lasota-Moskalewska 2005, 2008

³ Clutton-Brock 1999; Lasota-Moskalewska 2005, 2008

⁴ Owce w krajobrazie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej Zawiercie 2010, Andrzej Czyłok, Tomasz Korczyński, Maciej Murawski, Jacek Sikora, Justyna Smętek, Krzysztof Stefaniak, Marceli Ślusarczyk, Andrzej Tyc, Jan M. Waga

⁵ Bacowie i Wałasi Kultúra Pasterska na Pograniczu polsko-słowackim Pod redakcją Ewy Kocój i Józefa Michałka

rolniczemu gospodarowaniu. Jednak konkurencją dla rolnictwa stawały się tam kuźnice, tartaki i młyny korzystające z wód płynących jako źródła energii.

W związku z czym, ze względu na ograniczoną dostępność pastwisk o lepszej jakości, wykorzystywano praktycznie wszystkie możliwe do zagospodarowania skrawki ziemi nie nadające się do uprawy. Dla wypasu zwierząt przeznaczano wszystkie szczytowe partie wzgórz z ostańcami oraz głębokie, trudno dostępne suche doliny. Bardzo często wypas prowadzono na wyjąłwionych terenach, pośród wkraczających zadrzewień, a także wzdłuż ciągów komunikacyjnych. Według przekazów ustnych na części Wyżyny Częstochowskiej wykształcił się rodzaj gospodarowania przypominający model szałaśniczy w górach. Zakładał on tworzenie sezonowych, tymczasowych elementów infrastruktury pasterskiej, umożliwiającej nocowanie pasterzy i zwierząt. Jedną z najstarszych pisanych, pośrednich informacji, że na Jurze wypasano owce, pochodzi z Dziennika Urzędowego Wojewódzkiego⁶[\[OBJ\]](#)

---

⁶ Owce w krajobrazie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej Zawiercie 2010, Andrzej Czyłok, Tomasz Korczyński, Maciej Murawski, Jacek Sikora, Justyna Smętek, Krzysztof Stefaniak, Marcei Ślusarczyk, Andrzej Tyc, Jan M. Waga

2 Zarys Historyczny Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus realizowanego w latach 2007 do 2020

Wojewódzki Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus to pierwszy tego typu dokument, który powstał na terenie Województwa Śląskiego w odpowiedzi na zaobserwowane negatywne zmiany powstałe w wyniku zaprzestania gospodarki pasterskiej na terenach Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej.

Zwiększająca się świadomość mieszkańców związana z zagrożeniami wynikającymi z zaprzestania działalności rolniczej na obszarach górskich i obawa przed utratą swojej tożsamości kulturowej, uaktywniła oddolne działania zmierzające do zainteresowania tym problemem różne środowiska i instytucje mogące podjąć w tej kwestii działania. Wydział Terenów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego jako pierwszy zauważył problem i wynikające z niego zagrożenia środowiskowe, kulturowe i społeczno-gospodarcze. Przy współpracy z instytucjami z branży rolniczej, ochrony środowiska, organizacjami pożytku publicznego oraz z osobami zaangażowanymi w rozwój lokalnych społeczności, podjął działania mające na celu opracowanie Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus, potocznie nazwanego Wojewódzkim Programem - Owca Plus.

2.1 Uwarunkowania Powstania Wojewódzkiego Programu – Owca Plus

Wojewódzki Program - Owca Plus został opracowany w 2006 roku. Był to okres, w którym od kilkunastu lat odnotowywano lawinowy spadek pogłowia owiec w Polsce. W latach 1987 - 2005 pogłowie owiec zmniejszyło się z 5 mln do 261 tys. sztuk. Powodem zmniejszenia pogłowia owiec były przede wszystkim względy ekonomiczne. Brak popytu na wełnę i skóry owcze spowodował spadek ich cen. Wełnę zastąpiono materiałami syntetycznymi, a świat mody podyktował inne trendy, odwracając się od grubych i ciężkich kozuchów. Nie mieliśmy również tradycji kulinarnych związanych ze spożywaniem potraw z jagnięciny czy z baraniny, a w produktach z owczego mleka nikt w tych czasach nie dostrzegał wysokich walorów jakościowych.

Spadek pogłowia owiec w Polsce miał szczególne znaczenie dla obszarów górskich, gdzie gospodarka pasterska była nie tylko podstawową działalnością rolniczą, ale była również bardzo mocno powiązana z kulturą, tradycją i stylem życia ludzi tam zamieszkujących. To trudne warunki klimatyczne, krótkie lato i długa zima, jak również ukształtowanie terenu podyktowały taki, a nie inny rodzaj gospodarowania na tych terenach. Na obszarach nizinnych gospodarstwa, które rezygnowały z hodowli owiec mogły w łatwiejszy sposób zmienić profil produkcji, natomiast na terenach górskich było to praktycznie niemożliwe.

fot. 1. Zaprzestanie gospodarki pasterskiej na Hali Baraniej – proces sukcesji wtórnej

Taka sytuacja spowodowała, że wiele gospodarstw zaprzestało swojej działalności rolniczej, pozostawiając na wiele lat bez opieki hale, łąki i polany górskie, które stanowiły dziedzictwo kulturowe tych terenów ukształtowane przez przyrodę i pracę rąk ludzkich wielu pokoleń. Nieużytkowane tereny zaczęły ulegać procesowi sukcesji wtórnej, zaczęły porastać ekspansywnymi gatunkami roślin zielnych, krzewami i drzewami. Ten proces całkowicie zmieniał krajobraz górski, pozbawiając go nie tylko charakterystycznego widoku wypasających się stad owiec, ale również otwartych przestrzeni hal, łąk i polan górskich tworzących piękne krajobrazy.

fot. 2. Niszcząca infrastruktura pasterska na Abrahamowie

Zaprzestanie gospodarki pasterskiej spowodowało również, iż cała infrastruktura pasterska oraz nieużytkowane narzędzia ulegały niszczeniu i całkowitej degradacji. Powoli zaczęły znikać z hal baczki, które nie tylko stanowiły miejsce schronienia i pracy dla bacy, ale również często wykorzystywane były przez turystów, których zaskoczyła burza czy noc na szlaku.

fot. 3. Zniszczona infrastruktura pasterska pod Halą Romanka

Zanikały również tradycje ściśle związane z kalendarzem pasterskim, takie jak np. redyk wiosenny, oznaczający wyjście owiec na halę, który przypada na św. Wojciecha (23 kwietnia) oraz redyk jesienny tzw. łossod przypadający na św. Michała (29 września) czyli spęd owiec z hali, ich oddanie i rozliczenie się bacy z właścicielami owiec za całoroczny wypas. Wraz z zaprzestaniem prowadzenia gospodarki pasterskiej te i inne obrzędy zanikły, gdyż nie były to tylko święta wynikające z tradycji, ale realne wydarzenia, którymi żywo było zainteresowanych wielu mieszkańców oddających swoje zwierzęta bacy pod opiekę.

Poza obrzędowością związaną z kalendarzem pasterskim, zanikała również kultura objawiająca się w umiejętności gry na instrumentach ludowych, znajomości tradycyjnych pieśni i melodii, a także coraz rzadziej ubierano się w stroje góralskie, które mieszkańcy zwykli zakładać na różnego rodzaju uroczystości.

Zanik tych wszystkich elementów związanych z tradycją, kulturą, charakterystycznym krajobrazem, miał również ogromny wpływ na ruch turystyczny, który powoli zamierał. Turyści nie tylko utracili walory krajobrazowe, ale nie mieli również okazji zapoznać się z kulturą, tradycją, która jeszcze nie tak dawno była żywym elementem tych terenów. Wraz ze zmniejszającym się ruchem turystycznym, spadkiem opłacalności prowadzenia gospodarki pasterskiej, warunki ekonomiczne ciągle się pogarszały, a mieszkańcy znajdowali źródło utrzymania w innych dziedzinach gospodarki.

2.2 Wojewódzki Program - Owca Plus - przyjmowane dokumenty

Pierwszy pilotażowy Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus został przyjęty w 2007 roku Uchwałą Zarządu Województwa Śląskiego i obejmował swym zasięgiem lata 2008-2009. Po jego realizacji efekty środowiskowe, kulturowe i społeczno-gospodarcze umocniły Zarząd Województwa w przekonaniu, że podjęta interwencja jest jak najbardziej słuszna i należy ją kontynuować.

Dlatego w 2010 roku został przyjęty przez Zarząd Województwa Śląskiego Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej „Owca Plus” na lata 2010-2014, a w 2015 roku uzupełniony o nowe zapisy i uaktualnione tereny wypasowe Wojewódzki Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus do roku 2020.

2.3 Osiągnięte efekty realizowanych działań w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus w latach 2007-2020 oraz finansowanie

Realizacja Wojewódzkiego Programu - Owca Plus na przestrzeni lat przyniosła wiele korzyści zarówno środowiskowych, jak i społeczno-gospodarczych. Jego idea wykracza daleko poza ramy w nim określone i daje możliwość rozwoju gospodarczego w wielu dziedzinach życia. Program stał się również motorem dla innych instytucji i organizacji, które podejmują różne działania związane z ratowaniem naszego dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego. Przykładem mogą być projekty zrealizowane na terenie Beskidów, takie jak np.: Szlak Kultury Wołoskiej, Karpaty Łączą czy Ochrona zbiorowisk nieleśnych na terenie Beskidzkich Parków Krajobrazowych.

fot. 4. Przykłady infrastruktury pasterskiej zrealizowanej w ramach projektów Karpaty Łączą oraz Ochrony zbiorowisk nieleśnych na terenie Beskidzkich Parków Krajobrazowych

2.3.1 Efekty przyrodnicze

W latach 2007-2020 Program realizowano łącznie na 107 obiektach na terenie Beskidów i Pogórza Śląskiego. W kolejnych edycjach Programu, a także w poszczególnych latach, liczba i powierzchnia wypasanych i/lub wykaszanych obiektów ulegały zmianie. W latach 2010-2014 wypas prowadzono na 59 obiektach na powierzchni od 466 ha do 580 ha, spośród 82 obiektów o łącznej powierzchni 858 ha wskazanych w Programie. W okresie od roku 2015 do roku 2020 wypasem i/lub wykaszaniem objęto 75 spośród 168 obiektów, a powierzchnia poddana zabiegom wynosiła od 567 ha do 690 ha w stosunku do łącznej powierzchni 1513 ha wskazanej w Programie. Tylko w przypadku 21 obiektów prowadzone zabiegi miały charakter ciągły, a więc trwały przez co najmniej dwie edycje Programu.

Na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej w latach 2007-2020 Programem objętych było łącznie 50 obiektów. W latach 2010-2014 spośród 45 obiektów o łącznej powierzchni 120,5 ha wskazanych w Programie, wypasem objęto 17 obiektów, a powierzchnia wypasu wyniosła od 63,1 ha do 115,5 ha. W latach 2015-2020 spośród 73 obiektów o łącznej powierzchni 715,6 ha wypas realizowano na 29 obiektach, na powierzchni od 68,5 do 191,5 ha, przy czym tylko na 1 obiekcie miał on miejsce przez więcej niż 2 sezony wegetacyjne. Zmiany liczby obiektów objętych wypasem lub wykaszaniem były częściowo związane z realizacją na niektórych obiektach działań ochronnych w ramach programu LIFE+ („Ochrona zbiorowisk nieleśnych na terenie Beskidzkich Parków Krajobrazowych” oraz „Ochrona cennych przyrodniczo siedlisk nieleśnych, charakterystycznych dla obszaru Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd”). Należy jednak podkreślić, że dla uzyskania wymiernych efektów przyrodniczych

i zapewnienia ich trwałości niezbędna jest systematyczna realizacja zabiegów ochronnych. Cele środowiskowe Wojewódzkiego Programu - Owca Plus obejmowały utrzymanie oraz poprawę stanu cennych siedlisk przyrodniczych i gatunków zależnych od użytkowania rolnego, a zwłaszcza pasterskiego, wzmacnianie roli gospodarki pastwiskowej w przeciwdziałaniu sukcesji wtórnej na siedliskach półnaturalnych oraz ochronę i odtwarzanie walorów krajobrazowych.

W ramach Programu realizowano działania z zakresu czynnej ochrony siedlisk i gatunków, na które składały się: wypas owiec i kóz, wykaszanie łąk oraz wycinka drzew i krzewów. Rodzaj podejmowanych działań na poszczególnych obiektach uzależniony był od występujących typów siedlisk oraz stanu ich zachowania. Działania ochronne w Beskidach i na Pogórzu Śląskim ukierunkowane były głównie na ochronę siedliska zachodniokarpackich muraw bliźniczkowych (6230), ekstensywnie użytkowanych niżowych łąk świeżych (6510) oraz górskich łąk konietlicowych i mietlicowych (6520), natomiast na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej na ochronę siedliska muraw kserotermicznych (6210). Od 2010 roku Program podlegał monitoringowi przyrodniczemu prowadzonemu przez Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska.

fot. 5. Przykładowa powierzchnia monitoringowa na murawie bliźniczkowej

Monitoring realizowany był w zakresie ogólnym i szczegółowym. Monitoringiem ogólnym objęte były wszystkie obiekty zgłoszone do wypasu. W każdym obiekcie był on wykonywany dwukrotnie – w momencie rozpoczęcia realizacji Programu oraz w ostatnim roku jego trwania. W ramach monitoringu ogólnego dokonywano opisu warunków siedliskowych ze szczególnym uwzględnieniem informacji o cennych zbiorowiskach i gatunkach roślin, a także prowadzonych zabiegach ochronnych z oceną ich intensywności. Monitoring szczegółowy prowadzony był z kolei na wybranych powierzchniach badawczych i dotyczył oceny stanu siedlisk przyrodniczych, stanowiących przedmiot działań ochronnych i zachodzących w nich zmian pod wpływem prowadzonych zabiegów czynnej ochrony (wypasu, wykaszania oraz wycinki drzew i krzewów). Obejmował także ocenę stanu populacji cennych gatunków roślin związanych z siedliskami stanowiącymi przedmiot działań ochronnych: na Pogórzu Śląskim - zimowita jesiennego, w Beskidach- dzwonka piłkowanego i krokusa spiskiego, a na Jurze - zawilca wielkokwiatowego. W ostatniej edycji Programu badania rozszerzono również o monitoring cykadofauny wybranych terenów wypasowych.

fot. 6. Zimowit jesienny (*Colchicum autumnale*)

fot. 7. Szafran (krokus) spiski *Crocus scepusiensis*

fot. 8. Dzwonek piłkowany *Campanula serrata*

fot. 9. Zawilec wielkokwiatowy *Anemone sylvestris*

Wyniki monitoringu przyrodniczego wykazały, że na polanach górskich poddanych regularnym zabiegom, utrzymano cenne siedliska przyrodnicze a w niektórych przypadkach wypas, wykaszanie oraz wycinka drzew i krzewów wpłynęły na poprawę ich stanu zachowania. Dzięki wycinie drzew i krzewów poprawiły się warunki świetlne, które są istotne dla rozwoju gatunków siedlisk nieleśnych. Wykaszanie borówczysk, zagrażających siedliskom łąk i muraw bliźniczkowych, wpłynęło na osłabienie żywotności krzewinek borówki czarnej.

fot. 10. Hala Barania ok. 6 lat po przywróceniu na niej gospodarki pasterskiej

W następnych sezonach po koszeniu krzewinki osiągały mniejszą wysokość, a miejscami obserwowano ich zamieranie. Stan siedliska muraw bliźniczkowych został utrzymany, a nawet uległ nieznacznej poprawie. Wypas korzystnie wpłynął na zmniejszenie grubości wojłoku i wzrost liczby gatunków, zwłaszcza reprezentatywnych. Siedlisko łąki rajgrasowej (owsicowej) poddane badaniom na Górze Tuł zachowało dobry stan pod względem wszystkich analizowanych wskaźników, a jednocześnie wzrosła ogólna liczba gatunków oraz ilość i pokrycie gatunków reprezentatywnych dla siedliska. Perspektywy ochrony siedliska oceniono bardzo dobrze, pod warunkiem utrzymania dotychczasowego użytkowania. W przypadku regłowej łąki mieczykowo-mietlicowej wykaszanie i wypas łąk wpłynęły na utrzymanie dotychczasowego stanu siedliska, a częściowo także jego poprawę, głównie na skutek ograniczenia przyrostu wojłoku, powstrzymania rozwoju siewek drzew i krzewów, a w niektórych przypadkach także wzrostu bogactwa gatunkowego siedliska.

Kośno-pasterskie użytkowanie łąk świeżych na Górze Tuł korzystnie wpłynęło również na warunki rozwoju populacji zimowita jesiennego, umożliwiając zachowanie odpowiedniej liczebności i struktury rozwojowej. Na halach w paśmie Pilska utrzymanie bądź przywrócenie wypasu i tym samym powstrzymanie sukcesji drzew i krzewów oraz borówczysk, wpłynęło korzystnie na stan populacji krokusa spiskiego. W przypadku dzwonka piłkowanego wyniki badań wskazują na pozytywny wpływ wykaszania i wypasu na jego propagację wegetatywną, ale zbyt intensywne zgryzanie może ograniczać warunki reprodukcji generatywnej, co jest zjawiskiem niekorzystnym dla populacji w dłuższej perspektywie czasowej. Realizacja zabiegów jest bez wątpienia niezbędna dla zachowania siedliska gatunku. Konieczne jest jednak ich zróżnicowanie w zależności od siedliska, w którym występuje dzwonek. W siedliskach łąk kośnych dla ochrony populacji dzwonka piłkowanego wskazane jest ich użytkowanie kośne w terminie uwzględniającym fenologię gatunku z ewentualnym późniejszym wypasem. W przypadku występowania dzwonka w zbiorowiskach o charakterze przejściowym pomiędzy łąkami a murawami bliźniczkowymi, ochrona czynna może być realizowana poprzez wypas. Z uwagi na zgryzanie dzwonka przez owce, wypas nie powinien być zbyt intensywny, a termin jego realizacji powinien przypadać dopiero po okresie kwitnienia i owocowania gatunku – przynajmniej co drugi rok.

Istotnym efektem środowiskowym Programu jest ochrona walorów krajobrazowych Beskidów, dzięki zachowaniu hal grzbietowych i polan śródleśnych, które stanowią charakterystyczny element krajobrazu Beskidu Śląskiego i Beskidu Żywieckiego. Przywrócenie wypasu wpłynęło na ograniczenie celowych zalesień polan, a na większości hal powstrzymało sukcesję w kierunku leśnym lub spowolniło jej tempo. Wycinka drzew i krzewów poprawiła ponadto walory widokowe i atrakcyjność turystyczną polan i hal.

Na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej przeprowadzono zabiegi polegające na wykarczowaniu i usunięciu drzew oraz krzewów ze wzgórz i skał w celu poprawy ekspozycji ostańców skalnych, stanowiących niezwykle malownicze i charakterystyczne elementy krajobrazu Jury oraz celem stworzenia lepszych warunków nasłonecznienia muraw naskalnych i kserotermicznych. Efekty tych działań widoczne są m.in. w rezerwacie przyrody Góra Zborów.

Po wycince prowadzono tu corocznie wypas kóz, który skutecznie ograniczał rozwój odrostów drzew i krzewów. Systematyczny wypas owiec połączony z wykaszaniem tarniny pozwolił na zachowanie i przywrócenie dobrego stanu ekologicznego cennych siedlisk muraw kserotermicznych na Goliźnie w Mstowie.

fot. 11. Murawy kserotermiczne na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej

Na wielu innych obiektach także obserwowano korzystne skutki przyrodnicze realizowanych zabiegów ochronnych, a mianowicie utrzymanie właściwego stanu siedliska, a nawet jego poprawę, objawiającą się wzrostem liczby gatunków, w tym również reprezentatywnych dla siedliska. Nie wszystkie cenne przyrodniczo obiekty ujęte w kolejnych wersjach Programu były objęte wypasem. W konsekwencji na wielu powierzchniach zatarciu uległy skutki podjętych wcześniej działań ochronnych, w tym także wycinki drzew i krzewów, a stan siedlisk uległ ponownemu pogorszeniu. Wyniki monitoringu zawilca wielkokwiatowego na Jurze wskazują, że z uwagi na wymagania siedliskowe gatunku, konieczne jest uwzględnienie w działaniach ochronnych zarówno utrzymania typowych siedlisk murawowych poprzez wypas z wykorzystaniem stad złożonych z owiec i kóz, jak i zachowania warunków kształtowania się w kompleksach muraw okrajków i zarośli termofilnych poprzez wyłączenie pewnych fragmentów z użytkowania i pozostawienie ich procesom sukcesji.

fot. 12. Cenny krajobraz jurajski

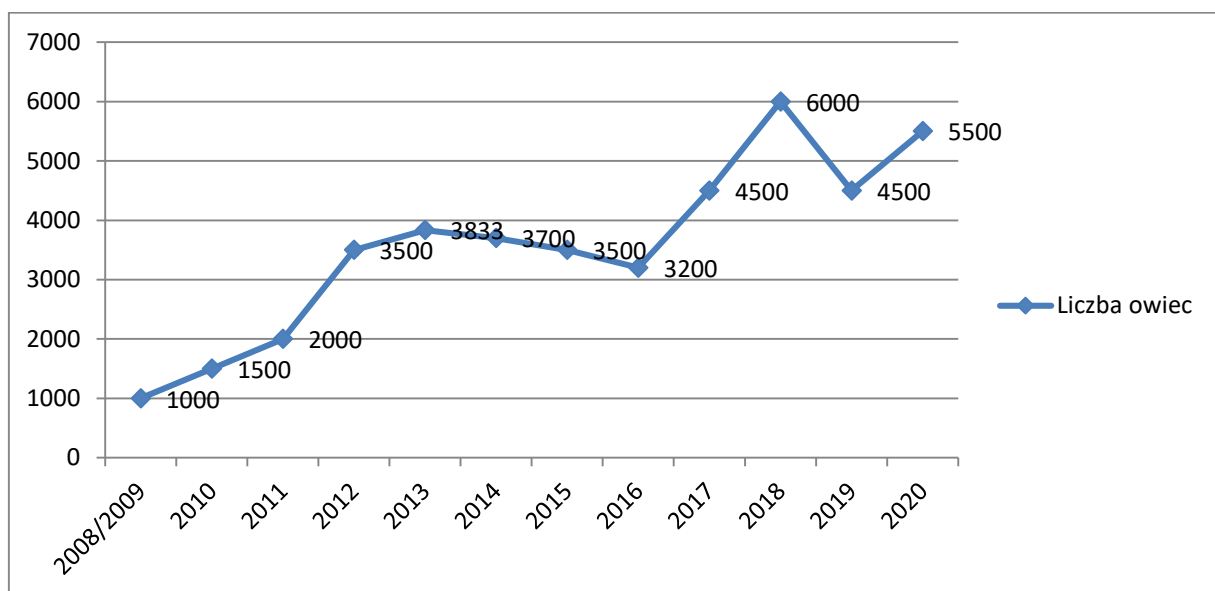
Wdrażanie Wojewódzkiego Programu - Owca Plus ma duże znaczenie dla ochrony różnorodności biologicznej województwa śląskiego. Niezbędne jest jednak konsekwentne i systematyczne wykonywanie zabiegów ochronnych oraz ich właściwa realizacja – w tym dostosowanie terminów,

natężenia i sposobu realizacji działań ochronnych do wymogów ochrony siedlisk i gatunków. Ze względu na ograniczone możliwości ochrony wszystkich atrakcyjnych obszarów, konieczne jest koncentrowanie prowadzonych w ramach Programu działań na obiektach najcenniejszych przyrodniczo.

2.3.2 Efekty ekonomiczno-gospodarcze

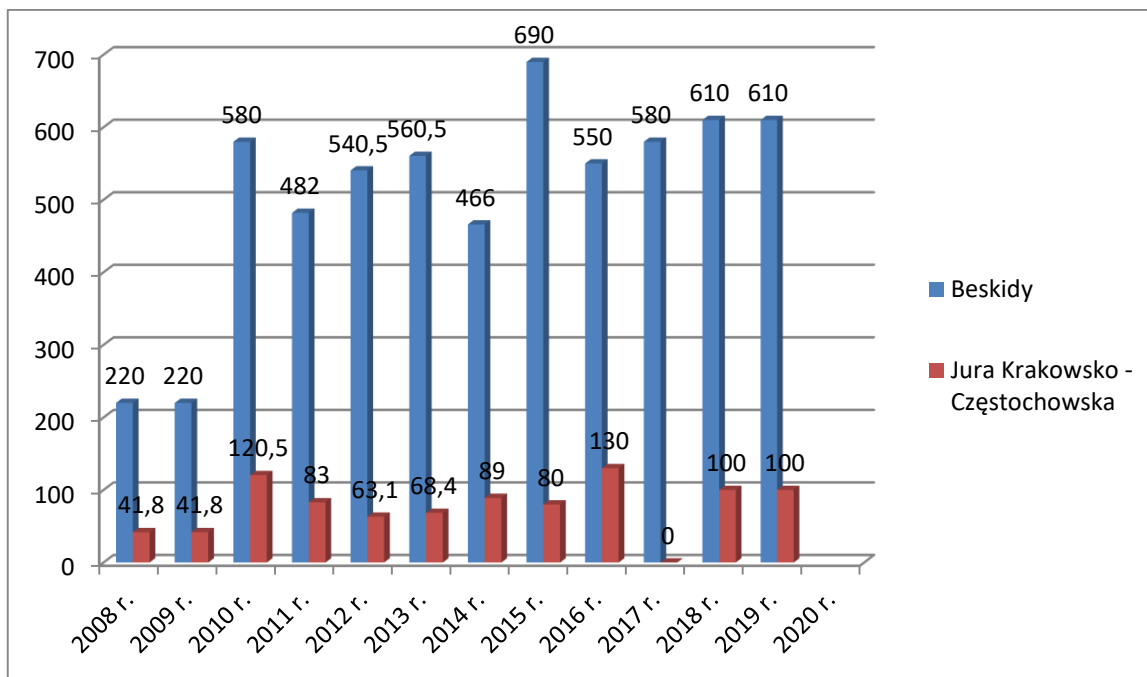
Realizacja Wojewódzkiego Programu - Owca Plus bardzo pozytywnie wpłynęła na wiele gałęzi lokalnej gospodarki. Utrzymały i rozwinęły się małe gospodarstwa pasterskie, rozwinął się handel, turystyka, gastronomia i inne usługi związane z obsługą ruchu turystycznego. Ludzie coraz chętniej przyjeżdżają w góry aby odpocząć, poobcować z przyrodą, poznać barwną i ciekawą kulturę regionu i tradycje. Obecnie w realizację Programu w Beskidach zaangażowanych jest 20 bacoń, wypasanych jest około 6000 szt. owiec pochodzących od około 85 hodowców. Dynamikę wzrostu pogłowia owiec biorących udział w Programie w Beskidach przedstawia Wykres nr 1.

Na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej w Programie wypasa się około 320 kóz oraz 150 owiec i w zasadzie jest to stała obsada zwierząt obsługująca powierzchnie wypasu na tych terenach. W tym regionie zaobserwowano wzrost hodowców uczestniczących w Programie, gdzie w pierwszych latach było zaledwie 6 hodowców, a obecnie jest 17.

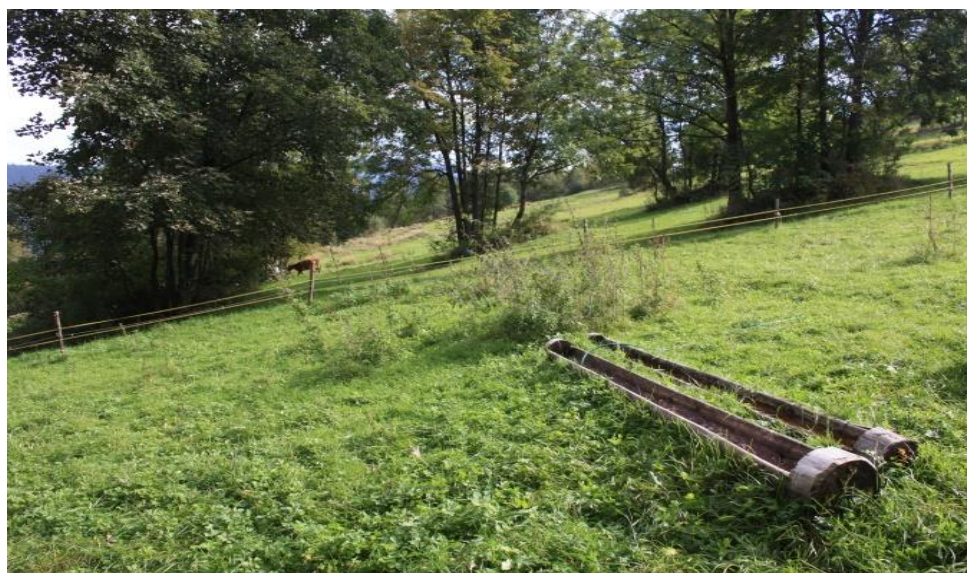
Wykres 1. Dynamika wzrostu pogłowia owiec uczestniczących w Wojewódzkim Programie - Owca Plus

Do roku 2013 w Beskidach obserwowaliśmy wzrost pogłowia owiec uczestniczących w Programie, a następnie przez kilka lat delikatny spadek. Spadek ten był spowodowany bardzo powszechnym eksportem jagniąt za granicę z uwagi na wyższe ceny skupu, a także małym zainteresowaniem mięsem jagnięcym na lokalnym rynku. Od roku 2016 pogłowiu owiec zaczęło wzrastać, by znów w 2019 roku odnotować spadek. Przyczyną tego spadku było przesunięcie owiec do innych programów realizowanych na terenie Beskidów. Wraz ze wzrostem liczby owiec wzrastała co roku liczba hektarów, na których prowadzony był wypas. Coraz więcej terenów zostało przywróconych do użytkowania rolniczego. Na wielu terenach zatrzymano proces sukcesji wtórnej, który w znaczący sposób zmniejszał bioróżnorodność, a zarazem atrakcyjność krajobrazową tych terenów. Wzrost liczby hektarów objętych wypasem w poszczególnych latach przedstawia Wykres 2.

Wykres 2. Powierzchnia wypasu w (ha) w Wojewódzkim Programie - Owca Plus

W ramach realizowanych działań związanych z prowadzeniem wypasu odtworzono również infrastrukturę pasterską niezbędną do realizacji zadania.

fot. 13. Wodopoje dla zwierząt na terenach wypasowych

Takie elementy jak żłoby, koszory, wodopoje i elementy do zabezpieczenia owiec powinny być nieodzownym wyposażeniem każdej hali, aby bezpiecznie móc prowadzić wypas. Rodzaj wyposażenia oraz jego zlokalizowanie w Beskidach przedstawia Tabela nr 1. Na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej dokonano inwestycji szczególnie w pastuchy elektryczne, zakupiono ciągnik do transportu koszorów i wody dla zwierząt, kosę spalinową oraz przyczepę do transportu zwierząt.

ROK	NAZWA	LOKALIZACJA
2008/2009	żłoby i wodopoje	Hale: Boracza, Cukiernica, Prusów.
	koszory	Muńcuł, Cudzichowa, Barania, Magurka.
	żłoby i wodopoje	Cudzichowa, Muńcuł, Prusów, Barania.
	zabezpieczenia przed wilkami	Hale: Barania, Magurka, Muńcuł.
2010	żłoby i wodopoje (40 sztuk)	Hale: Gawlasia, Buczynka, Cudzichowa, Polanka, Kotarz, Złoty Groń, Podgrapy, Kamieńskiego, Kubulkowa, Janoszkowa, Abrahamów, Cieńków, Malinka, Bukowy Groń, Lizakowa i Kapołkowa.
	koszory	Hale: Gawlasia, Buczynka, Cudzichowa, Złoty Groń, Skałka, Kotarz, Stary Groń, Malinka, Beskidek – do obsługi hal: Janoszkowej, Kubulkowej i Kamieńskiego.
2011	koszory (10 kompletów)	Hale: Ochodzita, Magurka Radziechowska, Kamieńskiego, Janoszkowa, Mała Rycerzowa, Boracza, Krawców Wierch, Rysianka, Skałka, Kotarz.
	wodopoje i żłoby dla owiec (12 kompletów)	Rysianka, Kamieńskiego, Cudzichowa, Buczynka, Janoszkowa, Magurka, Mała Racza, Podgrap Koczego Zamku, Malinka, Kotarz, Skałka, Cieńków.
	zabezpieczenia przed wilkami (3 komplety)	Cieńków Postrzedni, Fabisie do obsługi Abrahamowa i Skole.
2012	wodopoje dla owiec (10 sztuk)	Hale: Kotarz, Magurka, Skałka, Boracza, Podgrapy, Cieńków, Pawlusia, Złoty Groń, Redykalna, Motykowa.
	system zabezpieczeń przed wilkami (2 sztuki)	Hale: Miziowa, Lizakowa.
	koszory (8 sztuk)	Hale: Królowa, Gawlasia, Magurka, Cieków, Boracza, Złoty Groń, Malinka, Buczynka.
2013	koszory (4 sztuki)	Hale: Rycerzowa, Boracza, Bieguńska, Gawlasia przy granicy.
	żłoby do pojenia owiec (5 sztuk)	Hale: Magurka Radziechowska, Złoty Groń, Cukiernica, Bukowy Groń.

	elementy do zabezpieczenia owiec przed wilkami (ogrodzenia, siatki, płoty, fladry, pasterz elektryczny, generatory) (1 komplet)	Cienków Postrzedni.
2014	żłoby do pojenia owiec (3 sztuki)	Góra Matyska, Góra Bucze, Greniówka.
2015	komplet pastuchów elektrycznych i siatek w celu ochrony stad	Węźłówka, Groniczki, Wyrobiska (1), Białożycki Groń.
2016	żłoby do pojenia owiec (10 sztuk)	Greniówki – 3, Solański Groń – 2, Żłoty Groń – 2, Abramów – 2, Koczy Zamek – Podgrapy – 1.
2017	pastuch elektryczny – siatka (16 sztuk), elektryzator (1 sztuka), agregat prądotwórczy (3 sztuki)	Góra Matyska, Góra Bucze, Greniówka, Węźłówka, Groniczki, Wyrobiska (1), Białożycki Groń.

Tabela 1. Infrastruktura pasterska i jej lokalizacja

Do infrastruktury pasterskiej należą również bacówki, koliby czy szałas. Są to obiekty, w których bacia i juhasi (pasterze) przebywali podczas długiego sezonu wypasowego. Bacówki zastępowały im domy na czas wypasu oraz były miejscem pracy, gdzie przerabiano mleko na różnego rodzaju produkty. W ramach realizowanych zadań wynikających z Programu - bacówki, których remont był już niemożliwy - zostały odtworzone, a te które wymagały drobnych poprawek - zostały wyremontowane.

fot. 14. Bacówka na Żłotym Groniu

W 2017 roku utworzony został Szlak Bacówek Programu - Owca Plus (Beskidzki Szlak Bacówek). Szlakiem objętych zostało 16 bacówek, których remont lub odbudowa została sfinansowana z dotacji Województwa Śląskiego w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus.

fot. 15. Kolyba na Cieńkowie

Tabela nr 2 przedstawia lokalizację i rodzaj wszystkich budynków wybudowanych w poszczególnych latach.

ROK	NAZWA	LOKALIZACJA
2008/ 2009	Bacówka	Hala Barania, Muńcuł, Podgrapy, Miziowa, Cukiernica, Rycerzowa, Ochodzita.
	Bacówka przewoźna	Kompleks Hal: Cukiernica Boracza, Prusów, Bucioryski, Sucha Góra.
2010	Bacówka	Rysianka (kolyba przenośna), Cudzychowa, Lizakowa, Beskidek.
2011	Bacówka	Wiśla, Brenna, Ujsoły.
2012	Bacówka	Hala Magurka Radziechowska, Złoty Groń.
2013	Bacówka	Brenna.
2014	Bacówka	Mała Racza.
2015	Bacówka	Przyborowice, Góra Bucze.
2016	Bacówka	Groniczki w gminie Istebna.
2017	Bacówka	Szarówka w gminie Brenna.

Tabela 2. Infrastruktura pasterska-bacówki oraz ich lokalizacja

Ze względu na to, że tereny wypasowe stanowiły otwarte przestrzenie położone na znacznych wysokościach, które zapewniały piękne widoki i krajobrazy na rozciągające się pasma Beskidów, były one często odwiedzane przez turystów.

fol. 16. Ławostoły przy bącówce na Hali Baraniej wykorzystywane przez turystów

Bardzo często wyznaczano szlaki turystyczne tak, aby przechodziły blisko terenów wypasowych czy bącówek, gdzie można nie tylko delektować się pięknymi widokami, ale również spotkać bęcę czy juhasa i z bliska przyjrzeć się ich ciężkiej pracy. Dlatego w ramach Programu dopuszczone zostały drobne inwestycje związane z budową małej infrastruktury turystycznej, takie jak miejsca odpoczynku dla turystów oraz tablice informacyjne, z których dowiadujemy się, na jakiej hali się znajdują i jakie charakterystyczne gatunki roślin i zwierząt można na niej spotkać. Tabela nr 3 przedstawia rodzaj i miejsce wykonania poszczególnych elementów infrastruktury turystycznej w kolejnych latach.

Na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej również poczyniono inwestycje w infrastrukturę turystyczną, która zlokalizowana jest przy szlakach turystycznych, w rejonie Kruczych Skał i Jaskini Głębokiej - na ścieżce przyrodniczej Góra Zborów - człowiek i przyroda, i w wielu innych ogólnodostępnych miejscach na całej Jurze w szczególności w okolicach Podlesic, Góry Zborów, Wzgórz Rzędkowickich i Włodowic. Do celów promocyjnych, ale również edukacyjnych, wybudowano w ramach Programu Zagrodę Edukacyjną w Podlesicach, gdzie można zdobyć wiedzę na temat gospodarki pasterskiej na Jurze Krakowsko - Częstochowskiej oraz zabezpieczono punkt widokowy do obserwacji wypasu poprzez budowę schodów i barierek.

fol. 17. Zagroda Edukacyjna w Podlesicach

ROK	NAZWA	LOKALIZACJA
2008/ 2009	miejsca odpoczynku dla turystów	Hale: Miziowa, Boracza, Wielka Rycerzowa, Ochodzita, Góra Tuł.
2010	tablice informacyjne (5 sztuk)	Hale: Lizakowa, Kamieńskiego, Cudzychowa, Boracza, Buczynka.
2011	tablice informacyjne (10 kompletów)	Hale: Skałka, Kotarz, Malinka, Brenna, Cienków, Złoty Groń (Stecówka), Ochodzita, Barania, Mała Racza, Rycerzowa, Muńcuł, Kamieńskiego.
2012	tablice informacyjne (10 kompletów)	Hale: Skałka, Muńcuł, Lizakowa, Gawlasia, Buczynka, Abrahamów Cięcina, Barania, Boracza, Malinka, Złoty Groń.
	ławo-stoły (10 kompletów)	Hale: Skałka, Muńcuł, Lizakowa, Gawlasia, Buczynka, Abrahamów, Cięcina, Barania, Boracza, Malinka, Złoty Groń.
2013	ławostoly i tablice informacyjno-promocyjne (5 sztuk)	Cisowy, Bukowy Groń, Ochodzita, Magurka Radziechowska.
2014	szlak kultury wołoskiej (tablice informacyjne) (20 sztuk)	Brenna: gospodarstwo pasterskie u Kawika: polana Szarówka, Błatnia/Cisowe, Stołówka, Bukowy Groń, Skałka, Kozia Zagroda, Dolina Leśnicy, Malinka; Zagroda Edukacyjna u Karpackiego Gazdy w Istebnej: Kubalonka, Stecówka, Złoty Groń; Istebniańsko Kolyba – Bacówka w Koniakowie: Ochodzita, Soblówka; Zagroda pasterska na Smrekowie: Stara Hala Kotelowa; Źródłiska i drzewa wiekowe; Skrzatnica; Bacówka na Królowej; Bacówka Sporkowa na Borach.
	tablice informacyjne (6 sztuk)	Hale: Mała Racza, Pawlusia, Rysianka, Tuł, Stołówka, Tyniok.
	ławostoly (3 sztuki)	Hale: Mała Racza, Rysianka, Tyniok.

2015	ławostoly	Góra Bucze, Wyrobiska (1), Góra Matyska.
	tablice informacyjne	Góra Bucze, Osiedle Beskid, Stecówka, Trzy Kopce, Góra Matyska.
2016	tablice informacyjne	Groniczki – 3 szt., Potok Suseński – 2 szt, Solański Groń – 2 szt., Góra Matyska – 3 szt.
	ławostoly	Groniczki – 3 szt., Suseński – 1 szt., Solański Groń 1 szt.
2017	Wykonanie 16 tablic informacyjnych w ramach Szlaku Bacówek Programu Owca Plus	Bucze, Polana Szarówka, Bukowy Groń, Skałka, Kotarz, Malinka, Cienków, Stecówka, Żłoty Groń, Ochodzita, Boracza, Królowa, Watówki Przyborów, Przy Granicy Gawlasia, U Borów Jeleśnia, Groniczki Wywóz Pod Żłotym Groniem.

Tabela 3. Infrastruktura turystyczna zrealizowana w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus

fol. 18. Tablica informacyjna przy szlaku do schroniska na Hali Boraczej

Bardzo ważnym elementem rozwoju gospodarki pasterskiej ze względów ekonomicznych, jest przetwarzanie i sprzedaż produktów spożywczych pochodzenia owczego. Wieloletnia hodowla owiec

opierająca się na pozyskiwaniu wełny, wykorzystaniu skór oraz eksporcie jagnięciny nie wykształciły w Polsce tradycji związanych ze spożywaniem produktów wytworzonych z mleka owczego czy mięsa. W latach 80.,90. czy nawet 2000. nikt nie dostrzegał w tych produktach walorów jakościowych, które niewątpliwie posiadają. Dopiero długa i mozolna praca związana z promocją produktów spożywczych pochodzenia owczego, przy równoczesnym utrzymaniu bardzo wysokich standardów jakościowych, doprowadziły do sytuacji, gdzie produkty te stały się poszukiwane i chętnie kupowane nie tylko przez turystów, ale również lokalnie, przez mieszkańców. Bardzo pomocnym narzędziem w promocji tych produktów stała się Lista Produktów Tradycyjnych, na której wpisane są produkty, których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości wynikające ze stosowania tradycyjnych metod były wykorzystywane co najmniej od 25 lat oraz stanowią element dziedzictwa kulturowego regionu, w którym są wytwarzane oraz są częścią tożsamości społeczności lokalnej. Na tą listę trafiły produkty, takie jak: ser klagany, ser wołoski wędzony, oscypek (oszcypek), bryndza żywiecka, bundz/grudka, żętyca, bryndza wołoska wędzona, jagnięcina beskidzka, redykołka, ser gazdowski (gołka) – mleko krowie. Również w Województwie Śląskim posiadamy zarejestrowane produkty pochodzenia owczego, które są prawnie chronione przez wspólnotowe systemy jakości, a mianowicie przez Chronione Oznaczenie Geograficzne (CHOG) i Chronioną Nazwę Pochodzenia (CHNP). Oznaczenia te wskazują na pochodzenie produktów regionalnych, z których słynie dany region, (bezpośrednio lub pośrednio).

W Województwie Śląskim zarejestrowane są:

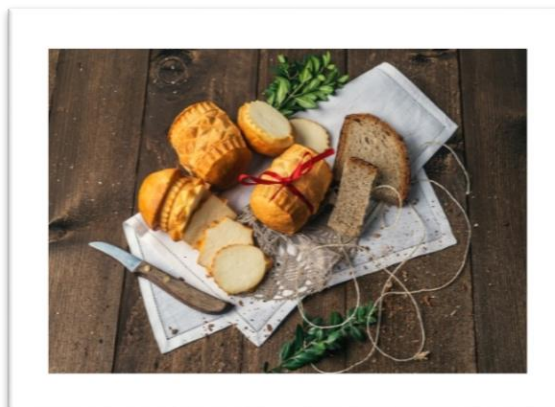
- bryndza podhalańska (CHNP),
- oscypek (CHNP),
- redykołka (CHNP),
- jagnięcina podhalańska (CHOG).

We wnioskach rejestracyjnych obszary geograficzne wytwarzania nie pokrywają się z podziałami administracyjnymi i stąd u nas są dostępne produkty związane z Podhalem, a ich tradycja zakorzeniona jest również wśród górali śląskich i żywieckich.

Przykłady produktów tradycyjnych i regionalnych

fot. 19. Oscypek

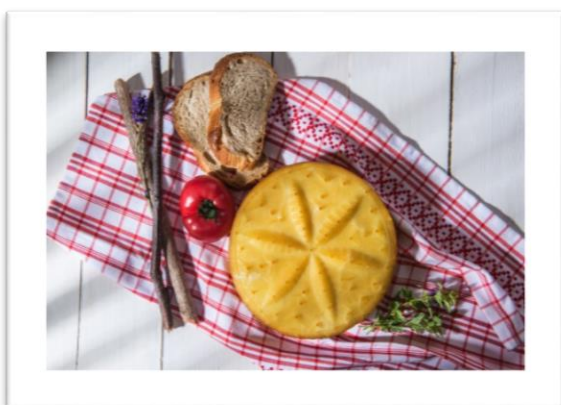
fot. 20. Gołka

fot. 21. Jagnięcina beskidzka

fot. 22. Ser klagany

fot. 23. Ser wołoski wędzony

fot. 24. Żętyca

Przywrócenie wypasu miało również bardzo duży wpływ na zwiększenie świadomości mieszkańców o potrzebie utrzymywania w dobrej kulturze rolnej również tych wysoko położonych terenów. Nasiliła się integracja środowisk związanych z ochroną przyrody oraz rolników zajmujących się hodowlą owiec i kóz.

Bacowie zaczęli ze sobą współpracować i wspólnie uczestniczyć w różnego rodzaju projektach i wydarzeniach, chętnie uczestniczą w szkoleniach, na których podnoszą swoją wiedzę, a także swoje kwalifikacje.

Ważnym wydarzeniem dla środowiska związanego z gospodarką pasterską było wystąpienie z inicjatywy Zarządu Województwa Śląskiego przez Izbę Rzemieślniczą oraz Małej i Średniej Przedsiębiorczości do Ministra Pracy i Polityki Społecznej z wnioskiem o wpisanie zawodu bacy i juhasa na ministerialną listę zawodów w wyniku czego zawody bacia i juhas znalazły się na tej liście w 2010 roku. Zawód bacia został sklasyfikowany w grupie „Rolnicy produkcji zwierzęcej i roślinnej”, natomiast juhas w grupie „Hodowcy wyspecjalizowanej produkcji zwierzęcej”. Wpisanie tych zawodów na ministerialną listę spowodowało, iż można zatrudniać osoby w tych zawodach, a osoby te nabyły pełnię praw, a także obowiązków pracowniczych wynikających z Kodeksu Pracy.

Izba Rzemieślnicza oraz Małej i Średniej Przedsiębiorczości w Katowicach jako jedyna w kraju posiada uprawnienia do przeprowadzania egzaminów w zawodach bacia i juhas.

Od 2013 roku Izba przeprowadziła 5 sesji egzaminacyjnych, w których łącznie tytuły otrzymały:

- juhas - 23 osoby
- czeladnik baca - 95 osób
- mistrz baca - 6 osób,

w tym z Województwa Śląskiego:

w 2013 roku:

- mistrz baca - 4 osoby

a w 2014 roku:

- czeladnik baca - 18 osób
- juhas czeladnik - 4 osoby.

fot. 25. Hala Boracza 2014 rok - wręczenie świadectw potwierdzających kwalifikacje zawodowe

2.3.3 Efekty społeczno – kulturowe

Realizacja Wojewódzkiego Programu - Owca Plus, to nie tylko przywrócenie gospodarki pasterskiej na halach, łąkach i polanach górskich, ale także powrót do tradycji związanej z kulturowym tradycyjnym wypasem.

Wsparcie finansowe otrzymywane w ramach działań promujących Program spowodowało, że każde wydarzenie uświetniane jest muzyką góralską, degustacją produktów pochodzenia owczego, a także pokazem rękodzieła ludowego. Dzięki takim działaniom nastąpił rozwój rynku produktów regionalnych i tradycyjnych, rękodzieła i usług. Powróciła umiejętność gry na instrumentach pasterskich, znajomość przyspiewek i pieśni ludowych. Mieszkańcy coraz częściej zakładają stroje regionalne na znak tożsamości z lokalnymi tradycjami. Odbudowywana infrastruktura pasterska również ściśle nawiązuje do starej architektury drewnianej kształtowanej przez wiele stuleci, z charakterystycznymi zdobieniami, konstrukcją i zewnętrznym wyglądem.

Połączenie wszystkich tych elementów stworzyło niepowtarzalny, charakterystyczny klimat Beskidu Śląskiego, Żywieckiego oraz Jury Krakowsko-Częstochowskiej, który przyciąga swoją oryginalnością wielu turystów z kraju, jak również z zagranicy.

2.3.4 Finansowanie Programu

Wojewódzki Program Owca Plus funkcjonuje od 2008 roku, finansowany jest w całości ze środków własnych Samorządu Województwa Śląskiego. Na jego realizację do 2020 roku Zarząd Województwa Śląskiego przeznaczył łącznie kwotę 7 588 000 zł. Budżet w poszczególnych latach na Wojewódzki Program - Owca Plus przedstawia Tabela nr 4.

Rok	2008/ 2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Wojewódzki Program "Owca Plus"	900 000	600 000	600 000	600 000	700 000	600 000	588 000	600 000	600 000	600 000	600 000	600 000

Tabela 4. Budżet Wojewódzkiego Programu - Owca Plus

Z ogólnej kwoty na ochronę przyrody i krajobrazu oraz drobne inwestycje tj. zadania związane z wypasem i mechanicznymi zabiegami odkrzaczania oraz inwestycjami związanymi z budową lub remontem bacówek, koszorów, wodopojów, miejsc wypoczynku dla turystów i tablic informacyjnych, przeznaczono kwotę 5 622 280 zł. Szczegółowy podział środków finansowych na Beskidy i Jurę Krakowsko-Częstochowską przedstawia Tabela nr 5.

Rok	2008/ 2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Besкиды	550 000	365 000	400 000	410 000	475 000	390 000	423 000	415 000	421 000	440 000	440 000	430058
Jura Krakowsko-Częstochowska	150 000	85 000	100 000	80 000	75 000	75 000	42 000	83 000	75 780	63 750	63 750	62557
Ogółem	700 000	450 000	500 000	490 000	550 000	465 000	465 000	498 000	496 780	503 750	503 750	492615

Tabela 5. Środki Finansowe przeznaczone na ochronę przyrody i krajobrazu (wypas i inwestycje) – podział środków na Beskidy i Jurę Krakowsko-Częstochowską

Poza działaniami związanymi z wypasem oraz drobnymi działaniami inwestycyjnymi, realizowane były również działania promujące Program. W ramach tych działań dofinansowywane były obrzędy i uroczystości związane z gospodarką pasterską, wszelkiego rodzaju promocja produktów pochodzenia owczego i koziego, publikacje nawiązujące do pasterstwa oraz materiały edukacyjne dla dzieci informujące o znaczeniu gospodarki pasterskiej dla środowiska i ludzi. Środki finansowe przeznaczone na działania promocyjne przedstawia Tabela nr 6.

Rok	2008/ 2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Działania Promujące Wojewódzki Program Owca Plus	200 000	100 000	75 000	80 000	120 000	100 000	88 000	82 000	80 000	75 000	71 000	21 000

Tabela 6. Środki finansowe przeznaczone na działania Promujące Wojewódzki Program - Owca Plus

Bardzo ważnym działaniem realizowanym w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus jest prowadzony monitoring przyrodniczy. Ma on na celu zbadanie, jaki wpływ na bioróżnorodność biologiczną ma prowadzenie wypasu na szczególnie cennych przyrodniczo terenach, ponadto powinien wskazać zabiegi, które należy zrealizować, by osiągnąć jak najlepsze rezultaty na poszczególnych terenach oraz wskazać intensywność wypasu. Na realizację tego zadania zabezpieczono w ramach budżetu Programu kwotę w łącznej wysokości 294 720 zł. Podział kwoty przeznaczonej na monitoring przyrodniczy terenów objętych wypasem z podziałem na poszczególne lata przedstawia Tabela nr 7.

Rok	2008/ 2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Monitoring przyrodniczy Wojewódzkiego Programu - Owca Plus	-	50 000	25 000	30 000	30 000	35 000	35 000	20 000	23 220	21 250	25 250	30 000

Tabela 7. Środki finansowe przeznaczone na monitoring przyrodniczy

3 Sytuacja wyjściowa dla opracowania Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027 – dla Beskidów

W roku 2020 minie 13 rok realizacji Wojewódzkiego Programu - Owca Plus. Na przestrzeni tych lat zaobserwowaliśmy wiele pozytywnych zmian związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym, przyrodniczym i turystycznym. Realizowany nieprzerwanie od 2008 roku Program stworzył dla jego uczestników warunki do rozwoju i samorealizacji. Przywrócił tradycje i zwyczaje związane z gospodarką pasterską i tchnął drugie życie w Beskidy. Wzrosła również świadomość ekologiczna wśród mieszkańców, a podniesienie się statusu materialnego ogółu społeczeństwa spowodowało zainteresowanie produktami o wysokich walorach jakościowych, które jednak są droższymi produktami ze względu na sposób i miejsce ich wytwarzania. Na terenie Beskidów powstało kilka dużych stad liczących od 500 - 1000 sztuk owiec, jednak zdecydowana większość to gospodarstwa, których stada liczą pomiędzy 100 a 500 owiec. Obecnie można również zaobserwować zwiększony ruch turystyczny w Polsce, który ukierunkowany jest szczególnie w miejsca z szeroką i bogatą ofertą turystyczną, którą Beskidy niewątpliwie posiadają.

3.1 Charakterystyka społeczno-gospodarcza Beskidów

W charakterystyce społeczno-gospodarczej przedstawiono istotne elementy z punktu widzenia realizowanego Wojewódzkiego Programu - Owca Plus.

3.1.1 Stan pogłowia zwierząt gospodarskich (owce, kozy)

Pogłowie owiec i kóz na terenach objętych Programem zarejestrowanych w systemie Identyfikacji i Rejestracji Zwierząt w ARIMR mówi nam o potencjale, który można uwzględnić i wykorzystać planując realizację Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027.

	Ogólna Liczba Owiec [szt]	w tym Polska Owca Górská [szt]	W tym Polska Owca Pogórza [szt]	w tym krzyżówki z rasami mięsnymi [szt]	INNE [szt]
Powiat Bielski +Bielsko - Biała	806	111	61	84	550 w tym najliczniej występująca rasa to: skudde – 240
Powiat Cieszyński	3204	810	855	710	829 w tym najliczniej występująca rasa to: czarnogłówka – 372
Powiat Żywiecki	4170	2916	19	850	385 w tym najliczniej występująca rasa to: wrzosówka – 62 Olkuska – 51
RAZEM	8180	3837	935	1644	1764

Tabela 8. Pogłowie owiec zarejestrowanych w systemie IRZ Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na dzień 01.04.2020 roku

Na terenach wypasowych wyznaczonych w Beskidach zaleca się wykorzystywanie lokalnych ras owiec oraz ich krzyżówki ze względu na ich cechy umożliwiające wypas na trudnych terenach górskich, stokach o dużych nachyleniach, dużych skokowych różnic temperatur oraz posiadające większą od pozostałych ras odporność na choroby. Zaliczamy do nich:

Polska owca górską - jest uszlachetnionym typem dużej grupy ras prymitywnych owiec, występujących pod ogólną nazwą „cakiel”. Budowa anatomiczna tych zwierząt jest przystosowana do poruszania się w warunkach górskich. Owce te dobrze znoszą surowe warunki klimatu górskiego. Cechują je bardzo małe wymagania paszowe i duża odporność. Doskonale nadają się do wypasania na halach i polanach porośniętych roślinnością o niskiej wartości paszowej. Inną ważną cechą tej rasy jest charakterystyczna kolorowa, ciemna wełna i możliwość wykorzystania skór do wytwarzania strojów ludowych i instrumentów muzycznych⁷.

Polska owca pogórza - to lokalna rasa, wytworzona na terenie Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego, służąca potrzebom miejscowej ludności. W wyniku pracy hodowlanej nabyła specyficzne cechy, dzięki którym doskonale przystosowała się do warunków podgórskich rejonów Polski. Polska owca pogórza to owca w typie mięsno-wełnistym, z możliwością użytkowania mlecznego. Jest to rasa mateczna, o dobrych cechach macierzyńskich. Charakteryzuje się plennością na poziomie 130% i średnio wczesnym dojrzewaniem, jest przydatna do chowu indywidualnego w systemie ekstensywnym, dobrze wykorzystuje pastwisko. Polska owca pogórza jest doskonale przystosowana do trudnych warunków podgórskich, o dużej ilości opadów i znacznych dobowych różnicach temperatury. Półotwarte runo pozwala na szybkie pozbycie się nadmiaru wilgoci. Jest to rasa o dobrej użytkowości mięsnej⁸.

Znakomite przystosowanie wymienionych wyżej ras do specyficznych warunków środowiska, niewybredność paszowa, duża zdrowotność i wyjątkowe walory smakowe mięsa i mleka, przemawiają zdecydowanie za koniecznością ich zachowania i ochrony.

Do wypasu w Beskidach jako elementu wspomagającego można użyć również kóz.

	Liczba kóz [szt]
Powiat Bielski +Bielsko - Biała	329
Powiat Cieszyński	215
Powiat Żywiecki	130
RAZEM	674

Tabela 9. Pogłowie kóz zarejestrowanych w systemie IRZ Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na dzień 01.04.2020 roku

⁷ Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej Owca Plus 2007 rok Katowice

⁸ Polskie Rodzime Rasy Owiec – Polska owca pogórza; Aldona Kawęcka, Jacek Sikora, Jędrzej Krupiński, Instytut Zootechniki Kraków 2015

3.1.2 Rynek produktów spożywczych pochodzenia owczego (sery, mięso jagnięce, baranie)

Rynek produktów spożywczych pochodzenia owczego w Polsce to rynek niszowy zarówno, jeżeli mówimy o spożyciu produktów i gotowych dań mięsnych, a także wyrobów z mleka owczego, które były wytwarzane przede wszystkim na terenach górskich w gospodarstwach pasterskich.

Wysiłek hodowców owiec włożony w proces ciągłego podnoszenia jakości produktów i sposobu ich wytwarzania, wsparty różnego rodzaju akcjami edukacyjnymi i promocyjnymi, po kilkunastu latach przyniósł pozytywne efekty. Obecnie można zaobserwować zwiększone zainteresowanie produktami pochodzenia owczego w Województwie Śląskim, szczególnie na obszarze Beskidu Śląskiego i Żywieckiego na terenach realizacji Wojewódzkiego Programu - Owca Plus, co dobrze prognozuje dla rozwoju i funkcjonowania owczarstwa na tych terenach. Największym zainteresowaniem cieszą się owcze sery: bundz, bryndza, oscypek, redykołki, ser wołoski, które są produktami regionalnymi i tradycyjnymi. Coraz większym zainteresowaniem cieszy się również jagnięcina beskidzka i baranina oraz przetwory z mięsa, takie jak wędliny i wędzonki.

Produkty te cieszą się obecnie dużym zainteresowaniem szczególnie wśród turystów, którzy wybierając kierunek swojej podróży czy wypoczynku decydują się na miejsca, gdzie poza doznaniem związanymi z odkrywaniem nowych miejsc, poznawaniem zabytków, historii czy spędzeniem czasu na łonie natury, mają również możliwość posmakować produktów i dań kuchni regionalnej.

Produkty pochodzenia owczego, przede wszystkim sery, sprzedawane są najczęściej w ramach rolniczej sprzedaży detalicznej bezpośrednio od hodowców, często w bacówkach do tego przystosowanych, a dania regionalne podawane są w licznie występujących na tych terenach regionalnych karczmach lub gospodarstwach agroturystycznych.

3.1.3 Zainteresowanie baców i hodowców owiec uczestnictwem w Wojewódzkim Programie – Owca Plus

W Beskidzie Śląskim i Żywieckim funkcjonuje około 20 baców zainteresowanych wspólnym wypasem owiec. Wypasają oni obecnie w Programie oraz poza Programem około 6500 owiec w stadach liczących od 100 do 1000 owiec pochodzących łącznie od około 100 hodowców. Prowadzenie wypasu, jako forma działalności rolniczej w Beskidach jest najbardziej ekonomiczną i uzasadnioną formą gospodarowania ze względu na rozdrobnioną strukturę agrarną, ukształtowanie terenu, trudne warunki klimatyczne oraz tradycje kultury góralskiej kształtowane przez wieki doświadczeń naszych przodków. Podjęte zostały nawet kroki zmierzające do wpisania bacowania jako kompetencji tradycyjnego wypasu owiec na krajową listę niematerialnego dziedzictwa, co znacząco podniesie rangę i uhonoruje wielowiekową tradycję pasterską.

Obecnie ilość i rozlokowanie osób zainteresowanych udziałem w Wojewódzkim Programie - Owca Plus jest optymalna i obejmuje prawie wszystkie obszary, które w tradycji były objęte wypasem.

Pojawiają się również nowe propozycje terenów wypasowych oraz osób chętnych podjąć się kulturowego wypasu w Beskidzie Śląskim, Żywieckim i Beskidzie Małym.

Małe gospodarstwa rolne funkcjonujące w Beskidach o innych profilach swojej działalności, a posiadające owce, chętnie oddają je bacy na wspólny wypas, co umożliwi objęcie wypasem coraz większego arealu hal, łąk i polan górskich wpisanych do Programu jako szczególnie cennych przyrodniczo i wymagających interwencji.

3.1.4 Charakterystyka przyrodniczo – turystyczna Beskidów

Karpaty to drugi co do wielkości łańcuch górski Europy. Tworzy on charakterystyczny łuk nazwany Łukiem Karpackim, który liczy 1300 km długości, a jego powierzchnia wynosi ok. 190 000 km². W Polsce leży ok. 10% powierzchni Karpat, co stanowi ok. 6,3% całej powierzchni kraju.

W skład łańcucha górskiego Karpat wchodzi Beskidy, rozciągające się od rzeki Beczwy we wschodnich Czechach, aż po rzekę Czeremosz na zachodzie Ukrainy.

W granicach administracyjnych Województwa Śląskiego leży Beskid Mały, Beskid Śląski oraz Beskid Żywiecki. Wojewódzki Program - Owca Plus obejmował dotychczas tereny Beskidu Śląskiego i Żywieckiego, gdyż tam w pierwszych latach realizacji Programu było największe zainteresowanie społeczeństwa przywróceniem gospodarki pasterskiej i były osoby gotowe do podjęcia realnej pracy z tym związanej. Beskidy to piękne górskie tereny stanowiące naturalne i półnaturalne siedliska roślin i zwierząt, ale także piękne krajobrazy, które tworzą stoki i szczyty gór w większości porośniętych lasem świerkowym, świerkowo-jodłowym, bukowym, a rzadziej jaworowym. To także piękne otwarte przestrzenie hal górskich leżących bądź na zboczach gór, bądź też na ich szczytach, które powstały w wyniku pracy rąk ludzkich, a także sił przyrody. Są one dziś nierozdzielalnym elementem krajobrazu Beskidu Śląskiego i Żywieckiego, który dodatkowo wzbogacają stada wypasających się na nich owiec. To tutaj na stokach Baraniej Góry bierze swój początek królowa polskich rzek - Wisła. Stoki i doliny przecinają górskie strumyki, tworzące się z nich potoki górskie i meandrujące dolinami rzeki.

Co więcej, ekosystemy górskie są wyjątkowo bogate w charakterystyczne dlań gatunki roślin górskich, w tym gatunki endemiczne i subendemiczne, a więc występujące wyłącznie lub prawie wyłącznie na ograniczonym obszarze. Fauna Beskidów jest również bogata i należy do bardzo ciekawych. Można tutaj spotkać największe polskie drapieżniki – niedźwiedzie brunatne, wilki czy rysie oraz licznie występujące zwierzęta kopytne – sarny, jelenie lub dziki. Awifaunę reprezentują kruki, liczne dzięcioły w tym trójpalczasty, różne gatunki sów, głuszec czy górskie gatunki ptaków, takie jak siwerniak, drozd obrożny lub płochacz halny. Licznie występują takie gatunki płazów jak salamandra plamista, kumak górski czy traszka górską, a spośród gadów spotkać można między innymi żmiję zygzakowatą czy gniewosza plamistego. Na terenie realizacji Programu występują różne prawne formy ochrony przyrody, w tym rezerваты przyrody, parki krajobrazowe oraz obszary Natura 2000.

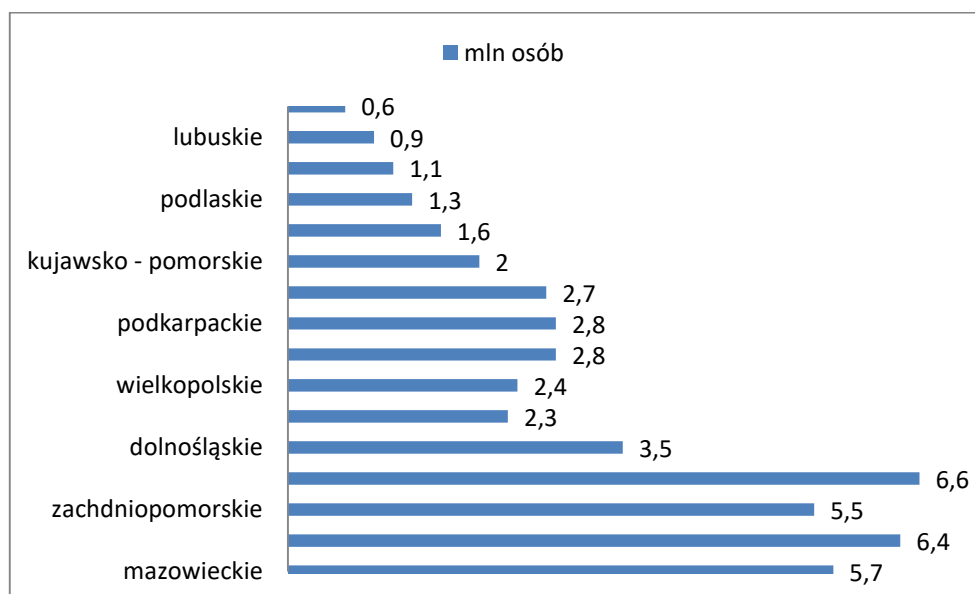
Walory krajobrazowe oraz potencjał przyrodniczy uzupełniony o dobrą infrastrukturę turystyczną, a także tęsknota człowieka za naturą i chęć poznania nieznanego, stała się ważnym stymulatorem rozwoju turystyki na tych terenach. Dobrze rozwinięta sieć komunikacyjna umożliwia mieszkańcom aglomeracji miejskich szybki dostęp do zupełnie innego świata niż ten, który znają na co dzień. Dobrze rozwinięta baza noclegowa daje szeroki wybór różnego rodzaju obiektów noclegowych, świadczących swoje usługi o wyższym i niższym standardzie, a w licznej i szerokiej ofercie gastronomicznej coraz częściej można odnaleźć dania regionalne charakterystyczne dla danego regionu. Dobrze utrzymane i wyznaczone szlaki piesze z dobrze zorganizowanymi schroniskami górnymi są także ważnym elementem przyciągającym turystów w Beskidy. Również w ramach działań Wojewódzkiego Programu - Owca Plus znalazły się drobne inwestycje w infrastrukturę turystyczną związane z utworzeniem miejsc krótkiego odpoczynku na terenach wypasowych, przez które przebiegają szlaki turystyczne, a także budowa tablic informujących o hali i jej walorach przyrodniczych, w szczególności interesujących gatunkach roślin i zwierząt, które można na niej spotkać. W roku 2017 powstał Szlak Bacówek Programu Owca Plus (Beskidzki Szlak Bacówek), w skład, którego wchodzi 16 bacówek z Beskidu Śląskiego i Żywieckiego wyremontowanych lub wybudowanych ze środków Programu.

Szlak ten stanowi nie tylko dodatkową ofertę turystyczną związaną z ciekawą architekturą pasterską, ale odwiedzając taką baczówkę często można spotkać w niej baczę wykonującą swoją codzienną pracę, czasem kupić ser owczy, posłuchać muzyki ludowej czy ciekawej opowieści.

Przy prężnie rozwijającej się turystyce należy zwrócić szczególną uwagę na to, by rozwój miał charakter zrównoważony, uwzględniający zarówno oczekiwania społeczne, jak również potrzeby środowiska i jego ochronę. Nie można doprowadzić do zniszczenia walorów, które stanowią o unikatowości tych terenów, bo to one stały się magnesem właśnie tutaj przyciągającym turystów.

3.1.5 Ruch turystyczny w Beskidach w granicach administracyjnych Województwa Śląskiego

Ruch turystyczny to określenie przemieszczania się ludzi, które nie jest wymuszone przez czynniki zewnętrzne - ludzie zmieniają miejsce pobytu, swoje środowisko, rytm życia dobrowolnie - bez przymusu. Ruch turystyczny odnosi się do określonego obszaru, kierunku, okresu, w którym trwa, itp.⁹. Turystyka to branża, która od kilkunastu lat prężnie się rozwija i ma coraz większe znaczenie z punktu widzenia rozwoju gospodarczego kraju. Z danych Polskiej Organizacji Turystycznej sektor turystyczny wytwarza prawie 6% PKB i daje zatrudnienie dla ok 700 tys. osób. Z danych Ministerstwa Sportu i Turystyki w 2018 roku **47 736 tys.** Polaków odbyło podróż krajową, a **19 622 tys.** turystów zagranicznych odwiedziło Polskę, łącznie wydając na cele związane z podróżowaniem 88,75 mld PLN. Ze wstępnych danych szacunkowych Departamentu Turystyki Ministerstwa Rozwoju wynika, że w roku 2019 udział sektora turystycznego w PKB zwiększył się do 6,3% co świadczy o szybkim rozwoju tego sektora gospodarki. Województwo Śląskie w tych ogólnych liczbach ma również znaczący udział. Poniższy wykres przedstawia najczęściej odwiedzane województwa w Polsce.

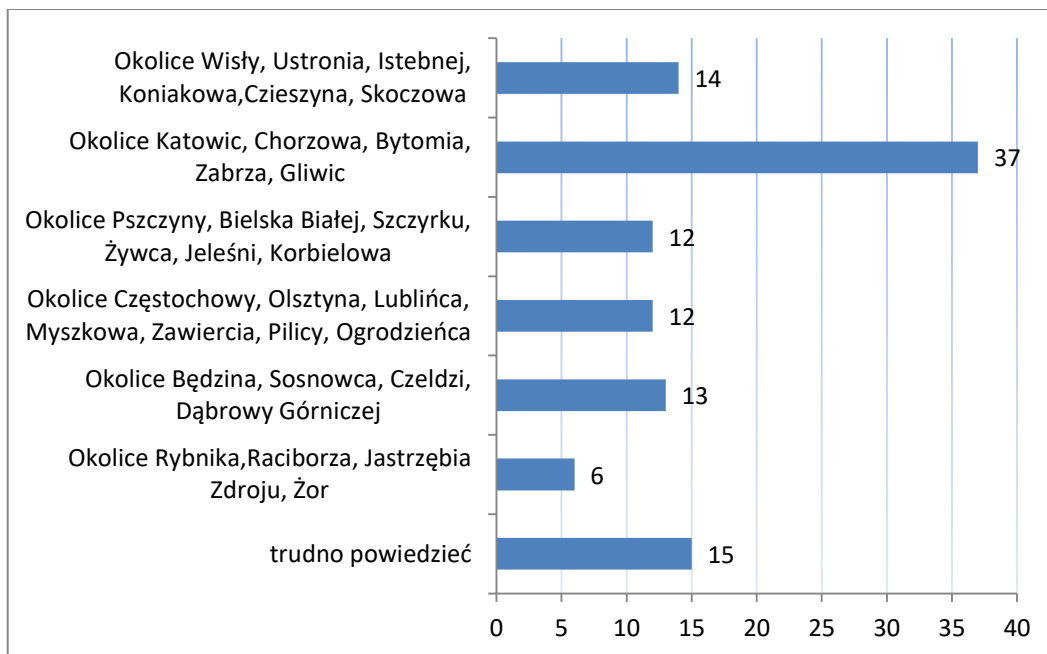

Wykres 3. Natężenie krajowego ruchu turystycznego z podziałem na województwa w roku 2018. (Źródło „Badanie ruchu turystycznego w Województwie Śląskim w 2019 roku” Śląska Organizacja Turystyczna)

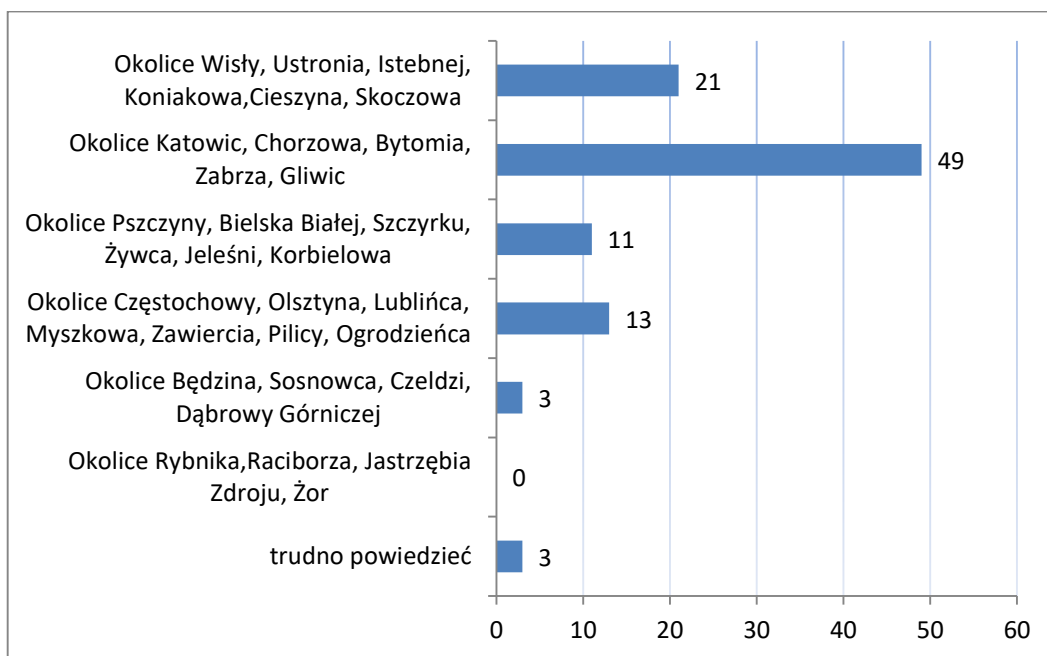
Województwo śląskie plasuje się na szóstym miejscu w kraju ex aequo z województwem podkarpackim pod względem liczby turystów, którzy je odwiedzili, w roku 2018 było to 2,8 mln turystów.

⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Ruch_turystyczny

Najliczniej odwiedzanym regionem Śląska była jego centralna część. Na drugiej pozycji usytuowała się południowa część obejmująca Beskid Śląski, z kolei na czwartym miejscu uplasowała się znów południowa część województwa, tym razem obejmująca Beskid Żywiecki i Beskid Mały (Wykres nr 4 i 5).

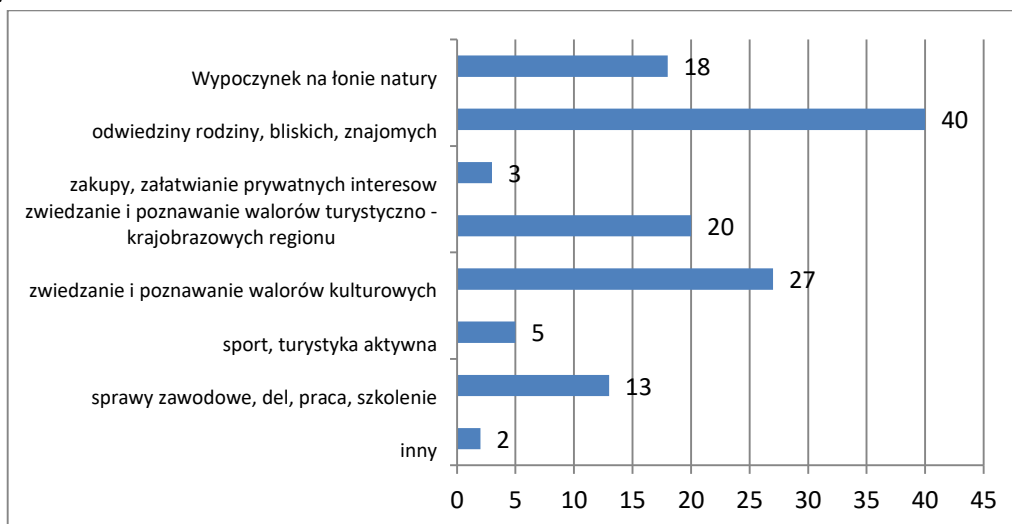
Wykres 4. Najchętniej odwiedzane regiony w Województwie Śląskim w 2019 roku. Respondenci spoza województwa śląskiego. (Źródło „Badanie ruchu turystycznego w Województwie Śląskim w 2019 roku” Śląska Organizacja Turystyczna)

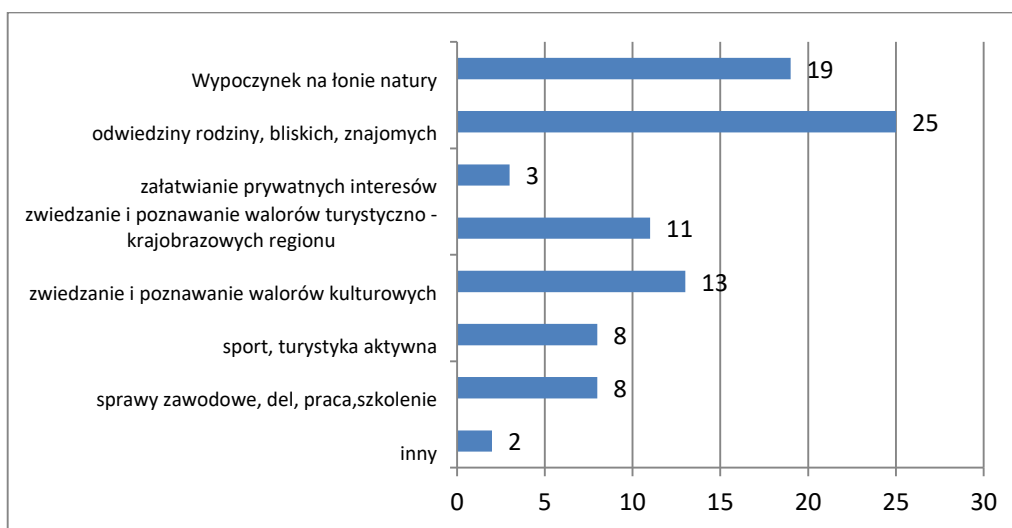
Wykres 5. Najchętniej odwiedzane regiony w Województwie Śląskim w 2019 roku. Respondenci z województwa śląskiego. (Źródło „Badanie ruchu turystycznego w Województwie Śląskim w 2019 roku” Śląska Organizacja Turystyczna)

Ciekawą informacją z punktu widzenia Wojewódzkiego Programu – Owca Plus jest również zadane pytanie respondentom - czym się kierowali wybierając cel swojej podróży. Odpowiedzi respondentów z województwa śląskiego oraz spoza granic województwa śląskiego w większości się pokrywają. Zdecydowana większość wskazała odpowiedź w pierwszej kolejności jako odwiedzinę

rodziny, znajomych, bliskich, następnie - poszukiwanie wypoczynku na łonie natury, na dalszych pozycjach - sprawy zawodowe, zwiedzanie i poznawanie walorów turystyczno - krajobrazowych regionu oraz zwiedzanie i poznawanie walorów kulturowych. Udzielone odpowiedzi wskazują, że przyroda jest znaczącym magnesem przyciągającym turystów w góry i działania związane z ochroną środowiska w ramach Programu sprzyjają rozwojowi turystyki i są jak najbardziej uzasadnione (Wykres nr 6 i 7).

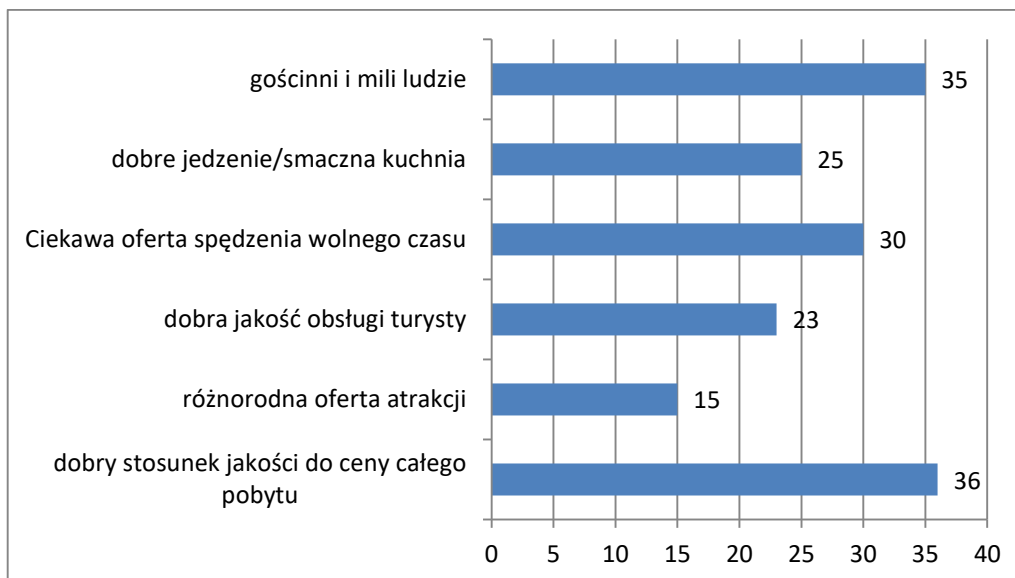

Wykres 6. Główny cel podróży wskazany przez turystów w 2019 roku. Respondenci spoza województwa śląskiego. (Źródło „Badanie ruchu turystycznego w Województwie Śląskim w 2019 roku” Śląska Organizacja Turystyczna)

Wykres 7. Główny cel podróży wskazany przez turystów w 2019 roku. Respondenci z województwa śląskiego. (Źródło „Badanie ruchu turystycznego w Województwie Śląskim w 2019 roku” Śląska Organizacja Turystyczna)

Ważną informacją dla gospodarzy, właścicieli restauracji oraz osób zaangażowanych w działalność związaną z ruchem turystycznym, z punktu widzenia rozwoju turystyki jest poziom zadowolenia turystów z pobytu, z oferty i jakości świadczonych usług. Powody zadowolenia turystów z pobytu przedstawia Wykres nr 8.

Wykres 8. Powody zadowolenia turysty z pobytu na urlopie/wakacjach - badania za 2019 rok. (Źródło „Badanie ruchu turystycznego w Województwie Śląskim w 2019 roku” Śląska Organizacja Turystyczna)

Jak wynika z powyższych wykresów turystyka w naszym regionie odgrywa znaczącą rolę z punktu widzenia rozwoju gospodarczego terenów objętych Wojewódzkim Programem - Owca Plus. Brak dużego przemysłu na tych terenach z jednej strony powoduje brak miejsc pracy w zakładach przemysłowych, z drugiej zaś strony pozwala zachować walory krajobrazowe i przyrodnicze, co umożliwi rozwój turystyki, która daje coraz więcej miejsc pracy i daje możliwości rozwoju lokalnej społeczności w gałęziach gospodarki związanych z obsługą ruchu turystycznego. Wyniki badania wskazują, że jednym z głównych celów podróży jest obcowanie z naturą, a do najważniejszych powodów satysfakcji turyści zaliczają miłych i gościnnych ludzi oraz dobrą i smaczną kuchnię. Realizowany Wojewódzki Program – Owca Plus wychodzi naprzeciw zarówno potrzebom społeczeństwa związanym z podróżowaniem, chęcią obcowania z przyrodą, zapoznawania się z kulturą, tradycją, kuchnią regionalną, a także daje szanse i możliwości lokalnej społeczności na rozwój gospodarczy w oparciu o branżę turystyczną.

3.1.6 Rozwój gospodarczy regionu pod kątem turystyki w oparciu o kulturę i tradycje związane z gospodarką pasterską

Dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe ukształtowane przez wielowiekowe procesy towarzyszące zasiedlaniu przez człowieka trudnych i surowych obszarów górskich Beskidów, fascynuje dziś wiele osób. Chęć poznania barwnej i ciekawej kultury połączona z wypoczynkiem na łonie natury sprawia, że to właśnie w Beskidach wielu turystów spędza swój wolny czas. Przywrócenie tradycyjnej gospodarki pasterskiej w Beskidach spowodowało, iż turyści przyjeżdżający tutaj spotykają się z ciągle żywą kulturą i tradycją pielęgnowaną od pokoleń, a obecną podczas wykonywania przez baców i juhasów codziennych obowiązków. Duże znaczenie w rozwoju turystyki na tych terenach w oparciu o kulturę i tradycje związane z gospodarką pasterską ma otwarcie się gospodarzy na turystę i świadomość, że tak naprawdę dla rozwoju ekonomicznego swojego gospodarstwa i całego regionu nie wystarczy tylko wypaszać owce na halach, ale trzeba sprzedawać ser, zaproponować nocleg, dobre danie regionalne, miło i życzliwie ugościć turystę, aby chciał on za tydzień, miesiąc czy rok znów do nas wrócić. Zapewnienie szerokiej i ciekawej oferty turystycznej opartej na bazie dawnych tradycji ściśle związanych z kalendarzem pasterskim, doskonale uzupełnia walory środowiskowe.

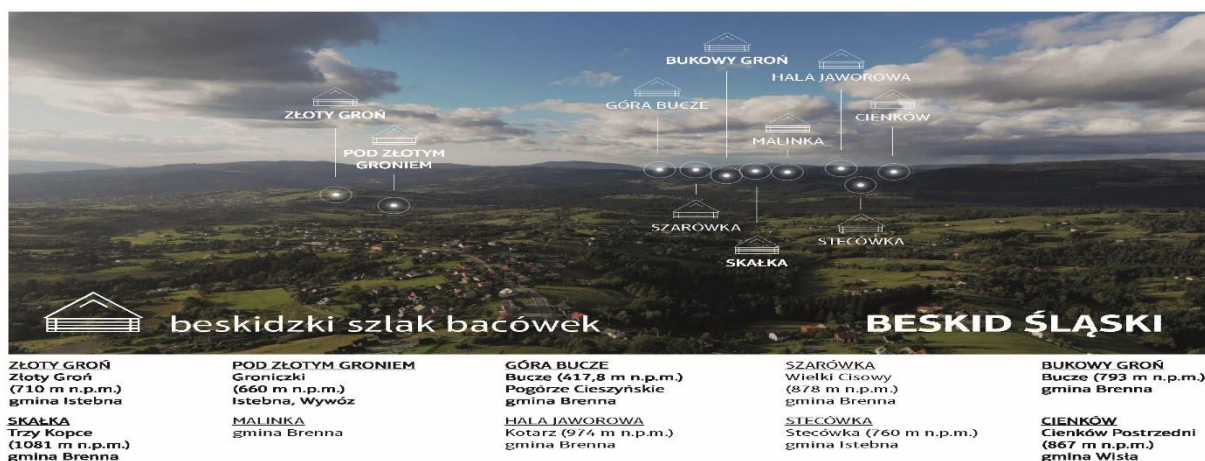
Od początku realizacji Wojewódzkiego Programu - Owca Plus, Samorząd Województwa Śląskiego udziela wsparcia finansowego na organizację wydarzeń promujących Program, a także gospodarę pasterską, np.: wiosenne *miyszani łowiec* przed wyjściem stada na halę – tzw. *Redyk*, a także jesienny *fossod*, *święto* które wieńczy całosezonowy trud tradycyjnego wypasu owiec. Wydarzenia te obchodzone są bardzo uroczysto i na trwałe zostały wpisane w kalendarze wielu turystów. Towarzyszą im występy zespołów folklorystycznych, kapel ludowych ubranych w stroje regionalne, degustacja produktów regionalnych pochodzenia owczego, a także pokaz rękodzieła.

fot. 26. Sery owcze na wydarzeniu promującym Wojewódzki Program - Owca Plus

Wydarzenia te przyciągają nie tylko rzesze turystów z całej Polski, ale także skupiają lokalną społeczność, która utożsamia się z kulturowanymi tradycjami.

Ważnym elementem rozwoju każdego regionu jest jego promocja poprzez różne jej formy. Jednym z przykładów promowania gospodarki pasterskiej w Beskidach jest utworzenie Szlaku Bacówek Programu - Owca Plus (Beskidzki Szlak Bacówek). Oferta ta skierowana jest do ludzi aktywnych, ciekawych zarówno przyrody, architektury, ale również pracy jaką bacia wykonuje w bacówce. Przy każdej bacówce znajduje się tablica informująca o danym miejscu, o hali na której się znajduje oraz jakie ciekawe gatunki roślin i zwierząt na niej można spotkać.

fot. 27. Beskidzki Szlak Bacówek - widok strony internetowej - Beskid Śląski¹⁰

¹⁰ <http://www.owcaplusbacowki.pl/>

HALA BORACZA
Boracza (860 m n.p.m.)
Zabńnica

U BORU
Jeleśnia

WATÓWKI
Krzyżówki, gmina Jeleśnia

PRZY GRANICY
Glinne (809 m n.p.m.)
Korbietów, gmina Jeleśnia

KRÓLOWA
Sobkówka, gmina Ujsoty

fol. 28. Beskidzki Szlak Bacówek - widok strony internetowej - Beskid Żywiecki¹¹

Program Owca plus stwarza warunki do prowadzenia wypasu owiec na górskich łąkach, polanach i halach

Bacówka Watówki Beskid Żywiecki Krzyżówki, gmina Jeleśnia

Były czasy, kiedy Beskidy tętniły życiem. Na polanach i halach górskich pasły się tysiące owiec, kóz i krów. Wśród leśnej ciszy rozlegał się głos trombit i fujarek pa-sterskich. Topory we wprawnych rękach górali walały las, by wyrwać puszczy kawałek ziemi pod uprawę. Dziś mało jest w żywieckich górach stad owiec, mało baców i juhasów, a polany i hale, przy wyrabianiu których wylano wiele potu, powoli zarastają lasem i nie jest wykluczone, że wkrótce osiągną one stan pierwotny. Potrzeba wypasu owiec. Gospodarka salaśnicza stanowiła wówczas podstawę bytu górali. Obecność owiec na halach Beskidów była przez wieki czymś tak naturalnym, że nie zdawano sobie sprawy z jej aspektu ekologicznego, który ujawnił się w ostatnich latach, kiedy owiec na halach zabrakło. Okazało się, że owce wypasające się na górskich halach są niezbędne dla ich przetrwania.

www.redykkarpacki.pl

FUNDACJA PASTERSTWO TRANSKARPACKIE W WATÓWKACH

Śląskie.

Szlak Bacówek Programu Owca plus został dofinansowany z budżetu Województwa Śląskiego

fol. 29. Wzór tablicy informacyjnej Szlaku Bacówek Programu - Owca Plus

¹¹ <http://www.owcaplusbacowki.pl/>

4 Sytuacja wyjściowa dla opracowania Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027 – dla Jury Krakowsko-Częstochowskiej

Realizowany na Jurze Krakowsko–Częstochowskiej od 2008 roku Program, pomógł przywrócić gospodarkę pasterską na tych terenach. Powrócił charakterystyczny krajobraz, który wyróżniały wieńcujące wyniesienia – białe ostańce skalne, odsłonięte w efekcie wypasania na nich zwierząt gospodarskich. Wzmogła się również w ostatnich latach turystyka aktywna, do uprawiania której Jura Krakowsko-Częstochowska jest szczególnie predysponowana. Skutki, jaskinie, zamki i szlaki turystyczne przyciągają coraz to większe rzesze turystów. Przywrócenie w tych miejscach wypasu, wyposażenie terenu w drobną infrastrukturę turystyczną, miało bardzo duże znaczenie dla rozwoju tych terenów. Osiągnięto również znaczące efekty związane z edukacją dzieci i młodzieży, które dzięki zajęciom prowadzonym w wybudowanej w ramach Programu Zagrodzie Edukacyjnej w Podlesicach, mogą poszerzyć swoją wiedzę na temat regionu. Ważnym wydarzeniem, które już na stałe wpisało się w kalendarze wielu turystów są Jurajskie Regionalia, gdzie między innymi promowana jest gospodarka pasterska i efekty jej prowadzenia.

4.1 Charakterystyka społeczno – gospodarcza Jury Krakowsko–Częstochowskiej

W charakterystyce społeczno-gospodarczej przedstawiono istotne elementy z punktu widzenia realizowanego Wojewódzkiego Programu - Owca Plus.

4.1.1 Stan pogłowia zwierząt gospodarskich (owce, kozy)

Rekomendowaną rasą owiec dla realizacji celów Programu dla terenów Jury Krakowsko-Częstochowskiej są lokalne rasy owiec:

Owca rasy Olkuskiej - jest to odmiana polskich owiec długowłnistych, wytworzona w latach 30-tych XX wieku, w rejonie dawnego powiatu olkuskiego. Rasę tę otrzymano przez krzyżowanie lokalnego prymitywnego pogłowia matek trykami rasy pomorskiej. Jest rasą bardzo dobrze wykorzystującą pasze objętościowe i nadaje się do chowu w gospodarstwach tradycyjnych. Jest rasą wydajną, dostarczającą wełnę, skóry i mięso.

Owca wrzosówka - to jedna z najstarszych ras rodzimych. Jest rasą odporną na trudne warunki środowiskowe. Ma niskie wymagania paszowe i dobrą odporność zdrowotną. Owca tej rasy doskonale nadaje się do kontrolowanego wypasu, szczególnie prowadzonego w celu pielęgnacji krajobrazu. Mięso wrzosówki wykazuje niską zawartość tłuszczu i cholesterolu, przypomina swym smakiem dziczyznę. Skóry wrzosówki są doskonałe do wyrobu bardzo lekkich i ciepłych kożuchów¹².

---

¹² Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej Owca Plus 2007 rok Katowice

	Ogólna Liczba Owiec [szt]	W tym Wrzosówka[szt]	w tym Owca Olkuska [szt]	INNE [szt]
Powiat Częstochowski +Częstochowa	1106	243	49	814 w tym najliczniej występująca rasa to: Świniarka – 240 Ile de France -124
Powiat Myszkowski	161	43	58	60 w tym najliczniej występująca rasa to: krzyżówki z rasami mięsnymi- 26
Powiat Zawierciański	466	113	221	132 w tym najliczniej występująca rasa to: suffok – 20 krzyżówki z rasami mięsnymi - 13
RAZEM	1733	399	328	1006

Tabela 10. Pogłowie owiec zarejestrowanych w systemie IRZ Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na dzień 01.04.2020 roku

Łagodniejsze od beskidzkich warunki klimatyczne, jak również ukształtowanie terenu Jury Krakowsko-Częstochowskiej pozwala na użytkowanie owiec większych, cięższych, o cechach owiec mięsnych, a zarazem dających smaczne i zdrowe mięso. Wypas na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej jest realizowany również przy znaczącym udziale kóz.

	Liczba kóz [szt]
Powiat Częstochowski +Częstochowa	307
Powiat Myszkowski	132
Powiat Zawierciański	447
RAZEM	886

Tabela 11. Pogłowie kóz zarejestrowanych w systemie IRZ Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na dzień 01.04.2020 roku.

4.2 Charakterystyka przyrodniczo – turystyczna Jury Krakowsko-Częstochowskiej

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska położona jest w południowej Polsce. Tworzy łuk o długości około 80 km pomiędzy Krakowem a Częstochową i ma powierzchnię około 2615 km². W pasie tym wzniesienia wznoszą się na wysokość 400-515 m n.p.m. Wyjątkowy charakter krajobrazu przyrodniczego zdeterminowany jest przede wszystkim przez jej budowę geologiczną. Podłoże w dużym stopniu decyduje o ewolucji Krasowej rzeźby, która rozwija się od trzeciorzędu do teraźniejszości w zmieniających się warunkach klimatycznych. Charakterystycznymi formami skalnymi są wzniesienia, ostańce wapienne oraz doliny krasowe. Występują tu również formy krasu podziemnego, np. jaskinie,

wśród których najdłuższą jest Wierna. Nazwa Jury pochodzi od skał wapiennych licznie występujących w okresie jury.

W skład Jury wchodzi: Wyżyna Częstochowska, Wyżyna Olkuska, Rów Krzeszowicki i Garb Tenczyński. Wyżyna ta jest rejonem zróżnicowanym przyrodniczo i historycznie, od pustyni przez ruiny średniowiecznych warowni aż po skały. Jura znana jest przede wszystkim z majestatycznych, wznoszących się na szczytach skał, średniowiecznych zamków, tworzących Szlak Orlich Gniazd.

Wyżyna Krakowsko–Częstochowska jest jednym z najbogatszych regionów florystycznych Polski. Stwierdzono występowanie około 1600 gatunków roślin wyższych naczyniowych i około 1500 roślin niższych zarodnikowych, co stawia omawiany region obok Tatr i Pienin, w rzędzie najbardziej wartościowych florystycznie obszarów Polski. Złożyły się na to zarówno historia flory, jak i znaczne zróżnicowanie siedlisk uwarunkowane m.in. rzeźbą, glebami, stosunkami wodnymi, mikroklimatem. Znaczącą część wierzchowy i piaszczystych obniżeń porastają suche bory sosnowe i bory mieszane, w części południowej także lasy liściaste z udziałem grabu, dębów, natomiast na terenach podmokłych łągi i olsy. Na stokach wzgórz i w dolinach występują buczyny karpackie, sudeckie, a w nasłonecznionych miejscach ciepłolubna buczyna naskalna. Roślinność kserotermiczna to charakterystyczny akcent w przyrodzie Jury. Roślinność ta porasta suche i nasłonecznione fragmenty stoków i wzniesień oraz jako murawy piaszkowe znaczne obszary piaszczyste. Na wapiennych skałkach licznie rosną: rojnik pospolity, czosnek skalny, skalnica gronkowa i inne. Tereny nieużytków i podnóża skał zazwyczaj porastają zarośla leszczyny, dzięki róży oraz bardziej ekspansywnej tarniny i jałowców. W grupie roślin kserotermicznych związanych z murawami i zaroślami warte wyróżnienia są trawy: ostnica Jana występująca tylko w Ojcowie i ostnica włosowata znana z Doliny Dłubani, perłówka siedmiogrodzka czy inne rośliny, jak np. aster gawędka (Ojców i Dol. Dłubni), goździk siny (Góra Zborów), dzwonek syberyjski, macierzanka wczesna – mająca na Wyżynie Olkuskiej jedyne w Polsce stanowiska, rzadki przetacznik wczesny znaleziony w okolicy Jerzmanowic, zaś wśród krzewów wisienka stepowa (rejon Ojcowa), róża francuska, często na skałach irga czarna oraz kłokoczka południowa znana z Gór Sokolich, Smolenia i Dol. Wrzosy. Niezmiernie cennymi i interesującymi są ciepłolubne buczyny naskalne. W ich runie można napotkać najpiękniejszych przedstawicieli naszej flory – lilię złotogłów, storczyki z najliczniejszymi buławkami i już niezmiernie rzadkim obuwikiem. Jednak największą osobliwością Wyżyny są jej endemity: przytulia olsztyńska, niewielka roślina rosnąca płatami na skałach koło Olsztyna oraz warzuch polska, rosnąca dawniej w źródłiskach Białej Przemszy, obecnie reintrodukowana na stanowiskach w okolicach Ogrodzieńca i Podlesic.

Interesująco prezentuje się fauna Wyżyny. Tylko w grupie kręgowców obejmuje 70% gatunków występujących w Polsce. W lasach można spotkać pospolite gatunki ssaków, np. sarnę, dziką, lisę; trudniej kunę leśną, łasicę, gronostaja, jenota czy kryjącego się w ostępach Puszczy Dulowskiej łosia. Nad Prądnikiem oraz w Dol. Rudna dostrzeżemy ślady, sprowadzonych tu kilka lat temu bobrów. Swoistą grupą ssaków są nietoperze. Na Wyżynie występuje ich aż 19 gatunków tj. 90% znanych w Polsce. Bogaty jest świat ptaków, obejmujący prawie 200 gatunków, w tym około 150 lęgowych. Większość ptactwa gnieździ się w lasach, np. z drapieżnych: myszołów, jastrzęb gołębiarz, puszczyk, krogulec; ze śpiewających: drozdy, zięby, świstunki, strzyżyki i inne, w tym również gatunki niezwykle rzadkie – kruk czarny, orlik, trzmielojad, bocian czarny, skowronek borowy. Na obrzeżach lasów żyją kulczyki, cierniówki, pokrzewki, makolągwy; wśród skał zwraca uwagę pustułka, nad potokami pluszcz, pliszka górską i niezwykle rzadki zimorodek. W północnej części Wyżyny charakterystycznym przedstawicielem awifauny jest lelek kozodój oraz zamieszkujący obszary piaszczyste – kulon. Wśród płazów ciekawym gatunkiem jest grzebiuszka, zw. huczkiem ziemnym zamieszkująca piaszczyste rejon

Wyżyny, wyjątkowo rzadka ropucha paskówka oraz kumak górski, którego obecność stwierdzono w rejonie Alwerni. Gady reprezentują: padalec, spotykany w odmianie turkusowej, jaszczurki, zaskroniec, żmija, unikalny dziś gniewosz. Niezwykle bogatą i zróżnicowaną ekologicznie grupę, liczącą ponad 3000 gatunków (wg badań w Ojcowskim Parku Narodowym) stanowią owady, w tym około 1200 gatunków to motyle. Niektóre z nich, jak np. paż królowej, szlaczkoń szafraniec, modraszki, kraśniki swoją obecnością niezwykle ubarwiają pejzaż kserotermicznych muraw i zarośli.

Na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej wyróżnić możemy rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, Specjalne Obszary Ochrony Natura 2000.

Wyróżniamy cztery obszary ostoi Natura 2000, na których do tej pory był realizowany Wojewódzki Program - Owca Plus:

- Ostoja Olsztyńsko-Mirowska,
- Ostoja Złotopotocka,
- Ostoja Kroczycka,
- Ostoja Środkowojurajska.

Jura Krakowsko-Częstochowska to jeden z najpopularniejszych regionów turystycznych Polski. Swą atrakcyjność zawdzięcza ona m.in.: występowaniem malowniczych ostańców, jaskiń, a także licznym zabytkom i muzeom. Będąc na Jurze, warto odwiedzić dwa historyczne miasta położone w jej pobliżu: Częstochowę oraz Kraków. Obszar wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej jest terenem atrakcyjnym dla turystów. Nie tylko przyciągają ich zamki, ale także liczne zagrody, ścieżki edukacyjne, miejsca do wspinaczki, a przede wszystkim cisza i spokój otaczającego terenu. Na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej powstało dużo osad domków letniskowych, np. w Kostkowicach oraz innych form infrastruktury technicznej. Obszar Jury jest terenem dogodnym do uprawiania różnorodnych sportów m.in. wspinaczki skałkowej, paralotniarstwa, speleologii, turystyki pieszej, Nordic Walking, turystyki rowerowej, konnej i motocrossowej. Ten obszar Polski z pewnością spodoba się tym, którzy chcą spędzić aktywny czas z rodziną. Maczuga Herkulesa, Grota Łokietka czy zamek Pieskowa Skała to tylko początek atrakcji na mapie Jury Krakowsko-Częstochowskiej¹³.

---

¹³ S. Bronisz, K.J. Pucek, A. Stróżecki: Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, przewodnik, Wydawnictwo Kartograficzne EKO-GRAF, Wrocław 2000

5 Analiza szans i zagrożeń dla zachowania bioróżnorodności terenów cennych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - dogodne warunki agroklimatyczne i środowiskowe do produkcji, - ugruntowana tradycja chowu owiec oraz przetwórstwa mięsa i wędlin, - zwiększony popyt na żywiec i mięso baranie jako zdrowa żywność wśród konsumentów 	<ul style="list-style-type: none"> - rozdrobniona struktura pogłównia, - niska plenność owiec, - relatywnie wysoka zmienność opłacalności produkcji, w tym niska opłacalność wełny, - niska skłonność do tworzenia grup producenckich i spółdzielni, - słaba siła przetargowa producentów mięsa baraniego, - niski stopień integracji produkcji z przetwórstwem oraz przetwórstwa i dystrybucji, - mała ilość ubojni, - zróżnicowana jakość tusz baranich
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> -korzystny wpływ wypasu na środowisko naturalne, w tym zachowanie bioróżnorodności, - możliwości poprawy opłacalności chowu poprzez koncentrację produkcji i wzrost efektywności, - rozwijający się segment produktów naturalnych i ekologicznych, - działania integrujące sektor owczarstwa, - możliwości wzrostu popytu na baraninę na rynku krajowym poprzez odpowiednie promocje, - potencjał eksportowy wspomagany cenową przewagą konkurencyjną, -wzrost świadomości konsumentów, -możliwości poprawy rentowności produkcji i sprzedaży poprzez wykorzystanie innowacyjnej technologii i postępu biologicznego, - rozwój rynku produktów niszowych, - prozdrowotne trendy w konsumpcji 	<ul style="list-style-type: none"> - postępująca redukcja pogłównia owiec w Polsce, - silna konkurencja w produkcji mięsa owczarskiego na rynkach światowych i w Unii Europejskiej, - silna konkurencja rynku wołowego, drobiowego oraz wieprzowego, - duża siła przetargowa sieci handlowych, - rosnące ceny środków produkcji w rolnictwie (koszty pracy, płacy, energii) oraz koszty przetwórstwa

6 Zgodność Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027 z dokumentami strategicznymi

Przy tworzeniu Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko Częstochowskiej - Owca Plus do roku 2027, kierowano się kryterium jej zgodności z dokumentami strategicznymi wyższego rzędu o randze międzynarodowej, krajowej oraz dokumentami poziomu regionalnego.

6.1 Z ramową konwencją o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat

Artykuł 4: Ochrona i zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

2. Strony będą promować odpowiednie utrzymywanie półnaturalnych siedlisk, odtwarzanie pierwotnego stanu siedlisk zdegradowanych oraz wspieranie opracowania i realizacji odpowiednich planów zarządzania.

Artykuł 9: Zrównoważona turystyka.

1. Strony podejmą środki mające na celu promowanie zrównoważonej turystyki w Karpatach przynoszącej korzyści ludności miejscowej, opartej na wyjątkowym charakterze przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Karpat, a także rozszerzą współpracę w tym celu.

Artykuł 11: Dziedzictwo kulturowe i wiedza ludowa.

1. Strony będą prowadzić politykę mającą na celu zachowanie i promowanie dziedzictwa kulturowego i wiedzy ludowej ludności miejscowej oraz wyrobu i wprowadzania na rynek miejscowych produktów, wyrobów artystycznych i rękodzielniczych. Strony będą dążyć do zachowania w Karpatach tradycyjnej architektury, sposobów użytkowania ziemi, miejscowych ras zwierząt gospodarskich i odmian roślin uprawnych oraz zrównoważonego użytkowania dziko rosnących roślin.

Artykuł 13: Podnoszenie świadomości, edukacja i udział społeczeństwa.

1. Strony będą prowadzić politykę mającą na celu podnoszenie świadomości ekologicznej i poprawę dostępu społeczeństwa do informacji o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat oraz promowanie związanych z tym szkolnych oraz innych programów edukacyjnych.

6.2 Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”

Cel strategiczny A. Województwo śląskie regionem odpowiedzialnej transformacji gospodarczej.

Cel operacyjny: A.3. Silna lokalna przedsiębiorczość.

- Wsparcie tworzenia i rozwój MŚP, w tym podnoszenie jakości usług otoczenia biznesu oraz promocja produktów lokalnych oraz tradycyjnych, wspieranie wdrażania technologii cyfrowych.
- Wsparcie produkcji oraz sprzedaży lokalnych produktów rolnych i spożywczych na lokalnych rynkach, wsparcie dostosowania sektora rolniczego do zmian klimatu.
- Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości w obszarze turystyki oraz usług wolnego czasu wykorzystujących atrakcje i potencjały lokalne.

- Rozwój istniejących i tworzenie nowych produktów turystycznych oraz wzmacnianie marek terytorialnych, w tym poprzez rozwój infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej.

Cel strategiczny B. Województwo śląskie regionem przyjaznym dla mieszkańca.

Cel operacyjny: B.2. Aktywny mieszkaniec.

- Wzmocnienie świadomości regionalnej i budowanie tożsamości regionalnej.

Cel strategiczny C. Województwo śląskie regionem wysokiej jakości środowiska i przestrzeni.

Cel operacyjny: C.1. Wysoka jakość środowiska.

- Wsparcie działań zmierzających do zachowania i odtwarzania bio- i georóżnorodności, w tym ochrona obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i korzyści ekologicznych.

Cel strategiczny D. Województwo śląskie regionem sprawnie zarządzanym.

Cel operacyjny: D.2. Aktywna współpraca z otoczeniem i kreowanie silnej marki regionu.

- Ochrona, promocja oraz podnoszenie atrakcyjności miejsc i obiektów o wartości historycznej, symbolicznej, architektonicznej, przyrodniczej, stanowiących „wizytówki” regionu.

6.3 Zgodność ze Strategią Ochrony Przyrody Województwa Śląskiego do roku 2030

I Cel strategiczny: Zachowanie różnorodności biologicznej i georóżnorodności w dobrym stanie, umożliwiającym korzystanie z ich zasobów obecnym i przyszłym pokoleniom.

I.2. Kierunek działań: Poprawa stanu ekosystemów i stanu gatunków oraz odtwarzanie utraconych elementów różnorodności biologicznej.

I.4. Kierunek działań: Zrównoważone użytkowanie zasobów przyrody.

II Cel strategiczny: Zachowanie i ochrona obszarów o wysokich walorach krajobrazowych oraz powstrzymanie degradacji krajobrazu i przywracanie ładu przestrzennego.

II.2. Kierunek działań: Zrównoważone użytkowanie przestrzeni, powstrzymanie nieoszczędnego i degradującego krajobraz zagospodarowania przestrzeni oraz rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

III Cel strategiczny: Wysoki poziom świadomości ekologicznej i holistycznej wiedzy o przyrodzie i krajobrazie oraz zaangażowania mieszkańców województwa śląskiego w ich ochronę.

III.1. Kierunek działań: Powszechny dostęp mieszkańców województwa do aktualnych informacji o zasobach, stanie, zagrożeniach oraz zasadach ochrony i wykorzystania różnorodności biologicznej, georóżnorodności i krajobrazu oraz działaniach z zakresu edukacji ekologicznej.

IV.3. Kierunek działań: Rozwój bazy dydaktycznej edukacji przyrodniczej.

IV.4. Kierunek działań: Wysoki poziom aktywności społecznej i instytucjonalnej na rzecz ochrony przyrody i krajobrazu.

6.4 Zgodność ze Strategią Rozwoju Obszarów Wiejskich Województwa Śląskiego do roku 2030

Cel Strategiczny:

A. Zdywersyfikowana struktura gospodarcza obszarów wiejskich województwa śląskiego wykorzystująca tradycyjne sektory produkcji, otwarta na innowacje, rozwijająca się w zgodzie z zasadami rozwoju zrównoważonego.

Cele Operacyjne:

A.1 Wysoka konkurencyjność produktów rolnych regionu oraz rozwój rolnictwa wykorzystujący lokalne uwarunkowania środowiskowe.

Kierunki działań:

K.1. Podwyższenie opłacalności produkcji rolnej.

K.4. Rozwój specjalizacji rolnych – rozwój gospodarstw w niszowych kierunkach produkcji.

K.5. Rozwój rolnictwa ekologicznego i podnoszenie konkurencyjności produktów ekologicznych.

K.8. Pozyskiwanie nowych rynków zbytu na produkty rolne.

A.2 Rozwój działalności gospodarczych wykorzystujących rolnictwo oraz uwarunkowania środowiskowe i kulturowe obszarów wiejskich.

Kierunki działań:

K.11. Rozwój przedsiębiorczości wspierającej wykorzystanie atutów obszarów wiejskich.

K.13. Podtrzymywanie tradycyjnej działalności rolniczej i powiązanego z nią przetwórstwa (pasterstwo, pszczelarstwo, wytwarzanie produktów lokalnych i tradycyjnych).

K.14. Rozwój agroturystyki, turystyki wiejskiej, sieci zagród edukacyjnych oraz gospodarstw opiekuńczych.

Cel Strategiczny:

C. Wieś województwa śląskiego obszarem pielęgnowania, rozwijania i promowania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu.

Cele Operacyjne:

C 1. Ochrona zasobów środowiskowych i kulturowych obszarów wiejskich.

Kierunki działań:

K.40. Wspieranie działań zorientowanych na zachowanie bioróżnorodności i georóżnorodności obszarów wiejskich.

K.41. Kształtowanie postaw proekologicznych oraz pielęgnowanie tradycji i dziedzictwa kulturowego.

K.43. Ochrona gleb przed degradacją.

C 2. Kształtowanie przestrzeni wiejskich z zachowaniem walorów przyrodniczych i kulturowych obszarów wiejskich.

Kierunki działań:

K.46. Odnowa lokalnego krajobrazu w nawiązaniu do tradycji.

C 3. Rozwój aktywności kulturalnych o ponadlokalnej atrakcyjności opierających się na wykorzystaniu tradycji obszarów wiejskich.

Kierunki działań:

K.49. Rozwijanie aktywności pojedynczych osób czy instytucji w ofertę kulturalną o znaczeniu ponadlokalnym.

K.51. Podnoszenie atrakcyjności kultury obszarów wiejskich.

C 4. Budowanie wizerunku województwa z wykorzystaniem wartości przyrodniczych i kulturowych obszarów wiejskich.

Kierunki działań:

K.52. Zmiana stereotypowego wizerunku województwa śląskiego przy wykorzystaniu wartości obszarów wiejskich.

7 Cele i założenia Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus do roku 2027

7.1 Ochrona bioróżnorodności

Jednym z głównych celów Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus, jest ochrona środowiska przyrodniczego i zachowanie bioróżnorodności Beskidów i Jury.

Program ukierunkowany jest na ochronę siedlisk półnaturalnych ukształtowanych wskutek długotrwałej gospodarki człowieka i związanych z tradycyjnym użytkowaniem kośnym i pasterskim. Na terenie Beskidów i Pogórza są to zachodniokarpackie murawy bliźniczkowe (siedlisko 6230-2), górskie łąki konietlicowe i mietlicowe użytkowane ekstensywnie (siedlisko 6520) oraz ekstensywnie użytkowane niżowe łąki świeże (siedlisko 6510). Siedliska te stanowią przedmiot zainteresowania Wspólnoty Europejskiej i ujęte są zarówno w krajowych, jak i międzynarodowych aktach prawnych. Stanowią one także przedmiot ochrony ostoi siedliskowych Natura 2000 – Beskid Śląski PLH240005 oraz Beskid Żywiecki PLH240006. Odznaczają się wysoką wartością przyrodniczą i znacznym bogactwem gatunkowym, w którym udział mają gatunki rzadkie, chronione i zagrożone.

Z ekstensywnie użytkowanymi łąkami góorskimi związane są m.in. takie gatunki podlegające ochronie prawnej jak: dzwonek piłkowany, mieczyk dachówkowaty, szafran spiski, storczyki – podkolan biały, podkolan zielonawy, listera jajowata, kukułka plamista, kukułka szerokolistna, storczyk męski, a także goryczka trojeściowa i pierwiosnka wyniosła. W ekstensywnie użytkowanych łąkach niżowych rosną m.in.: nasięźrał pospolity, zimowit jesienny, listera jajowata, storczyk męski i pierwiosnka wyniosła. Niektóre spośród roślin łąkowych występujących na obszarach objętych Wojewódzkim Programem - Owca Plus zalicza się obecnie do gatunków wymierających lub zagrożonych wymieraniem w skali regionalnej lub krajowej, m.in. jest to dzwonek piłkowany czy ostrożeń głowacz. Dzwonek piłkowany jest także gatunkiem podlegającym szczególnej ochronie na podstawie Dyrektywy Siedliskowej oraz przedmiotem ochrony obszaru Natura 2000 Beskid Żywiecki. Płaty górskich muraw bliźniczkowych są uboższe florystycznie, jednak również na tych siedliskach spotyka się rzadkie i chronione gatunki roślin: dziewięciśła bezłodygowego, szafrana spiskiego, storczykę kulistą, kruszczyka szerokolistnego, dzwonka piłkowanego. Wymienione siedliska łąkowe i murawowe są również bardzo bogate pod względem entomofauny, zwłaszcza wyspecjalizowanych, stenotopowych gatunków. Zaliczyć tu można wiele fitofagicznych bezkręgowców, jak pluskwiaki, chrząszcze (stonkowate, załęszczycowate czy tyszczykowate) oraz motyle. Do pospolitych i licznych w gatunki grup zaliczamy także pajęczaki oraz błonkoskrzydłe. łąki i murawy bliźniczkowe to również siedliska ważne dla bytowania wielu gatunków kręgowców (zwłaszcza jako żerowiska), w tym rzadkich i objętych ochroną gatunkową (m.in. niedźwiedzia brunatnego, orlika krzykliwego, orła przedniego czy głuszca).

Na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej realizacja Wojewódzkiego Programu - Owca Plus ma na celu ochronę kwiatnych muraw kserotermicznych (siedlisko 6210-3) oraz zarośli jałowca pospolitego na murawach nawapiennych (siedlisko 5130). Te ciepłolubne zbiorowiska z udziałem barwnie kwitnących bylin, rozwijają się na glebach bogatych w węglan wapnia o odczynie zasadowym lub obojętnym, w miejscach otwartych, w warunkach dużego nasłonecznienia.

W powstaniu specyficznej kompozycji gatunkowej obok warunków klimatycznych i edaficznych istotną rolę odgrywa sposób ich użytkowania w formie wypasu bądź koszenia, rzadziej – wypalania. Murawy kserotermiczne na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej zwykle wykształcają się na zboczach lub szczytach

wzniesień. Stanowią jeden z najcenniejszych elementów szaty roślinnej tego obszaru i ostoję wielu chronionych i rzadkich gatunków roślin, takich jak: zawilec wielkokwiatowy, dziewięciśń bezłodygowy, zaraza Bartlinga, goryczka krzyżowa czy ostrożeń krótkołodygowy, a także zwierząt, w tym gniewosza plamistego, rzadkiej trajkotki czerwonej czy siodlarki stepowej. Siedliska te stanowią przedmiot ochrony powołanych na Jurze obszarów Natura 2000: Ostoi Olsztyńsko-Mirowskiej PLH240015, Ostoi Kroczyckiej PLH240032 i Ostoi Środkowojurajskiej PLH240009.

Na przestrzeni ostatnich lat w związku z zaistniałymi przekształceniami gospodarczymi ekstensywna gospodarka rolna straciła na znaczeniu, przez co siedliska łąkowe i murawowe narażone są na postępujące zanikanie. Do głównych zagrożeń dla różnorodności biologicznej omawianych terenów możemy zaliczyć zubożenie bogactwa gatunkowego siedlisk w wyniku zarastania na drodze naturalnej sukcesji. Zaniechanie użytkowania pasterskiego i ekstensywnego użytkowania kośnego prowadzi do zarastania powierzchni łąk górskich przez ziołorośla, borówczyska, aż po stopniowe wkraczanie drzew, prowadzące do wykształcenia się drzewostanów świerkowych lub bukowych. Podobne przemiany mają miejsce na murawach kserotermicznych, gdzie na skutek zaniechania użytkowania wykształcają się zbiorowiska zaroślowe z udziałem tarniny, głogu czy jałowca. Na nieużytkowane siedliska nieleśne będące przedmiotem zainteresowania Programu wkraczają także obce inwazyjne gatunki roślin, stwarzające zagrożenie dla rodzimej flory.

Tereny ujęte w Wojewódzkim Programie Aktywizacji Gospodarczej i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej - Owca Plus należą do najcenniejszych przyrodniczo obszarów w całym regionie, a kontynuacja realizacji zabiegów ochronnych ujętych w Programie jest kluczowa dla zapewnienia ich trwałości i dobrego stanu, a w konsekwencji utrzymania bioróżnorodności województwa śląskiego.

7.2 Ochrona krajobrazu

Z ochroną różnorodności biologicznej ściśle wiąże się zagadnienie ochrony krajobrazu. Obszar Beskidów oraz Jury Krakowsko-Częstochowskiej to tereny, na których w wyniku pasterskiego użytkowania ziemi doszło do wykształcenia tradycyjnego krajobrazu pasterskiego. Strukturę tradycyjnych krajobrazów pasterskich charakteryzuje wysoki udział elementów przyrodniczych (naturalność krajobrazu) i silne uzależnienie składnika antropogenicznego od cech ekosystemu¹⁴. Użytkowanie pasterskie doprowadziło do wykształcenia się w obrębie zwartych wcześniej kompleksów leśnych zróżnicowanych siedlisk nieleśnych – łąk, muraw bliźniczkowych i muraw kserotermicznych, cechujących się znacznym bogactwem gatunkowym roślin i zwierząt (zwiększenie mozaikowości krajobrazu) oraz atrakcyjnymi sezonowymi aspektami barwnymi, pojawienia się otwarc widokowych, a także elementów warstwy materialnej i niematerialnej typowej dla krajobrazu pasterskiego (m.in. architektura, zwyczaje i obrzędy). Współcześnie ze względu na przemiany społeczno-ekonomiczne i stopniowy zanik pasterstwa także krajobraz pasterski zaczął ulegać stopniowemu zanikowi. Szczęólnego znaczenia nabierają więc działania ukierunkowane na ochronę tego harmonijnego krajobrazu kulturowego, w Beskidach uzupełniającego krajobrazy naturalne tworzone przez zróżnicowane siedliskowo lasy. Działania takie prowadzone są w ramach Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej, którego jednym z celów jest ochrona i odtwarzanie walorów krajobrazowych. Ochrona krajobrazu – przy uwzględnieniu całej złożoności jego struktury – stanowi właściwie sedno Programu. Uwzględnia on bowiem zarówno ochronę cennych siedlisk przyrodniczych

---

¹⁴ Myga-Piątek U. 2012. Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne. Uniwersytet Śląskie, Katowice

i gatunków zależnych od wypasu przy przeciwdziałaniu sukcesji wtórnej, ochronę lokalnych ras zwierząt gospodarskich, budowę i odbudowę obiektów architektury pasterskiej, jak i podtrzymywanie tradycji, zwyczajów i innych elementów kultury ludowej związanych z pasterstwem.

7.3 Szanse rozwojowe mieszkańców

Wojewódzki Program – Owca Plus to Program, który umożliwia wieloaspektowy rozwój obszarów nim objętych. Daje możliwości rozwoju gospodarstwom pasterskim oraz lokalnej społeczności poprzez możliwe kierunki działań, które można podejmować w ramach Programu, są to m.in.:

- Odbudowa lub budowa i utrzymanie obiektów architektury pasterskiej,
- Promowanie pasterstwa wśród mieszkańców regionu oraz turystów,
- Promowanie produktów spożywczych pochodzenia owczego i koziego,
- Pielęgnowanie i podtrzymanie tradycji, zwyczajów i innych elementów kultury ludowej związanej z pasterstwem,
- Upowszechnianie zawodu bacy i juhasa,
- Podejmowanie działań w kierunku wykorzystania wełny i skór owczych,
- Promowanie wyrobów regionalnych powstałych z wełny i skór owczych,
- Zachowanie tożsamości, indywidualności i dziedzictwa mieszkańców regionu.

Program pobudza również do działania w innych dziedzinach gospodarki, w szczególności związanej z usługami turystycznymi i okołoturystycznymi. Powstają nowe miejsca pracy związane z usługami przewodnickimi, noclegami w obiektach turystycznych i gospodarstwach agroturystycznych, w handlu i gastronomii.

8 Obszary szczególnie cenne przyrodniczo, na których wskazana jest realizacja zadań ochronnych w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027

8.1 Beskidy i Pogórze

Numer	Nazwa	Gmina	Powierzchnia [ha]
1	Błatnia	Brenna	7,7
2	Bukowy Groń	Brenna	15,7
3	Filipionka	Brenna	1,1
4	Góra Bucze	Brenna	43,0
5	Góra Malinka	Brenna	10,3
6	Grabowa	Brenna	12,5
7	Gronik	Brenna	12,1
8	Hala Jaworowa	Brenna	26,7
9	Malinka	Brenna	15,1
10	Na Tłoki	Brenna	4,4
11	Pod Błatną	Jaworze/Brenna	12,3
12	Pod Stary Groń	Brenna	10,5
13	Polana Kotarz	Brenna	8,9
14	Skałka-Złączana	Brenna	14,4
15	Stary Groń	Brenna	9,6
16	Stasiówka	Brenna	2,7
17	Szarówka	Brenna	2,5
18	Trzy Kopce	Brenna/Ustroń	11,8
19	Międzybrodzie	Czernichów	8,2
20	Góra Tuł	Goeszów	69,2
21	Usyp	Goeszów	2,6
22	Beskid Istebna	Istebna	31,1
23	Groniczki	Istebna	12,6
24	Jaworzynka Czadeczka	Istebna	13,7
25	Kosarzysko	Istebna	1,5
26	Ochodzita	Istebna	48,4
27	Pietroszonka	Istebna	21,6
28	Siwoniowski	Istebna	3,3
29	Stecowka	Istebna	7,4
30	Szerokie	Istebna	5,6
31	Tyniok	Istebna	3,0
32	Wierch Czadeczka	Istebna	4,8
33	Złoty Groń	Istebna	30,7
34	Beskid	Jeleśnia	5,2
35	Cudzichowa	Jeleśnia	18,1
36	Czarny Groń	Jeleśnia	26,4
37	Gawlasia	Jeleśnia	26,3
38	Glinna	Jeleśnia	1,6
39	Górowa	Jeleśnia	4,9
40	Hala Jodłowcowa	Jeleśnia	8,8
41	Hala Kamińskiego	Jeleśnia	10,3

42	Hala Łyśniewska	Jeleśnia	4,3
43	Hala Malorka	Jeleśnia	12,8
44	Hala Pod Kopcem	Jeleśnia	3,8
45	Hala Rysianka	Jeleśnia/Ujsoły	29,3
46	Jeleśnia Płd	Jeleśnia	29,0
47	Jeleśnia Płn	Jeleśnia	26,7
48	Kamieniańska	Jeleśnia	1,2
49	Klekociny	Koszarawa/Jeleśnia	6,0
50	Mędralowa	Jeleśnia	4,8
51	Miesiączki	Jeleśnia	20,4
52	Miziowa	Jeleśnia	8,7
53	Na Myto	Jeleśnia	7,6
54	Nowa Polana	Jeleśnia	12,2
55	Polana Buczynka	Jeleśnia	3,3
56	Polana Deszczówka	Jeleśnia	1,4
57	Polana Jancikówka	Jeleśnia	2,7
58	Polana Stefanka	Jeleśnia	2,8
59	Polana Złodziejki	Jeleśnia	4,9
60	Potok Suseński I	Jeleśnia	69,4
61	Potok Suseński II	Jeleśnia	30,0
62	Przyborowice	Jeleśnia	36,7
63	Rówienki	Jeleśnia	14,8
64	Słowianka	Jeleśnia/Węgierska Górka	8,9
65	Beskidek Koszarawa	Koszarawa	35,7
66	Janoszkowa	Koszarawa	10,6
67	Ostre	Lipowa	6,9
68	Barania	Milówka	7,8
69	Białożycki Groń	Milówka/Węgierska Górka	67,3
70	Cukiernica i Boracza I	Milówka/Węgierska Górka	6,9
71	Góra Prusów	Milówka/Węgierska Górka	37,9
72	Góra Ślebiedowa	Milówka	17,2
73	Gryniówki	Milówka	12,3
74	Koczy Zamek_ Podgrapy	Istebna/Milówka	28,9
75	Maślakówka	Milówka	3,6
76	Sucha Góra	Milówka/Rajcza	17,0
77	Walaszne	Milówka	6,3
78	Węźłówka	Milówka	24,9
79	Brzuśnik	Radziechowy-Wieprz/Węgierska Górka	54,6
80	Durajka	Radziechowy-Wieprz	1,5
81	Góra Matyska	Radziechowy-Wieprz	31,5
82	Hala Magura	Radziechowy-Wieprz	13,4
83	Magurka Radziechowska	Radziechowy-Wieprz	14,5
84	Surządek	Radziechowy-Wieprz	18,9
85	Żurga	Radziechowy-Wieprz/Węgierska Górka	2,2
86	Bendoszka	Rajcza	8,3
87	Burów Groń	Rajcza	11,4
88	Gerla	Rajcza	4,7
89	Góra Rachowiec	Rajcza	8,1
90	Hala Śrubita	Rajcza	6,3
91	Mała Racza	Rajcza	5,7
92	Praszywka Duża	Rajcza	11,8

93	Przegibek	Rajcza	29,4
94	Przysłop Potucki	Rajcza	8,4
95	Racza	Rajcza	18,2
96	Soblański Groń	Rajcza	58,0
97	Zoniówka	Rajcza	4,3
98	Kotarz	Szczyrk	5,6
99	Osiedle Beskid	Szczyrk	4,3
100	Osiedle Skalite	Szczyrk	6,6
101	Skalite	Szczyrk	3,1
102	Bacmańska	Ujszoły/Węgierska Górka	6,8
103	Bieguńska	Ujszoły	9,4
104	Głowa i Morgi I	Ujszoły	4,2
105	Głowa i Morgi II	Ujszoły	4,9
106	Hutyrowa	Ujszoły	10,0
107	Kapokowa i Lizakowa I	Ujszoły	2,6
108	Kapokowa i Lizakowa II	Ujszoły	3,0
109	Kotelnica	Ujszoły	8,3
110	Krawców Wierch	Ujszoły	11,4
111	Królowa	Ujszoły	18,3
112	Lipowska	Ujszoły	12,3
113	Młada Hora	Rajcza/Ujszoły	24,3
114	Muńcuł	Ujszoły	11,6
115	Pod Grapy	Ujszoły	8,7
116	Polana pod Okrągłą	Ujszoły	1,3
117	Redykalna	Ujszoły	4,1
118	Rycerzowa	Ujszoły	35,2
119	Soblówka	Ujszoły	8,6
120	Stawiska	Ujszoły/Rajcza	4,9
121	Bąkula	Ustroń	8,1
122	Kompleks Czantorii	Ustroń	8,3
123	Ślepa Dobka	Wisła/Ustroń	9,0
124	Abrahamów	Węgierska Górka	18,8
125	Bieguny	Węgierska Górka	33,3
126	Bisagówka	Węgierska Górka	3,0
127	Boruc	Węgierska Górka	9,9
128	Brandysia	Węgierska Górka	2,1
129	Buczynka	Węgierska Górka	2,3
130	Bukowina	Węgierska Górka	72,7
131	Cerla	Węgierska Górka	2,0
132	Cukiernica i Boracza II	Węgierska Górka/Milówka	40,0
133	Duża Żabnica Koluszka	Węgierska Górka	31,9
134	Golcówka	Węgierska Górka	3,3
135	Gołuszki	Węgierska Górka	22,7
136	Groń	Węgierska Górka	24,0
137	Hala Wieprzka	Węgierska Górka	8,9
138	Kępy	Węgierska Górka	44,8
139	Koziorka	Węgierska Górka	1,5
140	Koźliczyna	Węgierska Górka	3,9
141	Krzysówka	Węgierska Górka	9,7
142	Matlakówka	Węgierska Górka	4,3
143	Pawlusia	Węgierska Górka	9,3
144	Przegib	Węgierska Górka	3,2

145	Studzianka	Węgierska Górka	6,1
146	Sznurki	Węgierska Górka	5,4
147	Żabnica	Węgierska Górka	69,5
148	Cienków Niżny	Wisła	19,4
149	Cienków Postrzedni	Wisła	8,1
150	Cienków Wyszni	Wisła	4,3
151	Pasieki	Wisła	27,8
152	Smrekowa	Wisła	2,0
153	Stryczków	Wisła	5,7
154	Zieleńska Polana	Wisła	11,0
Powierzchnia ogółem			2268,4

8.2 Jura Krakowsko-Częstochowska

Numer obiektu	Nazwa	Gmina	Powierzchnia [ha]
1	Krzyże	Janów	0,65
2	Góra Apteka	Kroczyce	0,76
3	Góra Biblioteka	Kroczyce	0,88
4	Góra Zborów	Kroczyce	11,04
5	Obszary w Piasecznie	Kroczyce	4,04
6	Okiennik Wielki	Kroczyce	13,42
7	Ruskie Skały	Kroczyce	1,23
8	Wilczy Kamień	Kroczyce	0,73
9	Wzgórze Słupsko	Kroczyce	0,93
10	Góra Dębina	Żarki	1,77
11	Góra Kamień	Żarki	5,01
12	Górna część kuesty Żarki	Żarki	87,25
13	Parchowatka	Żarki	4
14	Rajce	Żarki	0,44
15	Skały w Zaborzu	Żarki	0,71
16	Sroga Skała	Żarki	2,4
17	Suliszowice	Żarki	2,69
18	Wysoka Lelowska	Żarki	6,8
19	Kromołowiec	Łazy	3,9
20	Góra Kamień w Mstowie	Mstów	2,74
21	Góra Wał	Mstów	2,94
22	Murawy w Małusach Wielkich	Mstów	201,09
23	Bukowie	Niegowa	5,1
24	Góra Bukowiec	Niegowa	2,05
25	Góra Damiak	Niegowa	2,09
26	Grzęda Skalna Mirów-Bobolice	Niegowa	22,7
27	Kazubiec	Niegowa	0,75
28	Ludwinow	Niegowa	0,65
29	Łutowiec	Niegowa	12,64
30	Wzgórze w Gorzkowie	Niegowa	1,28
31	Wzgórze w Ludwinowie	Niegowa	0,97
32	Góra Birów	Ogrodzieniec	3,21
33	Góra Sitowna	Ogrodzieniec	2,63
34	Kompleks Skał Podzamcza	Ogrodzieniec	29,48
35	Łysa Pałka	Ogrodzieniec	2,91
36	Pod Czubatką	Ogrodzieniec	3,44
37	Skałki w Ryczowie	Ogrodzieniec	1,58
38	Strażnica w Ryczowie	Ogrodzieniec	0,42
39	Straszynkowe Skały	Ogrodzieniec	1,52
40	Suchy Palec	Ogrodzieniec	2,8
41	Wielki Grochowiec	Ogrodzieniec	2,3

42	Biakło	Olsztyn	5,35
43	Góra Statkowa	Olsztyn	3,03
44	Góry Towarne	Olsztyn	7,55
45	Lipówki	Olsztyn	4,54
46	Łysa Góra	Olsztyn	5,76
47	Ostra Górka	Olsztyn	4,73
48	Skałki Duże, Skałki Małe	Olsztyn	8,68
49	Wzgórza nad Kusiętami	Olsztyn	29
50	Wzgórze Cegielnia	Olsztyn	4,49
51	Wzgórze w Przymiłowicach	Olsztyn	10,6
52	Zamek	Olsztyn	14,97
53	Bukowa Góra k. Pilicy	Pilica	10,54
54	Dobra	Pilica	6,76
55	Sikorowa Skała	Pilica	0,15
56	Smoleń cz. południowa	Pilica	9,02
57	Wierbka	Pilica	1,82
58	Kolcówka	Włodowice	2,91
59	Morsko	Włodowice	2,09
60	Skały koło Rzędkowic	Włodowice	2,44
61	Skały Rzędkowickie	Włodowice	19,29
62	Skały w Morsku	Włodowice	1,41
63	Włodowice Kamyk	Włodowice	107,24
64	Bzów	Zawiercie	16,18
65	Skała Rzędowa	Zawiercie	4,49
Powierzchnia ogółem			736,98

9 Rola zwierząt gospodarskich w kształtowaniu środowiska przyrodniczego i jego wpływ na bioróżnorodność, środowisko przyrodnicze oraz rolnictwo

Mleczne użytkowanie owiec i wytwarzanie serów jest w Karpatach dziedzictwem kultury wołoskiej. To tym historycznym ludom, pasterzom Bałkanów i Karpat zawdzięczamy wciąż żywą gospodarkę szałaśniczą na nieurodzajnych, wyżej położonych halach i polanach wysokogórskich. Wpływ kultury wołoskiej na kształtowanie tradycji góralskiej jest decydujący, w szczególności zaś pozostawił swój trwały ślad w zamiłowaniu do wspólnotowego wypasu owiec, tak przecież z punktu widzenia gospodarczego mało opłacalnego czy wręcz traktowanego jako wyzwanie dla pasjonatów. Półnaturalne siedliska nieleśne występujące na polanach wysokogórskich na terenie Beskidów powstały w wyniku wieloletniej i długotrwałej działalności człowieka. Zbiorowiska te nie mają szans przetrwania bez prowadzenia gospodarki pasterskiej. To właśnie w wyniku regresu hodowli owiec w Beskidach, zaczął zachodzić proces sukcesji wtórnej. Odłogowanie coraz większych areatów gruntów rolnych wiązało się z niższą opłacalnością rolnictwa na terenach górskich, na którą wpływa m.in. wyjątkowo duży stopień rozdrobnienia agrarnego oraz mała powierzchnia gospodarstw, utrudniony dojazd lub jego brak, słabe warunki glebowe.

W przypadku większości polan Beskidu Żywieckiego, Śląskiego oraz Małego, występująca tam roślinność tworzy mozaikę zbiorowisk o różnym stopniu wykształcenia i zachowania. Znaczną część powierzchni zajmują płaty zbiorowisk zachodniokarpaccich muraw bliźniczkowych, z płatami borówczysk w pobliżu świerczyn oraz z fragmentami miejsc podmokłych (młaki, torfowiska). Murawy bliźniczkowe mogą pokrywać nie tylko wypłaszczenia, ale również stoki o dużym nachyleniu, wynoszącym w granicach 40-45°. Charakteryzuje je występowanie kęp niskiej, wąskolistnej trawy - bliźniczki psiej trawki *Nardus stricta*, tworzącej zwartą murawę o jednowarstwowej runi. Bliźniczyska wykształciły się na ubogich, przesuszonych siedliskach, powstałych po wykarczowaniu lasów świerkowych. Ukształtowały się w wyniku długotrwałego, a zarazem intensywnego wypasu owiec, przy jednoczesnym słabym nawożeniu, a najczęściej jego braku. Murawy bliźniczkowe przy braku użytkowania, dość szybko ulegają zarastaniu przez borówkę czarną oraz świerk pospolity, co oznacza wtórną sukcesję zbiorowisk leśnych. Jest to jedno z siedlisk, w którym sukcesja prowadzi do zmiany warunków siedliskowych, a w konsekwencji do ubożenia składu gatunkowego. Ma to ogromne znaczenie w przypadku ochrony tych zbiorowisk, ponieważ odtworzenie już zdegradowanych siedlisk często nie jest możliwe, a dodatkowo wymaga dużych nakładów finansowych. Dlatego tak ważnym jest określenie metod ochrony górskich hal i zagospodarowania gruntów będących we wczesnych stadiach sukcesji w kierunku zbiorowisk leśnych. Przywracanie halom stanu właściwego z punktu widzenia wartości rolniczych (pastwiska, ekstensywnie zagospodarowane łąki) też w pewnym sensie można uznać za proces sukcesyjny, ale odwracający naturalną sukcesję wtórną. Nie ulega wątpliwości, że w tym wypadku ingerujemy w ekosystem, uzyskując w ten sposób zbiorowiska roślinne quasi naturalne, o złożonej różnorodności biologicznej, ale jak wspomniano na początku, całkowicie zależne od ekstensywnej gospodarki rolnej, w tym wypasu, prowadzonej w warunkach górskich.

Zbiorowiska występujące na terenie polan wysokogórskich nie są jednorodne, jest to swoista mozaika zbiorowisk często o różnych wymaganiach siedliskowych. Siedliska te są niezwykle trudne do ochrony, również z uwagi na fakt, iż na skutek działań z zakresu ochrony czynnej (do których zalicza się m.in. wypas owiec) zachodzą zmiany. Niektóre z nich widoczne są w przeciągu 1-2 lat, ale nie wszystkie zmiany są od razu zauważalne, część z nich będzie zauważalna dopiero za ok. 5 do nawet

15 i więcej lat. Metodyka ochrony konkretnych płatów hal i polan musi być dostosowywana do warunków lokalnych i stopnia przekształcenia zbiorowiska. Najlepszą metodą ich regeneracji i ochrony jest prowadzenie ekstensywnego wypasu, odpowiednio zaplanowanego koszenia oraz usuwania samosiewów drzew i krzewów, które będące naśladować, a także tradycyjnej formy gospodarowania.

W przeciągu ostatnich 20 lat na obszarze Beskidów Zachodnich obserwowany jest powrót do rolniczego utrzymywania powierzchni trwałych użytków zielonych. Różnorodność biologiczna, a także walory krajobrazowe zbiorowisk łąk i pastwisk zależą przede wszystkim od utrzymania ich dotychczasowego (pierwotnego) sposobu zagospodarowania i regularnego użytkowania. Użytkowanie to ma wyjątkowo wąski margines tolerancji na jakiegokolwiek zmiany. Każde odstępstwo od użytkowania optymalnego dla danego zbiorowiska, oznacza w krótszej lub dłuższej perspektywie czasowej utratę jego walorów. Tempo tych zmian zależy od wielu czynników, takich jak zakres i intensywność modyfikacji dotychczasowego sposobu uprawy, ich interakcje, powierzchnia zbiorowiska łąkowego i jego przyrodnicze otoczenie, naturalna produktywność siedliskowa, czy też uwarunkowania klimatyczne. Utrzymanie łąkowego lub pastwiskowego charakteru polany nie oznacza jednak zachowania gatunków roślin (oraz zwierząt i grzybów) związanych z tego typu siedliskami, jeżeli modyfikacji ulega sposób lub intensywność użytkowania. Zmianie nie powinna ulegać liczba pokosów oraz nie powinno się stosować nawożenia nawozami mineralnymi i naturalnymi. Stosowanie nawozów azotowych pozwala znacząco zwiększyć biomasę runi, jednak na skutek tego zabiegu, zaczynają dominować trawy o znaczeniu gospodarczym (pastewne), które sukcesywnie wypierają cenne, rzadkie gatunki o stosunkowo małej konkurencyjności.

Hale i polany wysokogórskie oprócz wysokich walorów krajobrazowych, spełniają również rolę przeciwerozyjną, zwłaszcza na stromych stokach o płytkiej warstwie gleby. Skład gatunkowy pokrywy trawiastej i zielonej, a co za tym idzie fizjonomia, wartość krajobrazowa i przyrodnicza hal, uzależnione są od warunków siedliskowych oraz od działalności człowieka. Jakiegokolwiek zmiany sposobu użytkowania zbiorowisk łąkowych przyczyniają się do ustępowania jednych gatunków roślin i ekspansji innych, powodując tym samym zmianę składu gatunkowego nie tylko flory, ale i fauny związanej z danym zbiorowiskiem roślinnym. W pierwszej kolejności zanikają gatunki najbardziej cenne z przyrodniczego punktu widzenia (z reguły najbardziej wrażliwe na wszelkie zmiany siedliskowe), a równocześnie charakteryzujące się niską konkurencyjnością. O trwałości i różnorodności florystycznej muraw bliźniczkowych decyduje, obok warunków siedliskowych, tradycyjny pastwiskowy sposób użytkowania.

Prowadzenie wypasu owiec odpowiada również potrzebom podtrzymywania lokalnych tradycji i kultury regionu, a ponadto ukazuje rolę gospodarki pasterskiej jako kluczowej dla ochrony dziedzictwa przyrodniczego oraz różnorodności biologicznej, tak ważnej nie tylko dla naszego, ale i również przyszłych pokoleń.

9.1 Dobrostan zwierząt – owce, kozy

Przy ocenie dobrostanu zwierząt kryteria, których spełnienie jest wymagane są następujące:

- zapewnienie stałego dostępu do wody i odpowiedniego pokarmu (w kojcu, na stanowisku, na wybiegu i pastwisku),
- spełnione muszą być minimalne wymiary stanowisk i powierzchni kojca (dostęp do bezpiecznego schronienia i wygodnego odpoczynku),
- prawidłowe gromadzenie, przechowywanie i zagospodarowanie odchodów,

- ważne jest prawidłowe wykonanie wentylacji i właściwe oświetlenie budynków inwentarskich,
- odpowiednia profilaktyka prozdrowotna, diagnostyka i leczenie,
- zwierzę powinno wyrazić większość swoich normalnych zachowań, ponieważ posiada wystarczającą ilość miejsca, zapewnione odpowiednie wyposażenie i towarzystwo innych zwierząt swojego gatunku,
- dzięki odpowiednim warunkom mającym na celu zapobiegać psychicznemu cierpieniu, zwierzę nie odczuwa strachu lub niepokoju.

9.1.1 Minimalne warunki utrzymania owiec

Do minimalnych warunków utrzymania owiec należą:

1. Owce w pomieszczeniu inwentarskim utrzymuje się pojedynczo lub grupowo.
2. Powierzchnia dla owiec utrzymywanych pojedynczo, powinna wynosić co najmniej w przypadku utrzymywania: tryka – 3 m²; matki z jagnięciem – 2,5 m² i dodatkowo 0,7 m² dla każdego jagnięcia ssącego; jarki – 1,5 m²; tryczka – 2 m², skopka – 0,8 m².
3. Powierzchnia dla owiec utrzymywanych grupowo w przeliczeniu na jedną sztukę, powinna wynosić co najmniej w przypadku utrzymywania: tryków – 2 m²; matki z jagnięciem – 1,5 m² i dodatkowo 0,5 m² dla każdego jagnięcia ssącego; jarek – 0,8 m²; tryczków – 1,5 m², skopków – 0,6 m².
4. Powierzchnia wybiegów dla owiec powinna być przynajmniej dwukrotnie większa od powierzchni normatywnej kojca. Wysokość ogrodzenia i przegród powinna wynosić 120 cm.
5. W pomieszczeniu inwentarskim dla owiec wymagania dotyczące mikroklimatu są następujące:
  - stężenie dwutlenku węgla nie powinno przekraczać 3 000 ppm i siarkowodoru do 5 ppm a koncentracja amoniaku nie powinna przekraczać 20 ppm;
  - wilgotność powietrza nie powinna przekraczać 85%, ruch powietrza do 0,3 m/s a temperatura w przypadku utrzymania samic z jagniętami do 3 miesiąca życia powinna wynosić co najmniej 6°C;
  - oświetlenie dzienne w owczarniach (stosunek okien do podłogi) powinno wynosić co najmniej 1:20.

9.1.2 Minimalne warunki utrzymania kóz

Do minimalnych warunków utrzymania kóz należą:

1. Kozy w pomieszczeniach inwentarskich utrzymuje się:
  - na stanowisku na uwięzi – wyłącznie dorosłe samice, z wyjątkiem kóz w okresie porodu i odchowu koźląt;
  - pojedynczo, z wyjątkiem koźląt;
  - grupowo.
 Kozom zapewnia się możliwość korzystania z wybiegów.
2. Wymiary stanowisk dla kóz utrzymywanych na uwięzi, powinny wynosić co najmniej: szerokość – 0,75 m, długość – 1,35 m.
3. Powierzchnia kojca pojedynczego powinna wynosić co najmniej w przypadku utrzymania: kozy dorosłej – 1,5 m² i dodatkowo, co najmniej 0,3 m² dla koźlęcia ssącego; kozła – 1,5 m²; kozła reproduktora – 3 m².
4. Powierzchnia kojca grupowego, powinna wynosić co najmniej w przeliczeniu na jedną sztukę, w przypadku utrzymania: kóz dorosłych – 1,5 m² i dodatkowo, co najmniej 0,3 m² dla koźlęcia ssącego; kozłów – 1,5 m²; koźląt – 1 m².

5. Powierzchnia wybiegu, w przeliczeniu na jedną sztukę powinna wynosić co najmniej: na kozę – 4 m², na kózła – 6 m².
6. W pomieszczeniu inwentarskim dla kóz wymagania dotyczące mikroklimatu są następujące:
- stężenie dwutlenku węgla nie powinno przekraczać 3 000 ppm i siarkowodoru do 5 ppm a koncentracja amoniaku nie powinna przekraczać 20 ppm;
  - wilgotność powietrza nie powinna przekraczać 80%, ruch powietrza do 0,5 m/s a temperatura powietrza powinna wynosić co najmniej 8°C;
  - kozy wymagają dużo światła i oświetlenie dzienne powinno wynosić co najmniej 1:10.

10 Stosowane zabiegi czynnej ochrony przyrody

Łąki, pastwiska, murawy kserotermiczne i bliźniczkowe należą do ekosystemów półnaturalnych, których istnienie jest ściśle związane z działalnością człowieka. Sposób ich użytkowania zależał głównie od typu siedliska oraz lokalnych warunków orograficznych i klimatycznych. Intensywność prowadzonych zabiegów w znaczący sposób wpływała na charakter wykształcających się ekosystemów i ich skład gatunkowy. Najcenniejsze ekosystemy łąkowe i murawowe związane były od zawsze z tradycyjnym, ekstensywnym użytkowaniem, realizowanym w harmonii z przyrodą. Zaniechanie lub ograniczanie tradycyjnego sposobu użytkowania ekosystemów trawiastych przyczyniło się na wielu obszarach do ekspansji zbiorowisk zaroślowych i leśnych, w tym m.in. masowego rozprzestrzeniania się borówczysk na halach górskich. Skutkiem tych zmian jest zmniejszanie się różnorodności zbiorowisk roślinnych, zanikanie siedlisk, a w konsekwencji wymieranie cennych gatunków roślin i zwierząt. Występowanie niektórych rzadkich gatunków roślin jest ściśle uwarunkowane kośno-pasterskim użytkowaniem. Przykładem może być szafran (krokus) spiski, który może rosnąć tylko na polanach koszonych lub wypasanych, wymaga bowiem eliminacji konkurujących z nim o światło innych gatunków roślin oraz nawożenia gleby. Po zaniechaniu użytkowania hal górskich gatunek ten zostaje z czasem zagłuszony przez rośliny bardziej ekspansywne, szybciej i bujniej rozrastające się. Przy braku wypasu krokus w Beskidach skazany jest więc na wyginięcie.

W celu zahamowania niekorzystnych procesów sukcesji wtórnej na siedliskach łąkowych i murawowych podejmuje się działania ochrony czynnej polegające na utrzymaniu bądź przywracaniu ekstensywnego użytkowania kośnego i/lub pasterskiego oraz usuwaniu drzew i krzewów, zagrażających trwałości siedlisk nieleśnych. W przypadku działań ukierunkowanych na czynną ochronę – ich rodzaj, intensywność i terminy realizacji muszą być dostosowane do wymogów ekologicznych konkretnych siedlisk i gatunków. Realizacja zabiegów czynnej ochrony wymaga prowadzenia równoległe monitoringu przyrodniczego, którego celem jest ocena ich efektów i skutków środowiskowych oraz formułowanie zaleceń modyfikacji działań ochronnych, dotyczących w szczególności ich intensywności, częstotliwości bądź terminów realizacji.

Na obszarach Natura 2000 rodzaj podejmowanych działań ochrony czynnej i sposób ich realizacji muszą być zgodne z ustaleniami planów zadań ochronnych. Realizując Program należy uwzględnić zapisy wynikające z Zarządzenia Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Katowicach z dnia 24 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Beskid Żywiecki PLH240006 (Dz. Urz. Woj. Śl. z 2014 r. poz. 2606), które zostało zmienione Zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Katowicach z dnia 17 czerwca 2016 r. o zmianie zarządzenia w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Beskid Żywiecki PLH240006 (Dz. Urz. Woj. Śl. z 2016 r. poz. 3402) oraz Zarządzenia Regionalnego Dyrektora Ochrony

Środowiska w Katowicach z dnia 24 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Beskid Żywiecki PLB240002 (Dz. Urz. Woj. Śl. z 2014 r. poz. 2575), które zostało zmienione Zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Katowicach z dnia 25 lutego 2016 r. o zmianie zarządzenia w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Beskid Żywiecki PLB240002 (Dz. Urz. Woj. Śl. z 2016 r. poz. 1322).

10.1 Wypas

Wypas stosowany jest jako tradycyjna forma użytkowania muraw kserotermicznych oraz zbiorowisk łąkowych. Na obszarach górskich jest on główną formą ochrony czynnej siedliska zachodniokarpackich muraw bliźniczkowych (6230.2). Jest także stosowany jako zabieg uzupełniający, obok koszenia, w czynnej ochronie siedliska ekstensywnie użytkowanych niżowych łąk świeżych (6510) i górskich łąk konietlicowych i mietlicowych użytkowanych ekstensywnie (6520). Na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej wypas stanowi główną formę czynnej ochrony siedliska kwiatnych muraw kserotermicznych (6210.3) oraz zarośli jałowca pospolitego na murawach nawapiennych (siedlisko 5130). Na terenie Beskidów wypas realizowany jest głównie przy użyciu stad owiec. Natomiast na terenach Jury Krakowsko-Częstochowskiej w czynnej ochronie siedlisk najlepsze efekty uzyskuje się wykorzystując do wypasu stada mieszane – kóz i owiec.

Realizacja wypasu prowadzi do wielu korzystnych zmian zarówno w glebie, jak i w runi zbiorowisk łąkowych i muraw kserotermicznych, a tym samym przyczynia się do zachowania, a czasem także zwiększenia, różnorodności biologicznej cennych ekosystemów. Wynika to ze specyficznych relacji zachodzących między zwierzętami a siedliskami, na których wypas jest prowadzony. Specyficzną cechą wypasu jest jego selekcyjny wpływ na gatunki roślin, wynikający z preferencji pokarmowych przeżuwaczy i wybiórczości zgryzania. Promuje on w szczególności rozwój roślin o niskim pokroju, w tym np. bylin rozetowych, a także gatunków, które są omijane lub niechętnie zjadane przez zwierzęta. Przygryzanie prowadzi do rozkrzewiania się roślin zielnych oraz eliminuje na wczesnym etapie rozwój siewek drzew i krzewów. Stada kóz poprzez systematyczne zgryzanie potrafią skutecznie wyeliminować drzewa i krzewy w fazie podrostów. Systematyczne zgryzanie runi łąkowej, zwłaszcza w okresie wiosennym i wczesnym latem, wpływa na zwiększenie tempa regeneracji roślin i przyrostu biomasy. Przepędzanie zwierząt pomiędzy wypasanymi obiektami sprzyja dyspersji nasion. Jest to więc ważny czynnik rozprzestrzeniania się roślin i zwiększania ich różnorodności genetycznej, w tym gatunków rzadkich i chronionych.

fot. 30. Stado wypasających się owiec

Wypas wpływa także modyfikująco na warunki glebowe. Podczas wypasu zwierzęta racicami wznoszą glebę, niszcząc warstwę zalegających na powierzchni ziemi martwych, nierozłożonych części roślin (tzw. wojłoku). Dzięki temu w okresie wiosennym do gleby dociera więcej światła i ciepła, które stymuluje kiełkowanie zalegających w glebie nasion oraz wzrost i rozwój siewek roślin. Powstają w ten sposób lepsze warunki dla rozmnażania generatywnego roślin. Pozostawiane podczas wypasu odchody zwiększają żyzność gleby. Na obszarach górskich wypas owiec wpływa stabilizująco na stan użytków zielonych – łąk i pastwisk. Szczególnie ważne jest to wiosną, gdy stopniowo rozmarzająca gleba i topniejący śnieg powodują rozmiękczenie wierzchniej warstwy ziemi, a spływająca woda sprzyja erozji gleby, zwłaszcza na stokach o dużym nachyleniu. Pasące się zwierzęta poprzez wydeptywanie i przygniatanie do ziemi wyschniętych pozostałości roślin, a zwłaszcza traw, wyrównują powierzchnię, umacniając rozpułchnioną glebę¹⁵.

Wykorzystanie wypasu jako formy czynnej ochrony wymaga odpowiedniego dostosowania go do wymogów ochrony cennych siedlisk i gatunków, jak: dobór gatunków zwierząt i ich obsady na 1 ha powierzchni, termin rozpoczęcia i zakończenia wypasu, sposób wypasu i koszarzenia zwierząt oraz lokalizacja infrastruktury, w tym koszarów i wodopojów.

Dla siedliska zachodniokarpackich muraw bliźniczkowych (6230.2) na obszarze Natura 2000 Beskid Żywiecki PLH240006 plan zadań ochronnych ustanowiony Zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Katowicach z dnia 24 kwietnia 2014 roku ustala jako działanie ochrony czynnej wypas prowadzony rotacyjnie, ekstensywnie (3-5 owiec/ha), bez koszarzenia zwierząt w płatach siedliska. Optymalnie wypas należy prowadzić w połączeniu z okresowym wykaszaniem niespasionych kęp roślinności, wskazane jest przemienne stosowanie co kilka lat, np. 2-3 użytkowania kośnego. W przypadku braku możliwości wprowadzenia wypasu zabiegiem ograniczającym sukcesję może być samo koszenie. W/w zarządzenie dla siedliska górskich łąk konietlicowych użytkowanych ekstensywnie (6520) dopuszcza prowadzenie umiarkowanego, kontrolowanego wypasu późnym latem i jesienią, jako alternatywy dla drugiego pokosu.

¹⁵ Mroczkowski S. (2006). Chów owiec a ochrona środowiska ss. 179–194. [W:] red. Wierchność E. Wypas wspólnotowy a zdrowie zwierząt. Monografia. AR w Krakowie i Instytut Botaniki PAN w Krakowie, Kraków, ss. 194

Realizacja wypasu wymaga także uwzględnienia wymogów ochrony siedlisk torfowiskowych, występujących na wypasanych halach. W szczególności dotyczy to górskich i nizinnych torfowisk zasadowych o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk (kod Natura 2000: 7230) oraz torfowisk przejściowych i trzęsawisk (przeważnie z roślinnością z *Scheuchzerio-Caricetea*) (kod Natura 2000: 7140), stanowiących przedmiot ochrony specjalnego obszaru ochrony siedlisk Beskid Żywiecki PLH240006. Torfowiska nie mogą zostać zniszczone w trakcie prowadzenia gospodarki pasterskiej. Należy odstąpić od pojenia zwierząt i lokowania poidel w płatach roślinności torfowiskowej oraz zabezpieczyć przed rozdeptywaniem przez zwierzęta.

10.2 Koszenie

Koszenie jako metoda ochrony czynnej jest łatwiejsze do stosowania niż wypas, wymaga bowiem jedynie sezonowego zaangażowania. Konieczność ograniczenia liczby pokosów oraz dostosowania pory wykonywanych zabiegów oraz techniki koszenia do wymogów ochrony konkretnych siedlisk i gatunków często wiąże się jednak z obniżeniem uzyskiwanych plonów.

Na obszarach górskich koszenie jest główną formą ochrony siedlisk ekstensywnie użytkowanych niżowych łąk świeżych (6510) oraz górskich łąk konietlicowych i mietlicowych użytkowanych ekstensywnie (6520). Łąki górskie Beskidów użytkuje się często w systemie kośno-pasterskim, gdzie wypas wprowadzany jest dopiero po zebraniu pokosu.

fol. 31. Tradycyjne ręczne koszenie trawy Brenna - Malinka

Wpływ koszenia na roślinność jest zasadniczo inny niż wpływ wypasu. Podczas koszenia jednorazowo usuwana jest niemal cała powierzchnia asymilacyjna roślin. Dla wielu gatunków jest to silny stres, eliminujący je z obszarów regularnie koszonych. Dla innych gatunków, koszenie jest czynnikiem pobudzającym wzrost i zwiększającym krzewienie się oraz namnażanie wegetatywne¹⁶.

Stosowane metody koszenia (ręczne lub mechaniczne) oraz częstotliwość zależą od uwarunkowań lokalnych – od żyzności i wilgotności podłoża, typu siedliska i stanu jego zachowania oraz dostępności powierzchni (w tym jej nachylenia). Kilkukrotne koszenie w ciągu roku stosuje się do odtworzenia składu gatunkowego łąk silnie zarośniętych przez ekspansywne gatunki roślin, w tym gatunki nitrofilne

i wysokie byliny oraz rośliny inwazyjne. Raz lub dwa razy w roku kosi się zbiorowiska siedlisk świeżych i suchych. Młaki, łąki wilgotne, ziołorośla oraz traworośla górskie koszone są rzadziej – co 2-5 lat i zwykle ręcznie. Warunkiem koniecznym dla uzyskania efektów ekologicznych koszenia jest usunięcie skoszonej biomasy z powierzchni. Zbiór pokosu pozwala na zwiększenie dostępu światła do powierzchni gleby, co wpływa na kiełkowanie i wzrost roślin, a zwłaszcza gatunków światłolubnych. Bardzo ważny jest termin koszenia. Aby umożliwić rozmnażanie generatywne roślin, koszenie powinno się odbywać dopiero wtedy, gdy rośliny zawiążą owoce i wydadzą nasiona. Istotne jest również, aby ruń łąki koszona była na odpowiedniej wysokości ponad gruntem – optymalnie w przedziale od 5 do 15 cm. Zbyt niskie koszenie przyczynia się do zubożenia gleby w składniki odżywcze, z kolei zbyt wysokie – powoduje tworzenie się wojłoku, utrudniającego obsiewanie się niektórych gatunków roślin.

Na obszarze Natura 2000 Beskid Żywiecki PLH240006 plan zadań ochronnych ustanowiony Zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Katowicach z dnia 24 kwietnia 2014 roku ustala – jako działanie ochrony czynnej dla siedliska zachodniokarpackich muraw bliźniczkowych (6230.2) – koszenie (z dopuszczeniem koszenia mechanicznego), połączone z usunięciem biomasy w terminie do 2 tygodni. Zalecono przy tym pozostawianie nieskoszonych fragmentów polany, jako tzw. pasów ekologicznych. W przypadku koszenia okrężnego należy zastosować technikę koszenia od środka koszonej powierzchni do zewnątrz powierzchni. Koszenie rozległych płątów borówczysk zarastających siedlisko należy prowadzić co kilka lat, z usunięciem uzyskanej biomasy i pozostawieniem około 20% nieskoszonej powierzchni zbiorowiska. Natomiast dla siedliska górskich łąk konietlicowych użytkowanych ekstensywnie (6520) w zarządzeniu ujęto zalecenie koszenia z usuwaniem biomasy w terminie od 15 czerwca do 30 września, z dopuszczeniem po 20 lipca drugiego pokosu lub umiarkowanego, kontrolowanego wypasu (najlepiej prowadzonego późnym latem i jesienią). Jako optymalny termin koszenia wskazano przełom lipca i sierpnia, a w miejscach niżej położonych – przełom czerwca/lipca. Ściętą biomasę należy usunąć lub złożyć w stogi w terminie nie dłuższym niż 2 tygodnie po pokosie. Zalecono pozostawianie około 5-10% nieskoszonych fragmentów łąki, jako tzw. pasy ekologiczne, przy czym powinien to być inny fragment każdego roku. Optymalna wysokość koszenia to 5-15 cm, a sam zabieg powinien być prowadzony minimum co 2-3 lata, w sposób nieniszczący struktury roślinności i gleby.

Ekstensywne użytkowanie kośne lub kośno – pasterskie wskazane jest także jako działanie ochrony czynnej dla dzwonka piłkowanego *Campanula serrata* (kod Natura 2000: 4070), będącego gatunkiem priorytetowym i przedmiotem ochrony specjalnego obszaru ochrony siedlisk Beskid Żywiecki PLH240006. W planie zadań ochronnych dla ochrony tego gatunku zalecono naprzemienne użytkowanie kośno – pastwiskowe polany, w cyklach rocznych, które obejmują w jednym roku wypas, a w kolejnym koszenie wraz z usuwaniem powstałej każdorazowo biomasy poza stanowisko. Termin realizacji zabiegów – po 20 sierpnia.

W przywołanym planie zadań ochronnych, koszenie wskazane także zostało jako metoda czynnej ochrony siedlisk torfowiskowych. W przypadku torfowisk przejściowych i trzęsawisk (przeważnie z roślinnością z klasy *Scheuchzeria-Caricetea* (Kod Natura 2000: 7140) zaleca się koszenie ręczne na przełomie późnego lata i jesieni (najlepiej na początku września) wraz z usunięciem skoszonej biomasy w przeciągu dwóch tygodni, nie rzadziej niż co 5 lat i nie częściej niż co 3 lata. W przypadku siedliska górskich i nizinnych torfowisk zasadowych o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk (Kod Natura 2000: 7230) zaleca się koszenie ręczne, na wysokości 5-15 cm, techniką koszenia prowadzoną w sposób nieniszczący struktury roślinności i gleby, z usunięciem skoszonej biomasy w przeciągu dwóch tygodni od skoszenia. Zabieg należy wykonać na połowie powierzchni w jednym

roku i na pozostałej części w następnym roku, nie rzadziej niż co 5 lat w terminie minimum po 20 sierpnia (najlepiej na początku września).

Siedlisko to nie jest jednak typowym siedliskiem zależnym od wypasu i nie stanowi wprost przedmiotu zainteresowania w ramach Programu.

10.3 Odkrzaczanie

Odkrzaczanie jest zabiegiem polegającym na mechanicznym usunięciu krzewów metodą ochrony czynnej siedlisk nieleśnych (łąkowych, pastwiskowych czy murawowych) od dłuższego czasu nieużytkowanych, a w konsekwencji silnie zarośniętych przez krzewy na skutek sukcesji ekologicznej. Jest to najczęściej pierwszy zabieg ochronny niezbędny do przeprowadzenia na obszarach, na których planowane są działania zmierzające do odtworzenia cennych i bogatych gatunkowo siedlisk łąkowych i murawowych. Usunięcie krzewów, a w niektórych przypadkach także drzew (w szczególności podrostów), jest czasami niezbędne dla przywrócenia właściwych warunków środowiska, w szczególności warunków świetlnych, co w przypadku wprowadzenia wypasu i/lub koszenia umożliwi odtworzenie reprezentatywnego dla siedliska stanu gatunkowego, w tym powrót rzadkich i chronionych gatunków roślin.

Samo odkrzaczanie i usuwanie drzew powinno być realizowane stopniowo, aby nie dopuścić do nagłego prześwietlenia roślinności runa i zbyt dużych zaburzeń siedliska, które mogą prowadzić do rozwoju niepożądanego rośliności światłożądnej. Biomasa z wycinki drzew i krzewów powinna być usunięta z powierzchni. Zabiegi odkrzaczania i wycinka drzew nie powinny również skutkować ich całkowitym usunięciem z danego obszaru. Zakrzaczenia odgrywają bowiem istotną rolę jako zbiorowisko ekotonowe pomiędzy siedliskami nieleśnymi i leśnymi, stanowiąc przy tym miejsca bytowania, żerowania czy schronienia dla wielu gatunków zwierząt, w szczególności ptaków, drobnych ssaków oraz licznych grup bezkręgowców (zwłaszcza owadów i pajęczaków). Na obszarze Jury Krakowsko-Częstochowskiej zakrzaczenia budowane są często przez jałowca pospolitego, reprezentując siedlisko będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty – zarośla jałowca pospolitego w murawach nawapiennych lub na wrzosowiskach (5130) – i jako takie nie powinny podlegać niszczeniu. Opisane siedlisko jest faktycznie stadiem zarastania muraw kserotermicznych (o zwarcu krzewów zawierającym się w szerokim przedziale – od 20 do 80%) i wraz z termofilnymi okrajkami tworzy mozaikę siedliskową, która posiada wysoką wartość przyrodniczą i cechuje się dużym bogactwem gatunkowym. Właśnie w takich układach najlepsze warunki rozwoju znajduje m.in. zawilec wielkokwiatowy. Istotną rolę ekologiczną dla zwierząt pełnią również pojedyncze drzewa czy zadrzewienia na polanach górskich. Bardzo ważne jest więc właściwe wyważenie potrzeb ochrony siedlisk nieleśnych oraz funkcji biocenotycznej pełnionej przez zbiorowiska zaroślowe i zadrzewienia. Ze względu na silną regenerację wielu krzewów po przeprowadzeniu wycinki zabieg odkrzaczania powinien być połączony z realizacją wypasu, zwłaszcza kóz, które skutecznie zgryzają pędy odroślowe krzewów. W przypadku braku wypasu następuje bowiem ponowne zarośnięcie terenu gęstymi odroślami (niejednokrotnie o większym niż pierwotnie zwarcu) i nie uzyskuje się trwałego efektu poprawy stanu siedlisk, umożliwiającego prowadzenie wypasu lub koszenia.

11 Działania inwestycyjne objęte Wojewódzkim Programem - Owca Plus do roku 2027

Realizacja celów Programu związanych z wypasem owiec i kóz w Beskidach i na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej oraz szeroko rozumiany rozwój obszarów objętych Programem, wymaga dalszych inwestycji w infrastrukturę umożliwiającą prowadzenie wypasu, przetwarzanie produktów pochodzenia owczego jak i infrastrukturę umożliwiającą rozwój turystyki, która w ostatnich latach prężnie się rozwija i ma dla tych terenów coraz większe znaczenie. Dlatego w ramach Programu zakłada się dalsze wsparcie na inwestycje, które przyczyniają się do dalszego rozwoju obszarów objętych Programem z szczególnym uwzględnieniem miejscowego stylu architektonicznego stosowanego w budownictwie i zdobnictwie w Beskidach i na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej.

11.1 Infrastruktura pasterska

Do infrastruktury pasterskiej zaliczamy przede wszystkim:

- **bacówki** – stanowią nieodłączny element krajobrazu Beskidów. Obok funkcji pasterskiej stanowią także atrakcję turystyczną. Obiekty te wykonuje się z drewna w technologii umożliwiającej łatwe przenoszenie ich z miejsca na miejsce. Bacówka często stawiana jest na kamiennej podmurówce. Może być przeznaczona do zamieszkania, jak również do wyrobu serów. Przy budowie bacówki należy pamiętać o zachowaniu miejscowego stylu architektury pasterskiej,
- **koliby** – prowizoryczne budowle przystosowane do schronienia się przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi,
- **szafasy** – drewniany obiekt przystosowany do zamieszkania i do wyrobu serów, zazwyczaj bez okien i bez komina,
- **komarnik** – długa zamykana skrzynia do przechowywania sera,
- **żłoby do pojenia** – drewniane wykonane w tradycyjnej metodzie „dłubania”,
- **koszory** – przenośne zagrody dla owiec; wydzielone zamknięte obszary zabezpieczający owce przed drapieżnikami, rozbiegnięciem podczas burzy i umożliwiające gromadzenie owiec do doju. Wykonana zgodnie z tradycją.

11.2 Zagospodarowanie produktów pochodzenia owczego, takich jak wełna, skóry, mięso, mleko

Ważnym elementem z punktu widzenia opłacalności prowadzenia gospodarki pasterskiej jest pełne wykorzystywanie produktów pochodzenia owczego. W ostatnich latach największym problemem, z którym borykają się hodowcy owiec to brak zbytu na wełnę i skóry owcze. Dlatego w ramach Programu dopuszczalne będzie wsparcie inwestycji zmierzających do zagospodarowania tych produktów. Pożądanym efektem realizowanych inwestycji będzie powstanie z tych „surowców” produktów regionalnych promujących region i miejsca w których powstały. Możliwy będzie również zakup podstawowego wyposażenia bacówek w sprzęt do wytwarzania serów.

11.3 Infrastruktura turystyczna

Do inwestycji w infrastrukturę turystyczną zaliczamy:

- **punkty widokowe** – punkty zorganizowane w miejscach wyniesionych, z których podziwiać można otwarty krajobraz lub cenne przyrodniczo obszary,
- **ścieżki dydaktyczne** – szlak pieszy, wytyczony w taki sposób, aby na jego trasie znalazło się jak najwięcej interesujących obiektów, np. przyrodniczych, kulturowych czy historycznych. Celem powstawania ścieżek edukacyjnych jest regulacja ruchu turystycznego oraz edukacja poprzez obserwację w naturalnym środowisku. Jej zapleczem są tablice informacyjne, wiaty lub zadaszenia oraz punkty widokowe,
- **tablice informacyjne** – tablica zawierająca informacje na temat Programu, a także np. mapę, panoramę w przypadku lokalizacji w punkcie widokowym, opis okolicznych walorów przyrodniczych,
- **miejsca odpoczynku dla turystów** - stoły i ławy, ławostoły, zadaszenia, wiaty,
- **zagrody edukacyjne** – miejsce odbywania warsztatów, szkoleń pozwalające zapoznać się z tradycją pasterską, zwyczajami regionu oraz wytwarzaniem produktów owczych i kozich,
- **beskidzki szlak bacówek** – szlak bacówek powstałych (wybudowanych bądź wyremontowanych) w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus. Pożądanym jest jego dalszy rozwój o kolejne obiekty. Dopuszcza się włączenie do szlaku innych bacówek wybudowanych w ramach innych projektów realizowanych na terenie Beskidów.

11.4 Oznakowanie terenów wypasowych

Z punktu widzenia rozpoznawalności Wojewódzkiego Programu - Owca Plus, jak również miejsc objętych wypasem, wskazanym jest również oznakowanie terenów wypasowych poprzez posadowienie na tych terenach tablic informujących o realizowanym Programie, powierzchni, o charakterystycznych dla danego miejsca zbiorowiskach roślinnych czy zwierzęcych. Oznakowanie będzie sukcesywnie wprowadzane i co roku uzupełniane o kolejne obszary wypasowe.

12 Szkody w zwierzętach gospodarskich wyrządzone przez duże drapieżniki

12.1 Gospodarka pasterska a dzikie zwierzęta

Gospodarka pasterska w Beskidach charakteryzuje się sezonowym wypasem głównie owiec na halach, łąkach i polanach położonych wysoko w górach. Rzadziej i w mniejszych ilościach wypasane jest bydło i kozy. Tereny wypasowe zwykle graniczą bezpośrednio ze zwartymi kompleksami leśnymi, które stanowią naturalne siedliska dzikich zwierząt, w tym drapieżników. Takie warunki sprzyjają powstawaniu konfliktów pomiędzy tymi zwierzętami a hodowcami, gdyż zwierzęta hodowlane, które przez wieki na skutek domestykacji utraciły swoje umiejętności obronne, stają się łatwą zdobyczą dla drapieżników, które zabijają często więcej zwierząt niż potrafią zjeść, nie mogąc oprzeć się swojemu instynktowi. Szkody występują przez cały sezon wypasowy, jednak ich nasilenie odnotowuje się w okresie od sierpnia do października. Drapieżniki najczęściej atakują w czasie, kiedy aktywność człowieka jest najmniejsza - głównie pod wieczór, w nocy i nad ranem, a także podczas brzydkiej, deszczowej i mglistej pogody. Z danych Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Katowicach wynika, że wraz ze wzrostem w ostatnich latach pogłowia owiec wypasanych na halach, łąkach i polanach górskich, wzrosła również liczba ataków drapieżników na te zwierzęta. Najwięcej ataków przeprowadzają wilki, a ich łupem padają przede wszystkim owce, rzadziej kozy, sporadycznie bydło. Straty, które wyrządzają dzikie zwierzęta w inwentarzu gospodarskim są dla hodowców bardzo dotkliwe i uciążliwe. Stanowią stratę ekonomiczną, a dodatkowo towarzyszą temu duże negatywne emocje. Dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby zapewnić harmonijne współbywanie działalności rolniczej człowieka z naturalnym środowiskiem i drapieżnikami, które są jednym z jego elementów, by ewentualne straty zmniejszyć do minimum.

fol. 32. Przykład skutków ataku wilka na owce - zagryziona owca na pastwisku

12.2 Dobre Praktyki Gospodarki

Wypracowane przez lata dobre praktyki prowadzenia wypasu w miejscach, gdzie mogą występować dzikie drapieżniki, w znaczący sposób ograniczają ataki i straty wyrządzone przez nie. Warto je przypomnieć i wymieni¹⁶:

¹⁶ Poradnik ochrony zwierząt hodowlanych przed wilkami Sabina Nowak, Robert W. Mysłajek, 2016, Wydawca: Stowarzyszenie dla Natury „Wilk”

- Na noc powinno się spędzać zwierzęta hodowlane z pastwisk do odpowiednio zabezpieczonych zagród lub budynków gospodarczych. Zagrody można zabezpieczać przy wykorzystaniu wysokiego ogrodzenia, pastucha elektrycznego, fladr lub psa stróżującego.
- Na nieogrodzonych pastwiskach leżących w pobliżu lasów, wąwozów, gęstych zagajników nie należy pozostawiać zwierząt bez nadzoru również w ciągu dnia, szczególnie podczas złej pogody. Nadzór może sprawować człowiek lub odpowiednio wyszkolony pies stróżujący.
- Po wystąpieniu szkody koniecznie należy zwiększyć nadzór nad stadem.
- Po sporządzeniu protokołu z szacowania szkody, należy bezzwłocznie usunąć zabite zwierzęta leżące na pastwisku, aby nie zwabiać drapieżników.
- Nie wolno wywozić padłego inwentarza do lasu, ponieważ sprzyja to przyzwyczajaniu się drapieżników do żerowania na zwierzętach gospodarskich.
- Jeśli jest taka możliwość, najlepiej zorganizować wspólny wypas (w ramach jednej wsi, wspólnoty, spółdzielni) i zaangażować rzetelną osobę do nadzoru nad inwentarzem. Zmniejszy to zagrożenie atakami oraz pozwoli na rozłożenie kosztów wprowadzenia metod ochrony inwentarza.

12.3 Stosowane zabezpieczenia stad przed dzikimi zwierzętami

Zabezpieczenie wypasających się stad zwierząt hodowlanych dzielimy na dwie grupy. Do pierwszej zalicza się wykorzystywanie różnych gatunków zwierząt stróżujących. Spośród nich najbardziej rozpowszechnione są odpowiednie rasy psów. Druga grupa obejmuje najróżniejsze urządzenia techniczne i środki chemiczne: ogrodzenia siatkowe i elektryczne, fladry, odstraszanie dźwiękowe, świetlne i zapachowe. W polskich warunkach najbardziej godne polecenia są psy stróżujące oraz ogrodzenia elektryczne, ogrodzenia siatkowe, a także fladry¹⁷.

12.3.1 Psy stróżujące

Do prowadzenia wypasu wykorzystuje się dwa rodzaje psów: psy zaganiające, które pomagają przy zaganianiu owiec, przepędzaniu z pastwiska na pastwisko, zapobiegają rozpierchnięciu się owiec oraz psy stróżujące, których zadaniem jest pilnowanie stada, ochrona stada przed drapieżnikami, patrolowaniem pastwiska, stróżowaniem, czuwaniem. Do rasy najczęściej występującej w Polsce należy zaliczyć owczarka podhalańskiego. To duży pastersko-stróżujący pies spokrewniony z węgierskim kuvaszem, którego kontrolowaną hodowlę w Polsce datuje się na 1920 r¹⁸. Charakteryzuje się masywną budową ciała, osiąga nawet 70 cm w kłębie i wagę do 75 kg. Cechuje go umiejętność samodzielnej pracy, przywiązanie do stada, opiekuńczość, inteligencja, niezależność, brak lęku w stosunku do obcych oraz zdecydowana i szybka reakcja na zagrożenia zarówno w stosunku do stada, jak również w przypadku zagrożenia dla człowieka - właściciela.

Na skuteczność psiej ochrony stada wpływają cechy indywidualne poszczególnych osobników i ich wyszkolenie, które należy rozpoczynać już od pierwszych miesięcy życia szczeniaka.

¹⁷ Poradnik ochrony zwierząt hodowlanych przed wilkami Sabina Nowak, Robert W. Mysłajek, 2016, Wydawca: Stowarzyszenie dla Natury „Wilk”

¹⁸ Wikipedia.org

12.3.2 Ogrodzenia siatkowe

Ogrodzenia siatkowe stosuje się najczęściej na wydzielonych obszarach pastwiska w celu przetrzymywania zwierząt w nocy. Aby ogrodzenie spełniało swoją rolę należy w sposób solidny je wykonać. Należy pamiętać, że wilki mają zdolności wysokiego skakania, wdrapywania się po siatce oraz podkopywania. Ażeby zapobiec pokonaniu przez wilka ogrodzenia z siatki, powinna ona mieć co najmniej 2,5 m wysokości, najlepiej zakończona jedną lub dwoma liniami drutu kolczastego lub wywinieciem na zewnątrz siatki w taki sposób, aby wspinający się po siatce wilk nie mógł pokonać przeszkody. W celu zapobiegnięcia podkopania ogrodzenia należy siatkę wkopać na głębokość ok. 0,5 m lub wywinąć siatkę na zewnątrz ok. 1 m i zabezpieczyć ją tak, aby nie można było jej unieść do góry, wtedy próbujący się podkopać wilk napotka przeszkodę, której nie będzie mógł łatwo pokonać, co powinno go skutecznie zniechęcić. Często stosuje się siatki o niższych wymiarach, które za zadanie mają tylko skoszarowanie zwierząt na noc. Zapobiegają one rozpieczęciu się stada, natomiast w żaden sposób nie zapobiegają atakom dzikich drapieżników, dlatego w przypadku takiego zabezpieczenia należy zastosować inne dodatkowe metody ochrony stada.

12.3.3 Ogrodzenia elektryczne

Ogrodzenie elektryczne to rodzaj ogrodzenia wykorzystywany coraz częściej na pastwiskach, zabezpieczający stado przed drapieżnikami, jak również przed wydostaniem się osobników poza ogrodzony obszar. Ogrodzenie takie składa się z drutów, linek, specjalnych taśm rozciągniętych pomiędzy słupkami wykonanymi z drewna lub metalu z wkręconymi izolatorami oraz z tworzyw sztucznych, które wyposażone są w gotowe zaczepty do przewodów. Ważnym elementem ogrodzenia jest elektryzator, który wytwarza impuls elektryczny o krótkim czasie trwania, częstotliwości poniżej jednego HZ, napięciu elektrycznym rzędu 10 kilowoltów i o niewielkiej energii rzędu jednego lub najwyżej kilku dżuli. Takie parametry sprawiają, że są one bezpieczne dla zwierząt, a zarazem zetknięcie się z niez izolowanym przewodem jest dla osobnika bardzo nieprzyjemne co powoduje, że zwierzęta szybko się uczą, nabierają respektu do ogrodzenia i w konsekwencji go unikają.

Do zasilania ogrodzenia elektrycznego, które ma chronić stado przed atakami wilków należy użyć elektryzatora generującego impuls elektryczny o napięciu wyjściowym co najmniej 10 000 V i energii dostosowanej do długości przewodów, ale nie niższej niż 2 dżule. Ogrodzenie powinno być wysokie na co najmniej 1,2 m, pierwszy drut rozciągnięty na wysokości 20 cm, a kolejne co 30 cm jeden pod drugim. Można stosować różne kombinacje używając ogrodzenia elektrycznego z siatką czy tradycyjnymi koszarami. Należy zwrócić szczególną uwagę, aby wysokie trawy, krzewy, gałęzie drzew nie dotykały do przewodów, gdyż zetknięcie z roślinnością powoduje znaczny spadek napięcia na przewodach i utratę energii, a tym samym zmniejszenie skuteczności działania ogrodzenia¹⁹.

Przed zastosowaniem ogrodzenia elektrycznego należy dokładnie zapoznać się z jego instrukcją obsługi, aby korzystanie z niego było bezpieczne zarówno dla ludzi i zwierząt oraz przynosiło pożądane efekty w ochronie zwierząt.

12.3.4 Fladry

Fladry to sznury z przywiązanymi kawałkami materiału w jaskrawych kolorach (najczęściej w kolorze czerwonym) wykorzystywane wraz z innymi zabezpieczeniami stada w celu odstraszenia

---

¹⁹ Zabezpieczenie zwierząt gospodarskich przed atakami wilków przy użyciu ogrodzeń elektrycznych. Wojciech Śmietana, Kraków 2010

drapieżników. Zalecane do ochrony inwentarza fladry powinny się składać z pasków czerwonego, zwiewnego materiału o wymiarach 10 × 60 cm, przyszytych w odstępach 40 cm do mocnego sznurka o średnicy 3–4 mm. Do ich wykonania polecany jest tzw. dederon, ponieważ jest stosunkowo wytrzymały, lekki, nie strzępi się i szybko wysycha. Długość sznurka zależy od wielkości zagrody lub obszaru, które zamierza się ogrodzić. Fladry rozwiesza się wokół pastwiska lub koszar, na wbitych w ziemię tyczkach, w odległości około 1,5-2 metrów od zewnętrznych boków ogrodzenia. Fladrami można też otoczyć zwierzęta pasące się na uwięzi, jednak należy zadbać, by nie mogły one dotrzeć do fladr i ich pogryźć. Sznur fladr powinien być naprężony, a wysokość tyczek należy tak dobrać, by dolne krawędzie pasków materiału znajdowały się około 15 cm nad powierzchnią gruntu i mogły swobodnie powiewać na wietrze. Bardzo ważne jest, aby fladry tworzyły zamknięty prostokąt lub okrąg. Nie można dopuszczać do tego, by powstawały przerwy, wynikające np. z obwiśnięcia fladr, czy też zerwania jednego z kawałków materiału²⁰.

fot. 33. Przykład pastwiska zabezpieczonego fladrami, pastuchem elektrycznym i w części ogrodzeniem drewnianym

12.3.5 Odstraszanie drapieżników

Do innych metod ochrony stada przed drapieżnikami należy odstraszanie drapieżników poprzez wykorzystanie bardzo różnorodnych środków technicznych. Najpopularniejsze sposoby to stała obecność ludzi, palenie ognisk w pobliżu stad, wykorzystywanie petard, emitorów głośnych dźwięków i silnego światła. Na świecie wykorzystuje się również inne gatunki do ochrony zwierząt, takie jak lamy i osły.

12.4 Wypłata Odszkodowań za szkody wyrządzone przez duże drapieżniki

Do wypłaty odszkodowań za szkody wyrządzone przez zwierzęta objęte ochroną gatunkową zobowiązany jest Skarb Państwa. W Polsce taką ochroną objęty jest: bóbr, wilk, żubr, ryś oraz niedźwiedź. Z punktu widzenia gospodarki pasterskiej największym zagrożeniem dla wypasających się stad owiec jest wilk, niedźwiedź oraz ryś. Podstawą prawną do wypłaty odszkodowań i szacowania jej wartości jest ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2020

²⁰ Poradnik ochrony zwierząt hodowlanych przed wilkami Sabina Nowak, Robert W. Mysłajek, 2016, Wydawca: Stowarzyszenie dla Natury „Wilk”.

r. poz. 55 t. j. z późn. zm.). Ustawa ta stanowi, że oględzin i szacowania szkód, a także ustalania wysokości odszkodowania i jego wypłaty, dokonuje regionalny dyrektor ochrony środowiska, a na obszarze parku narodowego dyrektor tego parku.

Należy jednak pamiętać, że zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, to na hodowcy utrzymującym zwierzęta gospodarskie w systemie otwartym, czyli poza pomieszczeniami inwentarskimi spoczywa obowiązek zapewnienia im bezpośredniej opieki w okresie od zmierzchu do wschodu słońca. W przypadku pozostawienia stada w tym okresie bez opieki odszkodowanie nie zostanie przyznane. Pamiętać należy również, że postępowanie odszkodowawcze ma charakter cywilnoprawny, co wiąże się z tym, że w przypadku, gdy hodowca nie zgadza się z wyceną i wysokością odszkodowania, nie ma możliwości odwołania od decyzji, a pozostaje tylko dochodzenie swojej racji na drodze sądowej.

Hodowca po stwierdzeniu ataku i powstałej szkody powinien niezwłocznie zgłosić ten fakt w formie wniosku do regionalnego dyrektora ochrony środowiska lub jeżeli szkoda wystąpiła na terenie parku narodowego do dyrektora tego parku. Ze względu na konieczność bezzwłocznego dokonania oględzin w celu ustalenia sprawcy oraz rozmiaru szkody, wniosek ten najlepiej przekazać w formie elektronicznej lub telefonicznie.

Tryb postępowania przy szacowaniu szkód, sposób wypłaty odszkodowań, wzory dokumentów oraz terminy zgłaszania i szacowania szkody określa Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 8 lutego 2018 roku w sprawie szacowania szkód wyrządzonych przez niektóre gatunki zwierząt objęte ochroną gatunkową.

Poniżej przedstawiono schemat postępowania przy zgłaszaniu szkody wyrządzonej przez duże drapieżniki (wilk, niedźwiedź, ryś) na zwierzętach gospodarskich.

Szczegółowe informacje oraz aktualne wzory dokumentów konieczne do przeprowadzenia postępowania w przypadku zaistnienia szkody wyrządzonej przez niektóre zwierzęta objęte ochroną gatunkową można znaleźć na stronie internetowej Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Katowicach www.katowice.rdos.gov.pl.

13 Kształcenie w zawodzie bacy i juhasa szansą na zachowanie ginących zawodów i tradycyjnej gospodarki pasterskiej

Zawody bacy i juhasa to profesje wykonywane od wielu stuleci przez osoby prowadzące gospodarkę pasterską na halach, łąkach i polanach górskich. Umiejętności i wiedzę, którą musiał posiadać juhas czy baca przekazywane były z pokolenia na pokolenie. Była to wiedza bardzo szeroka i specyficzna, obejmująca różne dziedziny nauki poczynając od wiedzy o środowisku, zdrowiu zwierząt i przetwórstwie rolnym, a kończąc na wiedzy sięgającej kilku stuleci wstecz związanej z podziałem czasu pasterskiego (kalendarzem) i praktykowaniem wynikających z niego wierzeń, obrzędów i zwyczajów towarzyszących wypasowi owiec, m.in. mieszanie owiec, redyk, zwyki bacowskie, łossody. Baca dodatkowo musiał być dobrym ekonomem, aby praca na szafasie przynosiła jemu i jego pracownikom odpowiednie zyski.

Wraz ze spadkiem opłacalności działalności związanej z gospodarką pasterską, spadło pogłowie owiec, skończył się kulturowy wypas, bacowie zlikwidowali swoje stada, a juhasi stracili pracę. Taki stan rzeczy trwał około 20 lat. W tym czasie wielu baców „odeszło” zabierając tajniki swojej profesji ze sobą. Praktycznie w ostatnim momencie upadku kulturowego wypasu powstał Wojewódzki Program - Owca Plus, który w głównych swoich celach między innymi zakładał zachowanie dziedzictwa kulturowego poprzez przywrócenie wypasu. Nieliczni już bacowie z wielkim wysiłkiem od nowa zbudowali swoje stada, odbudowali całą infrastrukturę pasterską, by móc powrócić z owcami na hale, łąki i polany górskie, przywracając je z powrotem do użytkowania rolniczego i nadając tej profesji nowe współczesne znaczenie.

13.1 Wpisanie zawodu bacy i juhasa na ministerialną listę zawodów

Zawód bacy i juhasa znany był od wieków, jednak nigdy nie był formalnym zawodem, w którym można było się kształcić, podejmować pracę, z wszystkimi tego konsekwencjami związanymi z prawem pracy. Dopiero Zarząd Województwa Śląskiego, który realizował zadania wynikające z Wojewódzkiego Programu - Owca Plus, wystąpił z pismem w tej sprawie do Izby Rzemieślniczej oraz Małej i Średniej Przedsiębiorczości w Katowicach, a ta z kolei wystąpiła z wnioskiem do ministra Pracy i Polityki Społecznej o wpisanie obu zawodów na ministerialną listę zawodów. I tak też się stało, na mocy Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 roku w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz jej stosowania, które weszło w życie 1 lipca 2010 r., baca i juhas zostali zaliczeni do grupy oficjalnych zawodów. Baca został wprowadzony pod nr 613001 w grupie Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej, zaś juhas pod nr 612108 w grupie Hodowcy wyspecjalizowanej produkcji zwierzęcej.

13.2 Korzyści płynące z wpisania zawodu bacy i juhasa na ministerialną listę zawodów

Posiadanie zawodu na rynku pracy jest bardzo ważnym czynnikiem dającym pracownikowi możliwości zarówno rozwojowe, jak również ustanawia pracownika w swojej branży w pewnej pozycji w stosunku do innych osób na rynku pracy. Wpisanie zawodów bacy i juhasa na ministerialną listę zawodów dało możliwość kształcenia się w tym kierunku w systemie pozaszkolnym, dało możliwość podnoszenia swoich kwalifikacji tj. juhas – czeladnik, juhas – mistrz, baca – czeladnik, baca – mistrz, umożliwiło korzystanie ze świadczeń KRUS lub ZUS oraz różnych form zasiłków, a także korzystanie w pełni z praw i obowiązków pracowniczych wynikających z Kodeksu Pracy. Sformalizowanie tych

zawodów pozwoliło na dokładne określenie, jakie czynności i umiejętności oraz zakres wiedzy powinien opanować pracownik na danym stanowisku pracy. Ułatwia to również pracodawcom szukanie i zatrudnianie odpowiednich pracowników zgodnie z ich zapotrzebowaniem.

Zdanie egzaminu mistrzowskiego lub czeladniczego pozwala na przyjmowanie uczniów na praktyki (po przejściu kursu pedagogicznego lub współpracy z osobą posiadającą przygotowanie pedagogiczne), oraz zawieranie umów z pracownikami młodocianymi do przygotowania zawodowego młodocianych. Potwierdzeniem zdobytych kwalifikacji jest dyplom mistrzowski lub świadectwo czeladnicze wraz z certyfikatem, który jest honorowany w całej UE i coraz częściej wymagany.

13.3 Zakres wiedzy, jaki obejmuje kształcenie w zawodzie bacy i juhasa

W każdym zawodzie, również w zawodach bacy i juhasa, aby uzyskać tytuł czeladnika lub mistrza trzeba wykazać się odpowiednim stażem pracy, wiedzą merytoryczną i umiejętnościami praktycznymi. Warunki wymagane od osób przystępujących do egzaminów określa rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie egzaminu czeladniczego, mistrzowskiego przeprowadzanego przez komisje egzaminacyjne izb rzemieślniczych.

Baca:

- nadzoruje współczesne bacówki,
- wyznacza tereny wypasu owiec,
- organizuje tradycyjny wypas z poszanowaniem obrzędowości,
- wytwarza produkty regionalne przy użyciu tradycyjnego sprzętu (oscypek, bundz, żętyca, bryndza owcza),
- rozpoznaje choroby owiec oraz zna metody ich zapobiegania,
- rozpoznaje gatunki roślin występujących na halach,
- buduje szałas,
- koi owce hodowlane, rasowe.

Juhas:

- pomocnik bacy,
- prowadzi wypas, dogląda i pilnuje stada,
- dba o porządek w bacówce i jej otoczeniu,
- wykonuje udój owiec,
- ustawia koszar na hali, zabezpiecza stada przed zwierzyną leśną,
- strzyże owce, przechowuje i magazynuje runo,
- obcina racice.

Powyżej przedstawiono ogólne zakresy zadań dla poszczególnych zawodów zaś szczegółowe standardy wymagań przedstawiają załączniki zamieszczone na końcu dokumentu:

Załącznik 1. Standard wymagań egzaminacyjnych czeladnik w zawodzie juhas

Załącznik 2. Standard wymagań egzaminacyjnych mistrz w zawodzie juhas

Załącznik 3. Standard wymagań egzaminacyjnych czeladnik w zawodzie baca

13.4 Możliwe systemy kształcenia w zawodzie bacy i juhasa

Jednym z możliwych sposobów kształcenia w zawodzie bacy lub juhasa jest zawarcie umowy pomiędzy pracownikiem młodocianym (15-18 lat) a bacą, który posiada kwalifikacje wymagane do prowadzenia przygotowania zawodowego młodocianego, określone w przepisach w sprawie przygotowania zawodowego młodocianych i ich wynagradzania. Nauka zawodu w tym systemie wynosi do 36 miesięcy, z kolei zatrudnienie w celu przyuczenia do wykonywania określonej pracy może trwać od 3 do 6 miesięcy. Jest to na dzień dzisiejszy najatrakcyjniejsza forma nauki zawodu bacy czy juhasa ze względu na możliwość otrzymania dofinansowania dla osoby uprawnionej do przygotowania młodocianej osoby do zawodu w wysokości:

- w przypadku nauki zawodu przy okresie kształcenia wynoszącym 36 miesięcy (jeżeli okres kształcenia jest krótszy niż 36 miesięcy, kwotę dofinansowania wypłaca się w wysokości proporcjonalnej do okresu kształcenia), do 8 081 zł
- w przypadku nauki zawodu prowadzonej w zawodach wskazanych przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania w prognozie, o której mowa w art. 46 b ust. 1 ustawy Prawo oświatowe do 10 000 zł
- przyuczenie do wykonywania określonej pracy (za każdy pełny miesiąc kształcenia). do 254 zł

Kwoty dofinansowania podlegają waloryzacji wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych ogółem, jeżeli wskaźnik ten w roku kalendarzowym poprzedzającym rok, w którym następuje wypłata dofinansowania, wynosi co najmniej 105%.

Osoba młodociana w trakcie nauki również otrzymuje wynagrodzenie za swoją pracę i wynosi ono odpowiednio:

- 5% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w poprzednim kwartale - w 1. roku nauki zawodu,
- 6% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w poprzednim kwartale - w 2. roku nauki zawodu,
- 7% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w poprzednim kwartale - w 3. roku nauki zawodu.

Jednym z warunków otrzymania dofinansowania jest zdanie przez ucznia egzaminu zawodowego przed Okręgową Komisją Egzaminacyjną lub Izbą Rzemieślniczą.

Drugim sposobem kształcenia się w zawodzie bacy i juhasa jest uczestnictwo w organizowanych przez różne podmioty szkoleniach, których zakres powinien obejmować zagadnienia określone

w standardach egzaminacyjnych tak, aby dobrze przygotować danego ucznia do podejścia i zdania egzaminu, a przede wszystkim do poprawnego wykonywania swojej profesji.

13.5 Jak zachęcić do kształcenia się w zawodzie bacy i juhasa

Praca bacy czy juhasa jest bardzo specyficzna, niejednokrotnie wiąże się z wielodniowym samotnym przebywaniem na hali, w trudnych warunkach atmosferycznych od śniegu poczynając na burzach i ulewnych deszczach kończąc. Są niejednokrotnie narażeni na duży stres związany z obawą o własne życie i życie oddanych im pod opiekę zwierząt, szczególnie w przypadku ataku na stada owiec dużych drapieżników.

Od jakiegoś czasu zawody bacy i juhasa w społeczeństwie są postrzegane jako te, których podejmują się osoby, które nie chcą się uczyć, bez perspektyw i chęci rozwoju osobistego. To stereotyp, który z rzeczywistością nie ma nic wspólnego. Każdą osobę, która podejmuje się takiej pracy cechuje wielka odwaga, także wiedza i odpowiedzialność potrzebna do właściwego prowadzenia gospodarki pasterskiej. Podstawową zachętą dla młodych ludzi, do obrania takiego kierunku kształcenia i takiej drogi zawodowej są względy ekonomiczne, ale nie tylko. Ważnym elementem jest również podniesienie rangi zawodu i uświadomienie społeczeństwu, jak ważną rolę dla społeczeństwa spełnia baca czy juhas zajmujący się gospodarką pasterską. W procesie zachęcania młodzieży do podejmowania tego zawodu ważną rolę spełniają przede wszystkim bacowie, bo to im najłatwiej dotrzeć i zaszcześcić miłość do gór i owiec swoim dzieciom czy wnukom. W obecnych czasach ważny jest „dobry przykład” pokazujący osoby, którym udało się tak zorganizować gospodarstwo pasterskie, by dobrze funkcjonowało i przynosiło zyski, a ich właściciele cieszą się dobrą opinią i szacunkiem w lokalnym społeczeństwie. Zaletą pracy bacy czy juhasa jest również praca zgodna z kalendarzem ułożonym przez pogodę i pory roku, jest to praca w zgodzie i blisko natury, co stanowi dla wielu bardzo ważny element wyróżniający te zawody spośród innych.

14 Promocja i popularyzacja idei Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027

Do pełnej realizacji celów stawianych przed Wojewódzkim Programem – Owca Plus konieczne jest podjęcie działań promocyjnych. Promocja i popularyzacja idei Programu umożliwi dotarcie do szerokiego grona odbiorców, którzy dzięki działaniom promocyjnym będą mogli zapoznać się z walorami środowiskowymi i kulturowymi, jakie oferują nam tereny, na których prowadzony jest wypas, poznają kuchnię regionalną i architekturę, a także zrozumieją celowość podjętej przez samorząd interwencji, którą Zarząd Województwa Śląskiego realizuje od 2008 roku. W ramach Programu możliwe jest pozyskanie środków na różnego rodzaju formy promocji, np.: programy telewizyjne i radiowe, media społecznościowe, spotkania, warsztaty, konferencje, materiały promocyjne, foldery, mapy, broszury i inne elementy obejmujące promocję Programu oraz kultury pasterskiej obszarów objętych Programem.

14.1 Promocja Szlaku Bacówek Programu - Owca Plus (Beskidzki Szlak Bacówek)

Beskidzki Szlak Bacówek to projekt, który powstał w 2017 roku. W skład Szlaku weszły bacówki wybudowane lub wyremontowane w ramach Wojewódzkiego Programu – Owca Plus. Obejmuje on 16 bacówek, rozlokowanych na całym obszarze prowadzonego wypasu w Beskidach, w większości z nich można przez cały sezon wypasowy spotkać przy pracy bacę i juhasa, dokonać zakupu sera owczego i napić się zynicy. Miejsca te są oznakowane specjalnymi tablicami informacyjnymi krótko opisującymi historię tego miejsca, kto tutaj bacuje, jakie charakterystyczne gatunki roślin i zwierząt bytują na danej hali, łące czy polanie górskiej. Program zakłada rozwój szlaku poprzez włączanie w jego skład nowopowstałych bacówek, również tych, które powstały w ramach innych projektów bądź też tych, które zostały wybudowane z własnych środków osób prowadzących gospodarstwa pasterskie. Promocja Beskidzkiego Szlaku Bacówek jako miejsca pracy bacy i juhasa, miejsca wytwarzania serów owczych, zachowania dawnego stylu architektonicznego, często ciekawej i widokowej lokalizacji może stać się skutecznym narzędziem do promocji idei całego Programu.

fot. 34. Przykładowe tablice informacyjne Beskidzkiego Szlaku Bacówek

14.2 Promocja walorów przyrodniczo-krajobrazowych

Niewątpliwym atutem Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej są walory przyrodniczo-krajobrazowe. Przywrócenie wypasu na tych terenach pozwoliło powrócić do kształtowanego od wieków krajobrazu i bioróżnorodności, której nieodzownym elementem były stada wypasanych się owiec. Promocja walorów przyrodniczo-krajobrazowych skierowana będzie do wszystkich osób odwiedzających Beskidy i Jurę Krakowsko-Częstochowską, opierać się będzie na upowszechnieniu realizowanych w ramach Programu działań czynnej ochrony, głównie na prowadzeniu niskointensywnego wypasu. Szlaki turystyczne, które często przechodzą przez otwarte przestrzenie hal, łąk, polan górskich i jurajskich muraw dają turystom możliwość obcowania z przyrodą i korzystania z jej uroków.

fol. 35. Widok z Hali Boraczej na wypasające się stado owiec na Hali Cukiernica

Planowane oznaczenie terenów wypasowych tablicami informującymi o szczególnie cennych przyrodniczo gatunkach roślin i zwierząt występujących na danym obszarze pozwoli turystom pogłębić swoją wiedzę w tym zakresie. W ramach realizowanych zadań promocyjnych wskazane jest również przygotowanie broszur informacyjnych, ulotek, map, które opisywałyby szczególnie cenne przyrodniczo i rzadko występujące gatunki roślin, które dzięki prowadzonemu wypasowi występują na danym obszarze.

14.3 Promocja produktów pochodzenia owczego i koziego

Produkty pochodzenia owczego i koziego możemy podzielić na produkty spożywcze takie jak mleko i mięso, z których możemy wytwarzać różnego rodzaju sery czy wyroby mięsne oraz produkty niespożywcze, takie jak wełna owcza czy skóry. O ile wieloletni wysiłek związany z promocją produktów spożywczych z mleka owczego, koziego i mięsa jagnięcego przynosi bardzo pozytywne efekty, to zagospodarowanie wełny owczej i skór stanowi bardzo duży problem dla hodowców. Dlatego szczególną uwagę należy zwrócić na wszelkie propozycje związane z zagospodarowaniem tych produktów i późniejszą ich promocją. Ważnym elementem promocji jest organizowanie pokazów

i warsztatów, na których uczestnicy mogą zapoznać się z technologiami uszlachetniania wełny, metodami jej przerobu oraz wyrobu z niej gotowych rzeczy użytkowych.

fot. 36. Zajęcia edukacyjne w Centrum Pasterskim w Koniakowie

fot. 37. Warsztaty tkackie na Jurze

Podtrzymywać należy również dalszą promocję produktów spożywczych pochodzenia owczego i koziego poprzez prowadzenie degustacji na wydarzeniach i spotkaniach związanych z promocją Programu, publikację i rozpowszechnianie informacji o walorach jakościowych produktów pochodzenia owczego i koziego, o szczególnym miejscu ich powstawania i niepowtarzalnym ich smaku i aromacie.

14.4 Popularyzacja tradycji i kultury ludowej

Zachowanie dziedzictwa kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej jest jednym z ważniejszych zadań realizowanych w ramach Programu. Popularyzacja kultury ludowej i pasterskiej odbywać się będzie poprzez wsparcie organizowanych wydarzeń ściśle związanych z kalendarzem pasterskim, które od wieków towarzyszyły kulturowemu wypasowi. Przykładem może być wiosenne mieszanie owiec - redyk, jesienne zejście z hal owiec i oddanie ich właścicielom - łossod, Jesień Pasterska, zwyki bacowskie i inne wydarzenia, w których uczestniczą zespoły regionalne czy rękodzielnicy prezentujący lokalną twórczość, stroje regionalne, instrumenty i pieśni pasterskie, które towarzyszyły bacom i juhasom podczas wypasu.

fot. 38 Łossod na Hali Boraczej

Ważnym elementem upowszechniającym wiedzę na temat tradycji i kultury ludowej jest edukacja dzieci i młodzieży. W ramach popularyzacji tych wartości zakłada się wsparcie organizowanych warsztatów i szkoleń dla dzieci i młodzieży w zakresie wiedzy o owczarstwie oraz tradycjach i kulturze pasterskiej, publikacje, wydawnictwa oraz inne formy promocji obejmujące tą tematykę.

14.5 Szkolenia dla baców, juhasów i osób zainteresowanych rozwojem obszarów górskich w oparciu o założenia Wojewódzkiego Programu - Owca Plus

Poprawna i zgodna z przepisami prawa realizacja zadań wynikających z Wojewódzkiego Programu – Owca Plus jest fundamentem sukcesu realizowanego Programu. Prowadzenie gospodarki pasterskiej wymaga znajomości zarówno praktycznych umiejętności związanych z hodowlą owiec i kóz, prowadzeniem wypasu, jak również szeroką znajomością innych dziedzin nauki, z którymi podczas swojej pracy styka się nie tylko baca czy juhas, ale każdy kto gospodaruje na terenach objętych Programem. Promowanie zawodu bacy i juhasa poprzez pokazywanie zalet wynikających ze specyfiki pracy, pozwoli na pozyskanie nowych adeptów chcących poznać tajniki i sztukę prowadzenia wypasu wytwarzania produktów z mleka owczego i koziego, ale także zapewni ciągłość tradycyjnego wypasu w Beskidach i na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej.

W związku z powyższym należy podejmować działania, które zachęcą do uczestnictwa w szkoleniach i warsztatach z zakresu chowu i hodowli zwierząt gospodarskich, przede wszystkim owiec i kóz,

zachowania dobrostanu zwierząt, ekonomii pasterstwa, ochrony przyrody, prawa pracy, produktów lokalnych i regionalnych przetwórstwa na poziomie gospodarstwa oraz sprzedaży bezpośredniej, Marginalnej Ograniczonej i Lokalnej (MOL).

fot. 39. Zajęcia terenowe i praktyczne w ramach szkolenia dla baców i juhasów

Zakres szkoleń i warsztatów powinien przygotowywać uczestnika do przystąpienia do egzaminu podnoszącego kwalifikacje zawodowe bacy czy juhasa, przeprowadzanych przez Izbę Rzemieśniczą Małej i Średniej Przedsiębiorczości w Katowicach.

14.6 Kreowanie gospodarki pasterskiej jako szansy dla wielofunkcyjnego rozwoju obszarów górskich

Specyfika obszarów górskich wykształciła w Beskidach charakterystyczny dla górskich terenów sposób gospodarowania. Trudne warunki klimatyczne, rozdrobniona struktura agrarna, wielkie obszary wspólnotowe zdecydowały o tym, że w przeszłości tereny te, a szczególnie wyżej położone były użytkowane rolniczo poprzez prowadzony na nich wypas owiec. Z punktu widzenia ekonomicznego zmechanizowanie zabiegów agrotechnicznych i wprowadzenie produkcji roślinnej na tych terenach było nieopłacalne i niejednokrotnie niemożliwe, ze względu na brak dojazdu do poszczególnych działek, zlokalizowanie działek na stokach o dużym nachyleniu, rozdrobnienie działek, jak również słabą klasę gleby i niesprzyjające warunki klimatyczne, czyli krótkie lato, długą zimę, częste i gwałtowne zmiany pogody.

W związku z powyższym uzasadnionym i sprawdzonym sposobem użytkowania rolniczego na tych terenach jest prowadzenie gospodarki pasterskiej. Dzięki jej realizacji nawet te bardzo trudne tereny są użytkowane rolniczo, dzięki czemu zachowujemy różnorodność biologiczną, charakterystyczny dla Beskidów krajobraz oraz bardzo ważny element zachowania tradycji i dziedzictwa kulturowego.

Wykorzystanie zasobów naturalnych jak również efektów środowiskowych, krajobrazowych i kulturowych prowadzenia gospodarki pasterskiej w turystyce jest ważnym elementem rozwoju terenów objętych Programem. Wraz z przybyciem turysty rozwijają się usługi noclegowe, agroturystyczne, handel, gastronomia i wiele innych indywidualnych działalności, które zaspakają potrzeby turysty i są związane z obsługą ruchu turystycznego. Dlatego promowanie gospodarki pasterskiej w Beskidach ma ogromne znaczenie nie tylko dla rozwoju gospodarstw pasterskich, ale także wielu mieszkańców, którzy lokalnie podejmują różnego rodzaju inicjatywy, dzięki którym podniosą się ich realne dochody, a w konsekwencji podniesie się ich poziom życia.

15 Źródła finansowania, ramy czasowe, beneficjenci

Środki pochodzące z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego stanowiąc będą podstawę finansowania Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027. Program opracowany został na 7 lat, a jego realizacja przypadają będzie na lata 2021-2027.

Przy planowaniu budżetu uwzględniono dotychczasowy udział i zainteresowanie beneficjentów, liczbę owiec i kóz biorących udział w wypasie w ramach Programu, jak również liczbę owiec i kóz zarejestrowanych w systemie IRZ ARIMR, które stanowią potencjał do wykorzystania w ramach Programu. Wzięto również pod uwagę liczne tereny hal, łąk i polan górskich szczególnie cennych przyrodniczo zgłoszonych do Programu, a dotychczas nie objętych wypasem między innymi ze względu na niewystarczające środki finansowe przeznaczone na ten cel.

Zwiększa się liczba osób zainteresowanych prowadzeniem wypasu i powiększania swoich stad, w związku z czym konieczne będą również inwestycje w nową infrastrukturę pasterską, jak również turystyczną.

Ponadto uwzględniono wzrost kosztów pracy, cen rynkowych materiałów i wyposażenia, które są konieczne i niezbędne do prowadzenia gospodarki pasterskiej.

Rok	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	Ogółem
Kwota [zł]	750 000	800 000	850 000	900 000	950 000	1 000 000	1 050 000	6 300 000

Tabela 12. Plan Finansowy Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027

Środki finansowe przewidziane na realizację Programu udostępniane będą co roku na podstawie otwartych konkursów ofert na zadania publiczne dotyczące ochrony przyrody i krajobrazu zawarte w Programie oraz na zadania publiczne promujące i wspierające Wojewódzki Program - Owca Plus.

Szczegółowe zasady finansowania Programu zostaną podane w regulaminie poszczególnych konkursów.

BENEFICJENCI BEZPOŚREDNI	BENEFICJENCI POŚREDNI
<ul style="list-style-type: none"> • organizacje pozarządowe (stowarzyszenia, związki, fundacje), których działania statutowe są zgodne z założeniami Programu, • jednostki posiadające osobowość prawną, realizujące zadania z zakresu doradztwa rolniczego 	<ul style="list-style-type: none"> • hodowcy zwierząt, • pasterze, • właściciele gruntów, • turyści przybywający w Beskidy i na Jurę Krakowsko-Częstochowską, • właściciele gospodarstw agroturystycznych i innych kategorii miejsc noclegowych, • lokalni przedsiębiorcy, dla których turystyka jest źródłem dochodu, • lokalna społeczność, • artyści ludowi

Tabela 13. Beneficjenci Programu

16 Monitoring realizowanych zadań wykonywanych w ramach Wojewódzkiego Programu - Owca Plus do roku 2027

Od początku realizacji Wojewódzkiego Programu – Owca Plus, Zarząd Województwa Śląskiego monitoruje efekty środowiskowe wynikające z prowadzonej gospodarki pasterskiej na szczególnie cennych przyrodniczo terenach objętych Programem. Zrealizowanie celów Programu jest ważnym wyznacznikiem celowości podjętej interwencji, jak również jej kontynuowania. Monitoring przyrodniczy wykonywany jest przez wojewódzką jednostkę Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska. Dotychczasowe efekty środowiskowe wskazują na słuszność interwencji i potwierdzają pozytywny wpływ na ochronę różnorodności biologicznej, w tym zachowanie szczególnie cennych siedlisk przyrodniczych na terenach objętych wypasem. Również w kolejnej edycji Wojewódzkiego Programu Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027 zakłada się kontynuowanie monitoringu jako elementu oceny realizowanych działań w ramach Programu. Monitoring będzie przeprowadzany corocznie na terenach objętych wypasem i będzie realizowany w zakresie ogólnym i szczegółowym, zgodnie z przyjętą metodyką. Monitoring ogólny – ze względu na jego charakter – będzie dotyczył wszystkich obiektów objętych zabiegami ochronnymi i zostanie przeprowadzony w momencie rozpoczęcia oraz zakończenia Programu. Obejmie on opis warunków siedliskowych ze szczególnym uwzględnieniem informacji o cennych zbiorowiskach i gatunkach roślin oraz zidentyfikowanych zagrożeniach. W uzasadnionych przypadkach wnioski z monitoringu ogólnego będą na bieżąco przekazywane realizującym zabiegi ochrony czynnej. Monitoring szczegółowy natomiast prowadzony będzie na wybranych powierzchniach badawczych i dotyczyć będzie oceny stanu populacji gatunków oraz siedlisk przyrodniczych, stanowiących przedmiot działań ochronnych, i zachodzących w nich zmian pod wpływem prowadzonych zabiegów czynnej ochrony – wypasu i wykaszania. Monitoring przyrodniczy oprócz oceny skutków realizowanych prac będzie zawierał zalecenia dla wykonywanych zabiegów czynnej ochrony, które pozwolą na podejmowanie bardziej skutecznych i efektywnych działań.

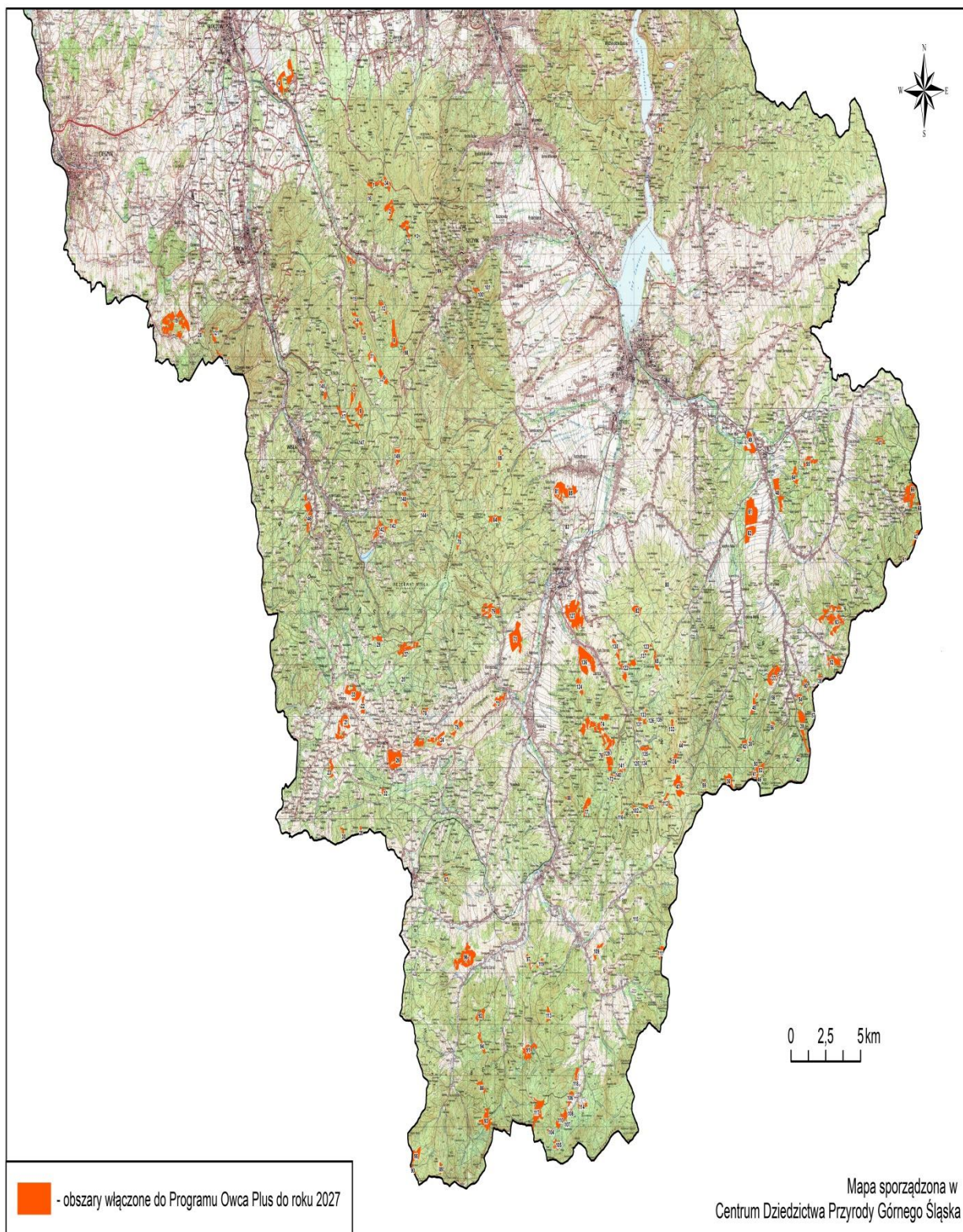
Zalecenia w szczególności będą obejmowały: rodzaj niezbędnych do wykonania zabiegów ochronnych, termin rozpoczęcia i zakończenia wypasu, sposób oraz intensywność wypasu, lokalizację infrastruktury pasterskiej, w tym koszorów i wodopojów, zastosowanie metod koszenia i jego terminu oraz terminu zbioru pokosu, a także zalecenia dotyczące metod i sposobu odkrzaczania oraz sposobów ochrony siedlisk szczególnie wrażliwych, wymagających wprowadzenia ograniczeń w ich użytkowaniu.

Monitoring powinien zawierać takie elementy jak: zbieranie oraz analiza danych i informacji, ocena porównawcza osiągniętych wyników z założeniami Programu, poszukiwanie i określenie przyczyn możliwych rozbieżności pomiędzy założeniami Programu a rezultatami, wprowadzenie nowych metod działań.

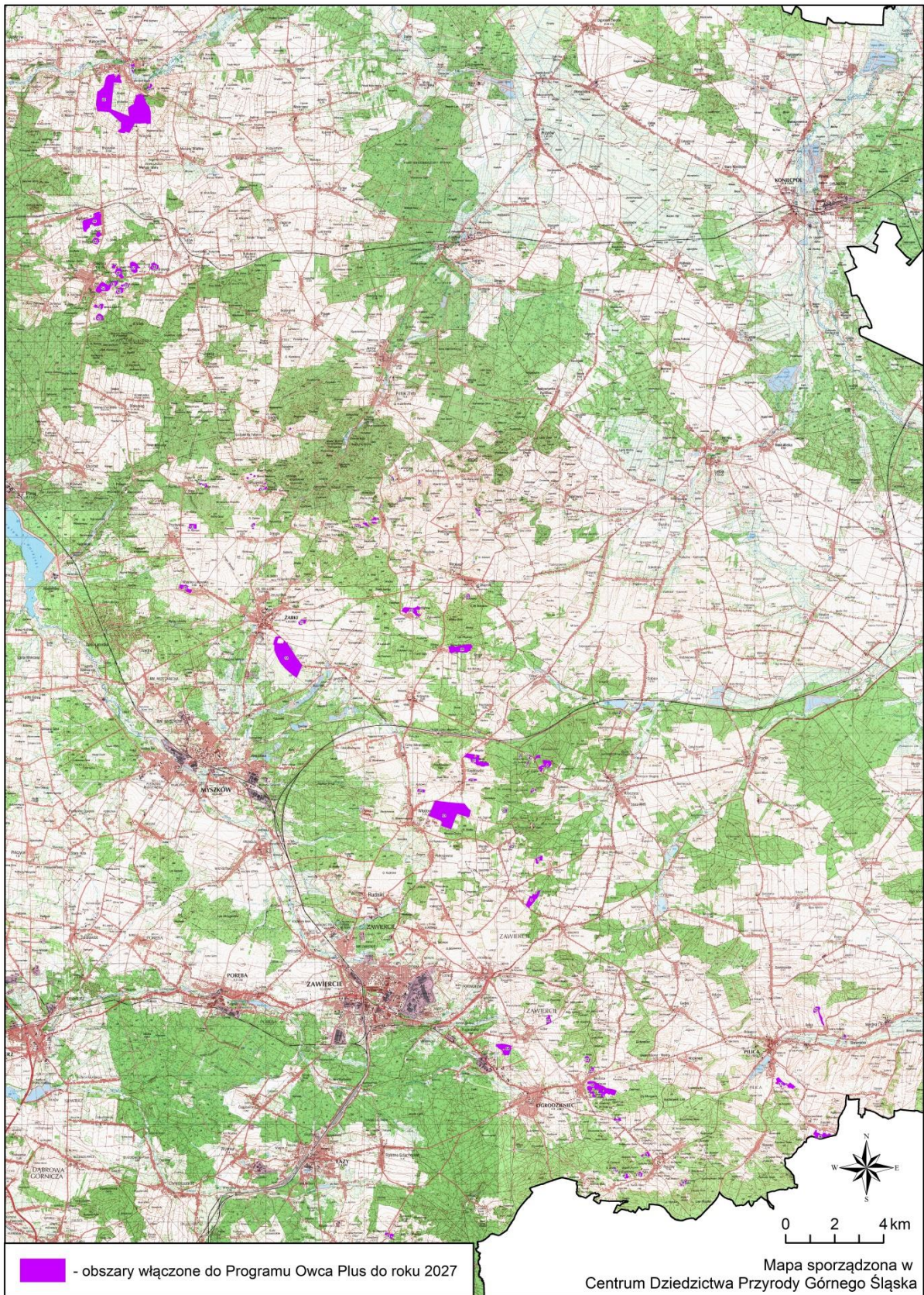
Monitoringiem objęte będą również działania związane z szansami rozwojowymi mieszkańców. Będą brane pod uwagę inwestycje w infrastrukturę pasterską i turystyczną a także działania promocyjne i szkoleniowe umożliwiające rozwój lokalnej społeczności.

17 Załączniki

17.1 Mapa obiektów wypasowych wpisanych do Wojewódzkiego Programu – Owca Plus do roku 2027 – Beskidy i Pogórze

17.2 Mapa obiektów wypasowych wpisanych do Wojewódzkiego Programu – Owca Plus do roku 2027 – Jura Krakowsko-Częstochowska

17.3 Załącznik nr 1 Standard wymagań egzaminacyjnych czeladnik w zawodzie juhas

Na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie (*)

Kod z klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy (**)	Kod z klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (***)	NUMER STANDARDU
612108	zawód pozaszkolny	121/cz

Egzamin CZELADNICZY przeprowadzany jest w dwóch etapach:

etap praktyczny: polega na samodzielnym wykonaniu przez kandydata zadań egzaminacyjnych sprawdzających umiejętności praktyczne.

Czas trwania etapu praktycznego nie może być krótszy niż 120 min i nie dłuższy niż 24 godziny, łącznie w ciągu trzech dni.

etap teoretyczny: polega na udzieleniu odpowiedzi na pytania zestawione w dwóch częściach - pisemnej i ustnej, sprawdzających wiedzę teoretyczną:

1. W części **pisemnej** z zakresu tematów:

- rachunkowość zawodowa,
- dokumentacja działalności gospodarczej,
- rysunek zawodowy,
- przepisy i zasady bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
- podstawowe zasady ochrony środowiska,
- podstawowe przepisy prawa pracy,
- podstawowa problematyka z zakresu podejmowania działalności gospodarczej i zarządzania przedsiębiorstwem.

Czas trwania części pisemnej nie może być krótszy niż 45 minut i nie dłuższy niż 210 minut.

2. W części **ustnej** z zakresu tematów:

- technologia,
- maszynoznawstwo,
- materiałoznawstwo.

Czas trwania części ustnej etapu teoretycznego nie może być dłuższy niż 30 minut.

UWAGI

1. (*) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. Nr 62, poz. 439)
2. (**) - Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 82, poz. 537 ze zm.)
3. (***)- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2011 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. z 2012 r. Nr 2, poz. 7)

Zadania do etapu praktycznego i pytania do etapu teoretycznego przygotowywane są na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie ustalonej przez ministra właściwego ds. edukacji (Ustawa o rzemiośle z dnia 22 marca 1989, tekst jednolity: Dz. U. Z 2002r Nr 112, poz. 979, z późn. zm. Dz. U. z 2003 Nr 137, poz. 1304, Dz. U. z 2009 Nr 6, poz.33, Dz. U. z 2011 Nr 207, poz. 1230, Dz. U. z 2011 Nr 205, poz. 1206)

W efekcie pozytywnie zdanego egzaminu CZELADNICZEGO izba rzemieślnicza wystawia ŚWIADECTWO CZELADNICZE, które jest formalnym potwierdzeniem kwalifikacji zawodowych, uzyskanych w różnych ścieżkach edukacji oraz w procesie pracy.

1. PROFIL UMIEJĘTNOŚCI CZELADNIKA ZWIĄZANY Z ZAWODEM

Czeladnik (posiadacz świadectwa czeladniczego) w zawodzie juhas potrafi wykonywać następujące zadania zawodowe:

- 1) prowadzi wypas owiec, dogląda i pilnuje stada,
- 2) wyznacza tereny wypasu owiec,
- 3) organizuje tradycyjny wypas owiec z poszanowaniem obrzędowości i uwarunkowaniami kulturowymi,
- 4) doi owce,
- 5) wytwarza produkty regionalne (oscypek, bundz, żętyca, bryndza owcza, zgodnie z tradycją),
- 6) dba o porządek w budynku pasterskim i otoczeniu,
- 7) propaguje zwyczaje i obrzędy związane z pasterstwem,
- 8) rozpoznaje podstawowe choroby owiec i udziela im pierwszej pomocy,
- 9) udziela pomocy przy zwalczaniu pasożytów zewnętrznych oraz kulawki,
- 10) przestrzega przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej oraz ochrony środowiska podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 11) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy.

Czeladnik w zawodzie juhas jest przygotowany do wykonywania następujących zadań zawodowych:

- 1) wykonuje udój owiec,
- 2) wytwarza wyroby z mleka owczego na bazie podpuszczki,
- 3) ustawia kosor na hali, zabezpiecza stada przed zwierzyną leśną,
- 4) strzyże owce, przechowuje i magazynuje runo,
- 5) pomaga przy wykonywaniu zabiegów zwalczania chorób i pasożytów zewnętrznych.

2. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM WYŻEJ WYMIENIONYCH ZADAŃ ZAWODOWYCH Z ZAKRESU:

2.1. Bezpieczeństwo i higiena pracy

Czeladnik:

- 1) rozróżnia pojęcia związane z bezpieczeństwem i higieną pracy, ochroną przeciwpożarową, ochroną środowiska i ergonomią,
- 2) rozróżnia zadania i uprawnienia instytucji oraz służb działających w zakresie ochrony pracy i ochrony środowiska w Polsce,
- 3) określa prawa i obowiązki pracownika oraz pracodawcy w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy,
- 4) przewiduje zagrożenia dla zdrowia i życia człowieka oraz mienia i środowiska związane z wykonywaniem zadań zawodowych,
- 5) określa zagrożenia związane z występowaniem szkodliwych czynników w środowisku pracy,
- 6) określa skutki oddziaływania czynników szkodliwych na organizm człowieka,
- 7) organizuje stanowisko pracy zgodnie z obowiązującymi wymaganiami ergonomii, przepisami bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 8) stosuje środki ochrony indywidualnej i zbiorowej podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 9) przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy oraz stosuje przepisy prawa dotyczące ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 10) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy oraz w stanach zagrożenia zdrowia i życia.

2.2. Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej

Czeladnik:

- 1) stosuje pojęcia z obszaru funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- 2) stosuje przepisy prawa pracy, przepisy prawa dotyczące ochrony danych osobowych oraz przepisy prawa podatkowego,
- 3) stosuje przepisy prawa dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej,
- 4) rozróżnia przedsiębiorstwa i instytucje występujące w branży i powiązania między nimi,
- 5) analizuje działania prowadzone przez przedsiębiorstwa funkcjonujące w branży,
- 6) inicjuje wspólne przedsięwzięcia z różnymi przedsiębiorstwami z branży,
- 7) przygotowuje dokumentację niezbędną do uruchomienia i prowadzenia działalności gospodarczej,

- 8) prowadzi korespondencję związaną z prowadzeniem działalności gospodarczej,
- 9) obsługuje urządzenia biurowe oraz stosuje programy komputerowe wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej,
- 10) planuje i podejmuje działania marketingowe prowadzonej działalności gospodarczej,
- 11) optymalizuje koszty i przychody prowadzonej działalności gospodarczej.

3. KOMPETENCJE

1.1. Personalne i społeczne

Czeladnik:

- 1) przestrzega zasad kultury i etyki,
- 2) jest kreatywny i konsekwentny w realizacji zadań,
- 3) przewiduje skutki podejmowanych działań,
- 4) jest otwarty na zmiany,
- 5) potrafi radzić sobie ze stresem,
- 6) aktualizuje wiedzę i doskonali umiejętności zawodowe,
- 7) przestrzega tajemnicy zawodowej,
- 8) potrafi ponosić odpowiedzialność za podejmowane działania,
- 9) potrafi negocjować warunki porozumień,
- 10) współpracuje w zespole.

4. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI OGÓLNOZAWODOWE ZWIĄZANE Z ZAWODEM JUHAS

Czeladnik:

- 1) rozpoznaje uwilgocenie runi pastwiskowej na łąkach i halach,
- 2) rozpoznaje mechowiska i młaki,
- 3) posiada podstawową wiedzę na temat roślin chronionych.

5. UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM ZADAŃ ZAWODOWYCH W ZAWODZIE JUHAS

5.1. Wykonanie udoju owiec

Czeladnik:

- 1) rozmieszcza na stanowisku pracy narzędzia, urządzenia i sprzęt zgodnie z zasadami bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
- 2) potrafi sprawdzić stan techniczny dojarki elektrycznej.

5.2. Wytwarzanie wyrobów z mleka owczego

Czeladnik:

- 1) rozpala ognisko w bącówce zgodnie z zasadą BHP i przeciwpożarową,
- 2) przygotowuje niezbędne naczynia,
- 3) stosuje zasady czyste ręce i czyste naczynia,
- 4) posiada umiejętność oceny temperatury mleka.

5.3. Ustawianie kosoru na hali i zabezpieczanie stada przed zwierzyną leśną

Czeladnik:

- 1) określa ilość materiałów np. płotów, fladr, długości pastucha, potrzebnych do postawienia kosoru,
- 2) dobiera odpowiednie materiały i narzędzia do planowanych robót.

5.4. Strzyżenie owiec, przechowywanie i magazynowanie runa

Czeladnik:

- 1) umie ustawić - „położyć” owcę do strzyży,
- 2) posiada umiejętność strzyży,
- 3) przestrzega wymogów BHP,
- 4) potrafi sprawdzić stan techniczny nożyc.

5.5. Pomaganie przy wykonywaniu zabiegów zwalczania chorób i pasożytów zewnętrznych

Czeladnik:

- 1) przygotowuje wannę oraz ją umiejscawia zgodnie z wymogami BHP,

2) posiada umiejętność przytrzymania owcy do zabiegu leczniczego na kulawkę.

6. WYPOSAŻENIE STANOWISK EGZAMINACYJNYCH

Etap praktyczny egzaminu czeladniczego przeprowadza się na halach lub pastwiskach posiadających warunki organizacyjne i techniczne niezbędne do wykonania przez zdającego zadań egzaminacyjnych. Środki ochrony indywidualnej. Instrukcje maszyn i urządzeń. Apteczka.

7. WARUNKI PRZYSTĄPIENIA DO EGZAMINU CZELADNICZEGO

Do egzaminu czeladniczego izba rzemieślnicza dopuszcza osobę, która spełnia jeden z następujących warunków:

- 1) ukończyła naukę zawodu u rzemieślnika oraz dokształcanie teoretyczne młodocianych pracowników w szkole lub w formach pozaszkolnych,
- 2) posiada świadectwo ukończenia gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej oraz ukończyła kształcenie w formie pozaszkolnej, dotyczące umiejętności zawodowych wchodzących zakres zawodu, w którym zdaje egzamin,
- 3) jest uczestnikiem praktycznej nauki zawodu dorosłych, o której mowa w art. 53c ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy,
- 4) posiada świadectwo ukończenia gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej i co najmniej trzyletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin,
- 5) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej prowadzącej kształcenie zawodowe o kierunku związanym z zawodem, w którym zdaje egzamin,
- 6) posiada tytuł zawodowy w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, oraz co najmniej półroczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin,
- 7) posiada świadectwo ukończenia gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej oraz zaświadczenie o zdaniu egzaminu sprawdzającego lub świadectwo potwierdzające kwalifikację w zawodzie a także co najmniej roczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu zaświadczenia o zdaniu egzaminu sprawdzającego lub świadectwa potwierdzającego kwalifikację w zawodzie.

8. MOŻLIWOŚCI UZYSKIWANIA DODATKOWYCH KWALIFIKACJI

- **Dostęp do następnego poziomu kształcenia** - w przypadku uzyskania świadectwa maturalnego, wydawanego po zdaniu egzaminu możliwość podjęcia nauki w szkole wyższej,
- możliwość uzyskania dyplomu mistrzowskiego w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, którego dotyczy świadectwo lub dyplom mistrzowski,
- możliwość doskonalenia zawodowego w systemie kształcenia ustawicznego (pozaformalne i nieformalne).

Osoba posiadająca Świadectwo czeladnicze może wystąpić do izby rzemieślniczej o wydanie **Europass - Suplementu do Świadectwa czeladniczego**.

17.4 Załącznik nr 2 Standard wymagań egzaminacyjnych mistrz w zawodzie juhas

Na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie (*)

Kod z klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy (**)	Kod z klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (***)	NUMER STANDARDU
612108	zawód pozaszkolny	121/m

Egzamin MISTRZOWSKI przeprowadzany jest w dwóch etapach:

etap praktyczny: polega na samodzielnym wykonaniu przez kandydata zadań egzaminacyjnych sprawdzających umiejętności praktyczne.
Czas trwania etapu praktycznego nie może być krótszy niż 120 min i nie dłuższy niż 24 godziny, łącznie w ciągu trzech dni.

etap teoretyczny: polega na udzieleniu odpowiedzi na pytania zestawione w dwóch częściach - pisemnej i ustnej, sprawdzających wiedzę teoretyczną:

1. W części **pisemnej** z zakresu tematów:
  - rachunkowość zawodowa wraz z kalkulacją,
  - dokumentacja działalności gospodarczej,
  - rysunek zawodowy,
  - przepisy i zasady bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
  - podstawowe zasady ochrony środowiska,
  - podstawowe przepisy prawa pracy,
  - podstawowa problematyka z zakresu podejmowania działalności gospodarczej i zarządzania przedsiębiorstwem,
  - podstawy psychologii i pedagogiki,
  - metodyka nauczania.

Czas trwania części pisemnej nie może być krótszy niż 45 minut i nie dłuższy niż 210 minut.

2. W części **ustnej** z zakresu tematów:
  - technologia,
  - maszynoznawstwo,
  - materiałoznawstwo.

Czas trwania części ustnej etapu teoretycznego nie może być dłuższy niż 30 minut.

UWAGI

1. (*) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. Nr 62, poz. 439)
2. (**) - Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 82, poz. 537 ze zm.)
3. (***) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2011 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. z 2012 r. Nr 2, poz. 7)

Zadania do etapu praktycznego i pytania do etapu teoretycznego przygotowywane są na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie ustalonej przez ministra właściwego ds. edukacji (Ustawa o rzemiośle z dnia 22 marca 1989, tekst jednolity: Dz. U. Z 2002r Nr 112, poz. 979, z późn. zm. Dz. U. z 2003 Nr 137, poz. 1304, Dz. U. z 2009 Nr 6, poz.33, Dz. U. z 2011 Nr 207, poz. 1230, Dz. U. z 2011 Nr 205, poz. 1206)

W efekcie pozytywnie zdanego egzaminu MISTRZOWSKIEGO izba rzemieślnicza wystawia DYPLOM MISTRZOWSKI, który jest formalnym potwierdzeniem kwalifikacji zawodowych, uzyskanych w różnych ścieżkach edukacji oraz w procesie pracy.

Od Mistrza, osoby posiadającej Dyplom mistrzowski, wymagana jest wiedza i umiejętności związane z wykonywaniem zawodu, w warunkach zatrudnienia lub samodzielnie prowadzonej działalności gospodarczej oraz szkolenia pracowników, w tym pracowników młodocianych i uczniów wyrażające się kompetencjami dotyczącymi:

2. samodzielnego, prawidłowego wykonywania prac przypisanych dla danego zawodu - kompleksowe wykonanie określonych przedmiotów lub usługi,
3. organizowania stanowiska pracy,
4. organizowania pracy w małej firmie i nadzór nad wykonywaniem prac w ramach powierzonego odcinka - planowanie i nadzorowanie pracy zespołu pracowniczego,
5. planowania, organizowania i nadzorowania przebiegu procesów technologicznych związanych z wytworzeniem produktu lub wykonaniem usługi,
6. odpowiedzialności na personel - zarządzanie i kierowanie zespołem pracowniczym zaangażowanym do wykonania określonego produktu lub usługi,
7. wykonywania pracy i zadań zgodnie z zasadami bezpiecznej i higienicznej pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
8. stosowania zasad równości traktowania pracowników ze względu na płeć, wiek i narodowość,
9. wykonywania pracy zgodnie z zasadami ochrony środowiska naturalnego - wykonywanie zawodu w ramach procesu wytwarzania produktów lub świadczenia usług w większym lub mniejszym stopniu wpływa na środowisko naturalne, np. zagospodarowywanie odpadów, postępowanie z odpadami niebezpiecznymi,
10. posługiwania się dokumentacją techniczną, normami, instrukcjami obsługi, poradnikami oraz innymi materiałami źródłowymi, dotyczącymi prac wykonywanych w obrębie danego zawodu,
11. regulacji prawnych związanych z samodzielnym prowadzeniem działalności gospodarczej, zatrudnianiem i szkoleniem pracowników,
12. projektowania nowych wzorów produktów oraz modyfikacji procesu świadczenia usług,
13. postawy i postępowania w sytuacjach kryzysowych i nietypowych pojawiających się w zespole pracowniczym,
14. radzenia sobie w sytuacjach nietypowych, wynikających np. na tle problemu technicznego, technologicznego lub organizacyjnego w trakcie procesu wytwarzania lub świadczenia usługi,
15. oceny sytuacji w firmie lub na powierzonym odcinku pracy i formułowanie wniosków i propozycji odcisnąć niezbędnych zmian,
16. wykonywania zadań nietypowych – specyficzne zamówienia wymagające dużego doświadczenia, umiejętności i wiedzy z zakresu danego zawodu,
17. odpowiedzialności za współtworzenie wizerunku firmy lub zespołu pracowniczego,
18. udzielania instruktażu i doradztwa związanego z doskonaleniem zawodowym pracowników wewnątrz firmy i poprzez uczestnictwo w różnych formach edukacji ustawicznej,
19. otwartości i gotowości do formułowania własnej ścieżki doskonalenia zawodowego poprzez udział w różnych formach edukacji ustawicznej,
20. ocena pracy i motywacja personelu,
21. zasad współżycia społecznego i etyki zawodowej.

Wyspecyfikowane oczekiwania od mistrza są weryfikowane poprzez określone warunki dopuszczenia do egzaminu mistrzowskiego (wykształcenie ogólne i zawodowe oraz doświadczenie zawodowe) oraz wymagania egzaminacyjne zawarte w procedurach przeprowadzania egzaminu mistrzowskiego.

1. PROFIL UMIEJĘTNOŚCI MISTRZA ZWIĄZANY Z ZAWODEM JUHAS

Mistrz (posiadacz dyplomu mistrzowskiego) w zawodzie juhas potrafi wykonywać następujące zadania zawodowe:

- 5) prowadzi wypas owiec, dogląda i pilnuje stada,
- 6) wyznacza tereny wypasu owiec,
- 7) organizuje tradycyjny wypas owiec z poszanowaniem obrzędowości i uwarunkowaniami kulturowymi,
- 8) doi owce,
- 9) wytwarza produkty regionalne (oscypek, bundz, żętyca, bryndza owcza, zgodnie z tradycją),
- 10) dba o porządek w budynku pasterskim i otoczeniu,
- 11) propaguje zwyczaje i obrzędy związane z pasterstwem,
- 12) rozpoznaje podstawowe choroby owiec i udziela im pierwszej pomocy,
- 13) udziela pomocy przy zwalczaniu pasożytów zewnętrznych oraz kulawki,

- 14) przestrzega przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej oraz ochrony środowiska podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 15) planuje i ocenia jakość wykonanych usług,
- 16) kształtuje umiejętności zawodowe ucznia zgodnie z zasadami psychologii, pedagogiki i metodyki nauczania,
- 17) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy,
- 18) prowadzi szkolenie i doradztwo zawodowe.

Mistrz w zawodzie juhas jest przygotowany do wykonywania następujących zadań zawodowych:

- 6) wykonuje udój owiec,
- 7) wytwarza wyroby z mleka owczego na bazie podpuszczki,
- 8) ustawia kosor na hali, zabezpiecza stada przed zwierzyną leśną,
- 9) strzyże owce, przechowuje i magazynuje runo,
- 10) wykonuje zabiegi zwalczania chorób i pasożytów zewnętrznych,
- 11) podejmuje decyzje na podstawie rachunku ekonomicznego oraz przepisów krajowych i UE.

2. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM WYŻEJ WYMIENIONYCH ZADAŃ ZAWODOWYCH Z ZAKRESU:

2.1. Bezpieczeństwo i higiena pracy

Mistrz:

- 1) rozróżnia pojęcia związane z bezpieczeństwem i higieną pracy, ochroną przeciwpożarową, ochroną środowiska i ergonomią,
- 2) rozróżnia zadania i uprawnienia instytucji oraz służb działających w zakresie ochrony pracy i ochrony środowiska w Polsce,
- 3) określa prawa i obowiązki pracownika oraz pracodawcy w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy,
- 4) przewiduje zagrożenia dla zdrowia i życia człowieka oraz mienia i środowiska związane z wykonywaniem zadań zawodowych,
- 5) określa zagrożenia związane z występowaniem szkodliwych czynników w środowisku pracy,
- 6) określa skutki oddziaływania czynników szkodliwych na organizm człowieka,
- 7) organizuje stanowisko pracy zgodnie z obowiązującymi wymaganiami ergonomii, przepisami bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 8) stosuje środki ochrony indywidualnej i zbiorowej podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 9) przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy oraz stosuje przepisy prawa dotyczące ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 10) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy oraz w stanach zagrożenia zdrowia i życia.

2.2. Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej

Mistrz:

- 1) stosuje pojęcia z obszaru funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- 2) stosuje przepisy prawa pracy, przepisy prawa dotyczące ochrony danych osobowych oraz przepisy prawa podatkowego i prawa autorskiego,
- 3) stosuje przepisy prawa dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej-rolniczej,
- 4) rozróżnia przedsiębiorstwa i instytucje występujące w branży i powiązania między nimi,
- 5) analizuje działania prowadzone przez przedsiębiorstwa funkcjonujące w branży,
- 6) inicjuje wspólne przedsięwzięcia z różnymi przedsiębiorstwami z branży,
- 7) przygotowuje dokumentację niezbędną do uruchomienia i prowadzenia działalności gospodarczej, rolniczej,
- 8) prowadzi korespondencję związaną z prowadzeniem działalności gospodarczej, rolniczej,
- 9) obsługuje urządzenia biurowe oraz stosuje programy komputerowe wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej, rolniczej,
- 10) planuje i podejmuje działania marketingowe prowadzonej działalności gospodarczej, rolniczej,
- 11) optymalizuje koszty i przychody prowadzonej działalności gospodarczej-rolniczej.

2.3. Organizacja pracy w zespole

Mistrz:

- 1) planuje i nadzoruje pracę zespołu w celu wykonania przydzielonych zadań,
- 2) dobiera osoby do wykonania przydzielonych zadań,
- 3) kieruje wykonaniem przydzielonych zadań,
- 4) ocenia jakość wykonania przydzielonych zadań,
- 5) wprowadza rozwiązania techniczne i organizacyjne wpływające na poprawę warunków i jakość pracy,

6) komunikuje się ze współpracownikami.

3. KOMPETENCJE:

3.1. Personalne i społeczne

- 1) przestrzega zasad kultury i etyki,
- 2) jest kreatywny i konsekwentny w realizacji zadań,
- 3) przewiduje skutki podejmowanych działań,
- 4) jest otwarty na zmiany,
- 5) potrafi radzić sobie ze stresem,
- 6) aktualizuje wiedzę i doskonali umiejętności zawodowe,
- 7) przestrzega tajemnicy zawodowej,
- 8) potrafi ponosić odpowiedzialność za podejmowane działania,
- 9) potrafi negocjować warunki porozumień,
- 10) współpracuje w zespole.

3.2. Pedagogiczne

- 1) wyjaśnia i ocenia sytuacje stosując się do opisu zagadnień i problemów w obszarze:
  - psychologii osobowości,
  - psychologii rozwojowej i wychowawczej,
  - psychologii pracy,
- 2) określa cele kształcenia w procesie praktycznej nauki zawodu zgodnie z podstawą programową i programem nauczania,
- 3) stosuje i dobiera właściwe metody nauczania,
- 4) realizuje program nauczania,
- 5) zna i stosuje narzędzia pomiaru dydaktycznego oraz kryteria oceniania ucznia,
- 6) stosuje zróżnicowane środki dydaktyczne w procesie kształcenia,
- 7) planuje, organizuje i realizuje nauczanie według podstawy programowej oraz programów nauczania w zawodzie, stanowiących podstawę do przeprowadzenia egzaminu potwierdzającego kwalifikację w zawodzie,
- 8) prowadzi zgodnie z przepisami dokumentację pracy pedagogicznej w zakładzie szkolącym uczniów.

4. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI OGÓLNOZAWODOWE ZWIĄZANE Z ZAWODEM JUHAS

Mistrz :

- 1) rozpoznaje uwilgocenie runi pastwiskowej na łąkach i halach,
- 2) rozpoznaje mechowiska i młaki,
- 3) posiada podstawową wiedzę na temat roślin chronionych,
- 4) rozróżnia czynniki siedliska i zabiegi uprawowe,
- 5) rozpoznaje gleby i ocenia ich wartość,
- 6) rozpoznaje gatunki roślin, roślin chronionych i zwierząt gospodarskich,
- 7) rozpoznaje uwilgocenie runi pastwiskowej siedlisk przyrodniczych,
- 8) przestrzega norm jakościowych i zasad standaryzacji produktów rolniczych, regionalnych,
- 9) sporządza biznesplan,
- 10) stosuje rachunek ekonomiczny w działalności rolniczej,
- 11) korzysta z usług instytucji i organizacji działających na rzecz wsi i rolnictwa,
- 12) korzysta ze środków finansowych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich.

5. UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM ZADAŃ ZAWODOWYCH W ZAWODZIE JUHAS

5.1. Wykonanie udoju owiec

Mistrz:

- 1) rozmieszcza na stanowisku pracy narzędzia, urządzenia i sprzęt zgodnie z zasadami bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
- 2) potrafi sprawdzić stan techniczny dojarki elektrycznej.

5.2. Wytwarzanie wyrobów z mleka owczego

Mistrz:

- 1) rozpala ognisko w baczowce zgodnie z zasadą BHP i przeciwpożarową,
- 2) przygotowuje niezbędne naczynia,

- 3) stosuje zasady czyste ręce i czyste naczynia,
- 4) posiada umiejętność oceny temperatury mleka.

5.3. Ustawianie kosoru na hali i zabezpieczanie stada przed zwierzyną leśną

Mistrz:

- 3) określa ilość materiałów, np. płotów, fladr, długości pastucha potrzebnych do postawienia kosoru,
- 4) dobiera odpowiednie materiały i narzędzia do planowanych robót.

5.4. Strzyżenie owiec, przechowywanie i magazynowanie runa

Mistrz:

- 1) potrafi ustawić - „położyć” owcę do strzyży,
- 2) posiada umiejętność strzyży,
- 3) przestrzega wymogi BHP,
- 4) potrafi sprawdzić stan techniczny nożyc.

5.5. Pomaga przy wykonywaniu zabiegów zwalczania chorób i pasożytów zewnętrznych

Mistrz:

- 1) przygotowuje wannę oraz umiejscawia ją zgodnie z wymogami BHP,
- 2) posiada umiejętność przytrzymania owcy do zabiegu leczniczego na kulawkę.

5.4. Podejmuje decyzje na podstawie rachunku ekonomicznego

Mistrz:

- 1) ustala cenę dzierżawy terenów pod wypas,
- 2) ustala cenę za owcę wynajmowaną do wypasu,
- 3) przeprowadza kalkulację produkcji serów,
- 4) podejmuje decyzję o terminie stanówki oraz doborze matek, jarek oraz tryków do rozplodu,
- 5) podejmuje decyzję o segregacji jagniąt do hodowli i na sprzedaż,
- 6) podejmuje decyzję o sposobie sprzedaży wyrobów owczych oraz jagniąt i ich terminie.

6. WYPOSAŻENIE STANOWISK EGZAMINACYJNYCH

Etap praktyczny egzaminu mistrzowskiego przeprowadza się w baczniach, na halach posiadających warunki organizacyjne i techniczne niezbędne do wykonania przez zdającego zadań egzaminacyjnych.

Pomieszczenie spełniające warunki bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej.
Środki ochrony indywidualnej. Apteczka.

7. WARUNKI DOPUSZCZENIA DO EGZAMINU MISTRZOWSKIEGO

Do egzaminu mistrzowskiego izba rzemieślnicza dopuszcza osobę, która spełnia jeden z następujących warunków:

- 1) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz tytuł czeladnika lub równorzędny w zawodzie, w którym zdaje egzamin, a także:
  - a) co najmniej trzyletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego, albo
  - b) co najmniej sześcioletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, łącznie przed i po uzyskaniu tytułu zawodowego,
- 2) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz co najmniej sześcioletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, w ramach samodzielnie prowadzonej działalności gospodarczej,
- 3) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz tytuł czeladnika lub równorzędny w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, a także co najmniej trzyletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego,
- 4) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz tytuł mistrza w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, a także co najmniej roczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu mistrza,
- 5) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej, dających wykształcenie średnie i kształcących w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin oraz tytuł zawodowy w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, a także co najmniej dwuletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego,

- 6) posiada dyplom ukończenia szkoły wyższej na kierunku lub w specjalności w zakresie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin oraz co najmniej roczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego.

8. MOŻLIWOŚCI UZYSKIWANIA DODATKOWYCH KWALIFIKACJI

- **Dostęp do następnego poziomu kształcenia** - w przypadku uzyskania świadectwa maturalnego, wydawanego po zdaniu egzaminu możliwość podjęcia nauki w szkole wyższej,
- możliwość uzyskania świadectwa czeladniczego lub dyplomu mistrzowskiego w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, którego dotyczy świadectwo lub dyplom mistrzowski,
- możliwość doskonalenia zawodowego w systemie kształcenia ustawicznego (pozaformalne i nieformalne).

Osoba posiadająca Dyplom mistrzowski może wystąpić do izby rzemieślniczej o wydanie **Europass – Suplementu do Dyplomu mistrzowskiego**.

Warszawa, 2013 r. Związek Rzemiosła Polskiego

17.5 Załącznik nr 3 Standard wymagań egzaminacyjnych czeladnik w zawodzie baca

Na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie (*)

Kod z klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy (**)	Kod z klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (***)	NUMER STANDARDU
613001	zawód pozaszkolny	122/cz

1. Egzamin CZELADNICZY przeprowadzany jest w dwóch etapach:

etap praktyczny: polega na samodzielnym wykonaniu przez kandydata zadań egzaminacyjnych sprawdzających umiejętności praktyczne.

Czas trwania etapu praktycznego nie może być krótszy niż 120 min i nie dłuższy niż 24 godziny, łącznie w ciągu trzech dni.

etap teoretyczny: polega na udzieleniu odpowiedzi na pytania zestawione w dwóch częściach - pisemnej i ustnej, sprawdzających wiedzę teoretyczną:

2. W części **pisemnej** z zakresu tematów:

- rachunkowość zawodowa,
- dokumentacja działalności gospodarczej,
- rysunek zawodowy,
- przepisy i zasady bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
- podstawowe zasady ochrony środowiska,
- podstawowe przepisy prawa pracy,
- podstawowa problematyka z zakresu podejmowania działalności gospodarczej i zarządzania przedsiębiorstwem.

Czas trwania części pisemnej nie może być krótszy niż 45 minut i nie dłuższy niż 210 minut.

2. W części **ustnej** z zakresu tematów:

- technologia,
- maszynoznawstwo,
- materiałoznawstwo.

Czas trwania części ustnej etapu teoretycznego nie może być dłuższy niż 30 minut.

UWAGI

4. (*) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. Nr 62, poz. 439)
5. (**) - Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 82, poz. 537 ze zm.)
6. (***) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2011 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. z 2012 r. Nr 2, poz. 7)

Zadania do etapu praktycznego i pytania do etapu teoretycznego przygotowywane są na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie ustalonej przez ministra właściwego ds. edukacji (Ustawa o rzemiośle z dnia 22 marca 1989, tekst jednolity: Dz. U. Z 2002r Nr 112, poz. 979, z późn. zm. Dz. U. z 2003 Nr 137, poz. 1304, Dz. U. z 2009 Nr 6, poz.33, Dz. U. z 2011 Nr 207, poz. 1230, Dz. U. z 2011 Nr 205, poz. 1206)

W efekcie pozytywnie zdanego egzaminu CZELADNICZEGO izba rzemieślnicza wystawia ŚWIADECTWO CZELADNICZE, które jest formalnym potwierdzeniem kwalifikacji zawodowych, uzyskanych w różnych ścieżkach edukacji oraz w procesie pracy.

1. PROFIL UMIEJĘTNOŚCI CZELADNIKA ZWIĄZANY Z ZAWODEM BACA

Czeladnik (posiadacz świadectwa czeladniczego) w zawodzie baca potrafi wykonywać następujące zadania zawodowe:

- 18) wyznacza tereny wypasu owiec,
- 19) organizuje tradycyjny wypas owiec z poszanowaniem obrzędowości i uwarunkowaniami kulturowymi,
- 20) wytwarza produkty regionalne przy użyciu tradycyjnego sprzętu,
- 21) prowadzi sprzedaż wytworzonych produktów (oscypek, bundz, żętyca, bryndza owcza),
- 22) rozpoznaje podstawowe choroby owiec oraz metody ich zapobiegania,
- 23) rozpoznaje zasady korzystania ze środowiska naturalnego,
- 24) rozpoznaje podstawowe gatunki roślin występujących na halach i pastwiskach,
- 25) buduje szałas,
- 26) kojarzy użytkowe, hodowlane, rasowe,
- 27) kształtuje umiejętności zawodowe ucznia zgodnie z zasadami psychologii, pedagogiki i metodyki nauczania,
- 28) przestrzega przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej, ochrony środowiska oraz bezpieczeństwa podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 29) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy.

Czeladnik w zawodzie baca jest przygotowany do wykonywania następujących zadań zawodowych:

- 1) wykonywania prac związanych z prowadzeniem produkcji roślinnej na łąkach i pastwiskach oraz produkcji zwierzęcej,
- 2) prowadzenia sprzedaży produktów regionalnych zgodnie z przepisami,
- 3) organizowania produkcji wyrobów regionalnych – oscypka, bryndzy, bundzu, żyntyicy.

2. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM WYŻEJ WYMIENIONYCH ZADAŃ ZAWODOWYCH Z ZAKRESU:

2.1. Bezpieczeństwo i higiena pracy

Czeladnik :

- 1) rozróżnia pojęcia związane z bezpieczeństwem i higieną pracy, ochroną przeciwpożarową, ochroną środowiska i ergonomią,
- 2) rozróżnia zadania i uprawnienia instytucji oraz służb działających w zakresie ochrony pracy i ochrony środowiska w Polsce,
- 3) określa prawa i obowiązki pracownika oraz pracodawcy w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy,
- 4) przewiduje zagrożenia dla zdrowia i życia człowieka oraz mienia i środowiska związane z wykonywaniem zadań zawodowych,
- 5) określa zagrożenia związane z występowaniem szkodliwych czynników w środowisku pracy,
- 6) organizuje stanowisko pracy zgodnie z obowiązującymi wymaganiami ergonomii, przepisami bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 7) stosuje środki ochrony indywidualnej i zbiorowej podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 8) przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy oraz stosuje przepisy prawa dotyczące ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 9) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy oraz w stanach zagrożenia zdrowia i życia.

2.2. Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej

Czeladnik:

- 1) stosuje pojęcia z obszaru funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- 2) stosuje przepisy prawa pracy, przepisy prawa dotyczące ochrony danych osobowych oraz przepisy prawa podatkowego i prawa autorskiego,
- 3) stosuje przepisy prawa dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej-rolniczej,
- 4) rozróżnia przedsiębiorstwa i instytucje występujące w branży i powiązania między nimi,
- 5) analizuje działania prowadzone przez przedsiębiorstwa funkcjonujące w branży,
- 6) inicjuje wspólne przedsięwzięcia z różnymi przedsiębiorstwami z branży,
- 7) przygotowuje dokumentację niezbędną do uruchomienia i prowadzenia działalności gospodarczej, rolniczej,

- 8) prowadzi korespondencję związaną z prowadzeniem działalności gospodarczej, rolniczej,
- 9) obsługuje urządzenia biurowe oraz stosuje programy komputerowe wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej, rolniczej,
- 10) planuje i podejmuje działania marketingowe prowadzonej działalności gospodarczej, rolniczej,
- 11) optymalizuje koszty i przychody prowadzonej działalności gospodarczej-rolniczej.

3. KOMPETENCJE:

3.1. Personalne i społeczne

Czeladnik:

- 1) przestrzega zasad kultury i etyki,
- 2) jest kreatywny i konsekwentny w realizacji zadań,
- 3) przewiduje skutki podejmowanych działań,
- 4) jest otwarty na zmiany,
- 5) radzi sobie ze stresem,
- 6) aktualizuje wiedzę i doskonali umiejętności zawodowe,
- 7) przestrzega tajemnicy zawodowej,
- 8) ponosi odpowiedzialność za podejmowane działania,
- 9) współpracuje w zespole.

4. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI OGÓLNOZAWODOWE ZWIĄZANE Z ZAWODEM BACA

Czeladnik :

- 1) rozróżnia czynniki siedliska i zabiegi uprawowe,
- 2) rozpoznaje gleby i ocenia ich wartość,
- 3) klasyfikuje nawozy i ocenia ich wpływ na glebę i rośliny,
- 4) rozpoznaje gatunki roślin, roślin chronionych i zwierząt gospodarskich,
- 5) rozpoznaje uwilgocenie runi pastwiskowej siedlisk przyrodniczych,
- 6) rozpoznaje rasy i typy użytkowe zwierząt gospodarskich,
- 7) przestrzega norm jakościowych i zasad standaryzacji produktów rolniczych, regionalnych,
- 8) korzysta z usług instytucji i organizacji działających na rzecz wsi i rolnictwa,
- 9) korzysta ze środków finansowych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich.

5. UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM ZADAŃ ZAWODOWYCH W ZAWODZIE BACA

5.1. Wykonywanie prac związanych z prowadzeniem produkcji roślinnej i zwierzęcej

Czeladnik:

- 1) ocenia stan runi,
- 2) posiada umiejętność oraz wiedzę na temat podsiewu,
- 3) zabezpiecza użytki przyrodnicze,
- 4) wylicza czas oraz okres przestawiania kosoru,
- 5) wylicza długość okresu wypasu na danym terenie zgodnie z wymogami NATURA 2000 oraz możliwościami odrostu runi,
- 6) wylicza dawki pokarmowe dla danej grupy zwierząt,
- 7) dobiera jarki oraz owce do pokrycia,
- 8) ustala termin krycia pod kontem opłacalności.

5.2. Prowadzenie sprzedaży produktów regionalnych

Czeladnik:

- 1) posiada wiedzę na temat przepisów sprzedaży bezpośredniej,
- 2) odpowiada za przygotowanie stanowiska do sprzedaży zgodnie z tradycją oraz obowiązującymi przepisami,
- 3) posiada umiejętność wyceny kosztów i kalkulacji sprzedaży,
- 4) posiada wiedzę w zakresie marketingu produktów ovczych.

5.3. Organizowanie i nadzorowanie produkcji wyrobów regionalnych

Czeladnik:

- 1) wylicza potrzebną ilość podpuszczki zużywanej do produkcji serów,
- 2) nadzoruje wytwarzanie sera,

- 3) sprawdza czystość oraz przestrzeganie procesu technologicznego przy wyrobie serów,
- 4) sprawdza zabezpieczenie baczki oraz pomieszczeń, gdzie są przechowywane lub dojrzewają sery przed szkodnikami.

6. WYPOSAŻENIE STANOWISK EGZAMINACYJNYCH

Etap praktyczny egzaminu mistrzowskiego przeprowadza się w baczkach, na halach posiadających warunki organizacyjne i techniczne niezbędne do wykonania przez zdającego zadań egzaminacyjnych.

Pomieszczenie spełniające warunki bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej.
Środki ochrony indywidualnej. Apteczka.

7. WARUNKI PRZYSTĄPIENIA DO EGZAMINU CZELADNICZEGO

Do egzaminu czeladniczego izba rzemieślnicza dopuszcza osobę, która spełnia jeden z następujących warunków:

- 8) ukończyła naukę zawodu u rzemieślnika oraz dokształcanie teoretyczne młodocianych pracowników w szkole lub w formach pozaszkolnych,
- 9) posiada świadectwo ukończenia gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej oraz ukończyła kształcenie w formie pozaszkolnej, dotyczące umiejętności zawodowych wchodzących zakres zawodu, w którym zdaje egzamin,
- 10) jest uczestnikiem praktycznej nauki zawodu dorosłych, o której mowa w art. 53 c ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy,
- 11) posiada świadectwo ukończenia gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej i co najmniej trzyletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin,
- 12) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej prowadzącej kształcenie zawodowe o kierunku związanym z zawodem, w którym zdaje egzamin,
- 13) posiada tytuł zawodowy w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, oraz co najmniej półroczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin,
- 14) posiada świadectwo ukończenia gimnazjum albo ośmioletniej szkoły podstawowej oraz zaświadczenie o zdaniu egzaminu sprawdzającego lub świadectwo potwierdzające kwalifikację w zawodzie a także co najmniej roczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu zaświadczenia o zdaniu egzaminu sprawdzającego lub świadectwa potwierdzającego kwalifikację w zawodzie.

8. MOŻLIWOŚCI UZYSKIWANIA DODATKOWYCH KWALIFIKACJI

- **Dostęp do następnego poziomu kształcenia** - w przypadku uzyskania świadectwa maturalnego, wydawanego po zdaniu egzaminu możliwość podjęcia nauki w szkole wyższej,
- możliwość uzyskania dyplomu mistrzowskiego w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, którego dotyczy świadectwo lub dyplom mistrzowski,
- możliwość doskonalenia zawodowego w systemie kształcenia ustawicznego (pozaformalne i nieformalne).

Osoba posiadająca Świadectwo czeladnicze może wystąpić do izby rzemieślniczej o wydanie **Europass - Suplementu do Świadectwa czeladniczego**.

17.6 Załącznik nr 4 Standard wymagań egzaminacyjnych mistrz w zawodzie baka

Na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie (*)

Kod z klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy (**)	Kod z klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (***)	NUMER STANDARDU
613001	zawód pozaszkolny	122/m

Egzamin MISTRZOWSKI przeprowadzany jest w dwóch etapach:

etap praktyczny: polega na samodzielnym wykonaniu przez kandydata zadań egzaminacyjnych sprawdzających umiejętności praktyczne.
Czas trwania etapu praktycznego nie może być krótszy niż 120 min i nie dłuższy niż 24 godziny, łącznie w ciągu trzech dni.

etap teoretyczny: polega na udzieleniu odpowiedzi na pytania zestawione w dwóch częściach - pisemnej i ustnej, sprawdzających wiedzę teoretyczną:

3. W części **pisemnej** z zakresu tematów:

- rachunkowość zawodowa wraz z kalkulacją,
- dokumentacja działalności gospodarczej,
- rysunek zawodowy,
- przepisy i zasady bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
- podstawowe zasady ochrony środowiska,
- podstawowe przepisy prawa pracy,
- podstawowa problematyka z zakresu podejmowania działalności gospodarczej i zarządzania przedsiębiorstwem,
- podstawy psychologii i pedagogiki,
- metodyka nauczania.

Czas trwania części pisemnej nie może być krótszy niż 45 minut i nie dłuższy niż 210 minut.

2. W części **ustnej** z zakresu tematów:

- technologia,
- maszynoznawstwo,
- materiałoznawstwo.

Czas trwania części ustnej etapu teoretycznego nie może być dłuższy niż 30 minut.

UWAGI

7. (*) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz. U. Nr 62, poz. 439)
8. (**) - Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 82, poz. 537 ze zm.)
9. (***) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2011 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. z 2012 r. Nr 2, poz. 7)

Zadania do etapu praktycznego i pytania do etapu teoretycznego przygotowywane są na bazie podstawy programowej kształcenia w zawodzie ustalonej przez ministra właściwego ds. edukacji (Ustawa o rzemiośle z dnia 22 marca 1989, tekst jednolity: Dz. U. Z 2002r Nr 112, poz. 979, z późn. zm. Dz. U. z 2003 Nr 137, poz. 1304, Dz. U. z 2009 Nr 6, poz.33, Dz. U. z 2011 Nr 207, poz. 1230, Dz. U. z 2011 Nr 205, poz. 1206)

W efekcie pozytywnie zdanego egzaminu MISTRZOWSKIEGO izba rzemieślnicza wystawia DYPLOM MISTRZOWSKI, który jest formalnym potwierdzeniem kwalifikacji zawodowych, uzyskanych w różnych ścieżkach edukacji oraz w procesie pracy.

Od Mistrza, osoby posiadającej Dyplom mistrzowski, wymagana jest wiedza i umiejętności związane z wykonywaniem zawodu, w warunkach zatrudnienia lub samodzielnie prowadzonej działalności gospodarczej oraz szkolenia pracowników, w tym pracowników młodocianych i uczniów wyrażające się kompetencjami dotyczącymi:

22. samodzielnego, prawidłowego wykonywania prac przypisanych dla danego zawodu - kompleksowe wykonanie określonych przedmiotów lub usługi,
23. organizowania stanowiska pracy,
24. organizowania pracy w małej firmie i nadzór nad wykonywaniem prac w ramach powierzonego odcinka - planowanie i nadzorowanie pracy zespołu pracowniczego,
25. planowania, organizowania i nadzorowania przebiegu procesów technologicznych związanych z wytworzeniem produktu lub wykonaniem usługi,
26. odpowiedzialności na personel: zarządzanie i kierowanie zespołem pracowniczym zaangażowanym do wykonania określonego produktu lub usługi,
27. wykonywania pracy i zadań zgodnie z zasadami bezpiecznej i higienicznej pracy oraz ochrony przeciwpożarowej,
28. stosowania zasad równości traktowania pracowników ze względu na płeć, wiek i narodowość,
29. wykonywania pracy zgodnie z zasadami ochrony środowiska naturalnego - wykonywanie zawodu w ramach procesu wytwarzania produktów lub świadczenia usług w większym lub mniejszym stopniu wpływa na środowisko naturalne, np. zagospodarowywanie odpadów, postępowanie z odpadami niebezpiecznymi,
30. posługiwania się dokumentacją techniczną, normami, instrukcjami obsługi, poradnikami oraz innymi materiałami źródłowymi, dotyczącymi prac wykonywanych w obrębie danego zawodu,
31. regulacji prawnych związanych z samodzielnym prowadzeniem działalności gospodarczej, zatrudnianiem i szkoleniem pracowników,
32. projektowania nowych wzorów produktów oraz modyfikacji procesu świadczenia usług,
33. postawy i postępowania w sytuacjach kryzysowych i nietypowych pojawiających się w zespole pracowniczym,
34. radzenia sobie w sytuacjach nietypowych, wynikających np. na tle problemu technicznego, technologicznego lub organizacyjnego w trakcie procesu wytwarzania lub świadczenia usługi,
35. oceny sytuacji w firmie lub na powierzonym odcinku pracy i formułowanie wniosków i propozycji odnośnie niezbędnych zmian,
36. wykonywania zadań nietypowych – specyficzne zamówienia wymagające dużego doświadczenia, umiejętności i wiedzy z zakresu danego zawodu,
37. odpowiedzialności za współtworzenia wizerunku firmy lub zespołu pracowniczego,
38. udzielania instruktażu i doradztwa związanego z doskonaleniem zawodowym pracowników wewnątrz firmy i poprzez uczestnictwo w różnych formach edukacji ustawicznej,
39. otwartości i gotowości do formułowania własnej ścieżki doskonalenia zawodowego poprzez udział w różnych formach edukacji ustawicznej,
40. ocena pracy i motywacja personelu,
41. zasad współżycia społecznego i etyki zawodowej.

Wyspecyfikowane oczekiwania od mistrza są weryfikowane poprzez określone warunki dopuszczenia do egzaminu mistrzowskiego (wykształcenie ogólne i zawodowe oraz doświadczenie zawodowe) oraz wymagania egzaminacyjne zawarte w procedurach przeprowadzania egzaminu mistrzowskiego.

1. PROFIL UMIEJĘTNOŚCI MISTRZA ZWIĄZANY Z ZAWODEM BACA

Mistrz (posiadacz dyplomu mistrzowskiego) w zawodzie bacia potrafi wykonywać następujące zadania zawodowe:

- 28) wyznacza tereny wypasu owiec,
- 29) organizuje tradycyjny wypas owiec z poszanowaniem obrzędowości i uwarunkowaniami kulturowymi,
- 30) wytwarza produkty regionalne przy użyciu tradycyjnego sprzętu,
- 31) prowadzi sprzedaż wytworzonych produktów (oscypek, bundz, żętyca, bryndza owcza),
- 32) rozpoznaje podstawowe choroby owiec oraz metody ich zapobiegania,
- 33) rozpoznaje zasady korzystania ze środowiska naturalnego,
- 34) rozpoznaje podstawowe gatunki roślin występujących na halach i pastwiskach,
- 35) buduje szalasy,
- 36) kojarzy użytkowe, hodowlane, rasowe,
- 37) stosuje procedury kontroli jakości wyrobów i usług,
- 38) sporządza kosztorys oraz wycenę wykonanych usług,
- 39) planuje i ocenia jakość wykonanych usług,

- 40) kształtuje umiejętności zawodowe ucznia zgodnie z zasadami psychologii, pedagogiki i metodyki nauczania,
- 41) przestrzega przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej, ochrony środowiska oraz bezpieczeństwa podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 42) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy,
- 43) prowadzi szkolenie i doradztwo zawodowe.

Mistrz w zawodzie baka jest przygotowany do wykonywania następujących zadań zawodowych:

- 4) wykonywania prac związanych z prowadzeniem produkcji roślinnej na łąkach i pastwiskach oraz produkcji zwierzęcej,
- 5) prowadzenia sprzedaży produktów regionalnych zgodnie z przepisami,
- 6) organizowania i nadzorowania produkcji wyrobów regionalnych – oscypka, bryndzy, bundzu, żentycy,
- 7) podejmowania decyzji na podstawie rachunku ekonomicznego oraz przepisów krajowych i UE.

2. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM WYŻEJ WYMIENIONYCH ZADAŃ ZAWODOWYCH Z ZAKRESU:

2.1. Bezpieczeństwo i higiena pracy

Mistrz:

- 1) rozróżnia pojęcia związane z bezpieczeństwem i higieną pracy, ochroną przeciwpożarową, ochroną środowiska i ergonomią,
- 2) rozróżnia zadania i uprawnienia instytucji oraz służb działających w zakresie ochrony pracy i ochrony środowiska w Polsce,
- 3) określa prawa i obowiązki pracownika oraz pracodawcy w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy,
- 4) przewiduje zagrożenia dla zdrowia i życia człowieka oraz mienia i środowiska związane z wykonywaniem zadań zawodowych,
- 5) określa zagrożenia związane z występowaniem szkodliwych czynników w środowisku pracy,
- 6) określa skutki oddziaływania czynników szkodliwych na organizm człowieka,
- 7) organizuje stanowisko pracy zgodnie z obowiązującymi wymaganiami ergonomii, przepisami bezpieczeństwa i higieny pracy, ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 8) stosuje środki ochrony indywidualnej i zbiorowej podczas wykonywania zadań zawodowych,
- 9) przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy oraz stosuje przepisy prawa dotyczące ochrony przeciwpożarowej i ochrony środowiska,
- 10) udziela pierwszej pomocy poszkodowanym w wypadkach przy pracy oraz w stanach zagrożenia zdrowia i życia.

2.2. Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej

Mistrz:

- 1) stosuje pojęcia z obszaru funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- 2) stosuje przepisy prawa pracy, przepisy prawa dotyczące ochrony danych osobowych oraz przepisy prawa podatkowego i prawa autorskiego,
- 3) stosuje przepisy prawa dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej-rolniczej,
- 4) rozróżnia przedsiębiorstwa i instytucje występujące w branży i powiązania między nimi,
- 5) analizuje działania prowadzone przez przedsiębiorstwa funkcjonujące w branży,
- 6) inicjuje wspólne przedsięwzięcia z różnymi przedsiębiorstwami z branży,
- 7) przygotowuje dokumentację niezbędną do uruchomienia i prowadzenia działalności gospodarczej, rolniczej,
- 8) prowadzi korespondencję związaną z prowadzeniem działalności gospodarczej, rolniczej,
- 9) obsługuje urządzenia biurowe oraz stosuje programy komputerowe wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej, rolniczej,
- 10) planuje i podejmuje działania marketingowe prowadzonej działalności gospodarczej, rolniczej,
- 11) optymalizuje koszty i przychody prowadzonej działalności gospodarczej-rolniczej.

2.3. Organizacja pracy w zespole

Mistrz:

- 1) planuje i nadzoruje pracę zespołu w celu wykonania przydzielonych zadań,
- 2) dobiera osoby do wykonania przydzielonych zadań,
- 3) kieruje wykonaniem przydzielonych zadań,
- 4) ocenia jakość wykonania przydzielonych zadań,
- 5) wprowadza rozwiązania techniczne i organizacyjne wpływające na poprawę warunków i jakość pracy,
- 6) komunikuje się ze współpracownikami.

3. KOMPETENCJE

3.1. Personalne i społeczne

- 1) przestrzega zasad kultury i etyki,
- 2) jest kreatywny i konsekwentny w realizacji zadań,
- 3) przewiduje skutki podejmowanych działań,
- 4) jest otwarty na zmiany,
- 5) potrafi radzić sobie ze stresem,
- 6) aktualizuje wiedzę i doskonali umiejętności zawodowe,
- 7) przestrzega tajemnicy zawodowej,
- 8) potrafi ponosić odpowiedzialność za podejmowane działania,
- 9) potrafi negocjować warunki porozumień,
- 10) współpracuje w zespole.

3.2. Pedagogiczne

- 1) wyjaśnia i ocenia sytuacje stosując się do opisu zagadnień i problemów w obszarze:
  - psychologii osobowości,
  - psychologii rozwojowej i wychowawczej,
  - psychologii pracy,
- 2) określa cele kształcenia w procesie praktycznej nauki zawodu zgodnie z podstawą programową i programem nauczania,
- 3) stosuje i dobiera właściwe metody nauczania,
- 4) realizuje program nauczania,
- 5) zna i stosuje narzędzia pomiaru dydaktycznego oraz kryteria oceniania ucznia,
- 6) stosuje zróżnicowane środki dydaktyczne w procesie kształcenia,
- 7) planuje, organizuje i realizuje nauczanie według podstawy programowej oraz programów nauczania w zawodzie, stanowiących podstawę do przeprowadzenia egzaminu potwierdzającego kwalifikację w zawodzie,
- 8) prowadzi zgodnie z przepisami dokumentację pracy pedagogicznej w zakładzie szkolącym uczniów.

4. WIEDZA I UMIEJĘTNOŚCI OGÓLNOZAWODOWE ZWIĄZANE Z ZAWODEM BACA

Mistrz:

- 1) rozróżnia czynniki siedliska i zabiegi uprawowe,
- 2) rozpoznaje gleby i ocenia ich wartość,
- 3) klasyfikuje nawozy i ocenia ich wpływ na glebę i rośliny,
- 4) rozpoznaje gatunki roślin, roślin chronionych i zwierząt gospodarskich,
- 5) rozpoznaje uwilgocenie runi pastwiskowej siedlisk przyrodniczych,
- 6) rozpoznaje rasy i typy użytkowe zwierząt gospodarskich,
- 7) przestrzega norm jakościowych i zasad standaryzacji produktów rolniczych, regionalnych,
- 8) sporządza biznesplan,
- 9) stosuje rachunek ekonomiczny w działalności rolniczej,
- 10) korzysta z usług instytucji i organizacji działających na rzecz wsi i rolnictwa,
- 11) korzysta ze środków finansowych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich.

5. UMIEJĘTNOŚCI ZWIĄZANE Z WYKONYWANIEM ZADAŃ ZAWODOWYCH W ZAWODZIE BACA

5.1. Wykonywanie prac związanych z prowadzeniem produkcji roślinnej i zwierzęcej

Mistrz:

- 1) ocenia stan runi,
- 2) posiada umiejętność oraz wiedzę na temat podsiewu,
- 3) zabezpiecza użytki przyrodnicze,
- 4) wylicza czas oraz okres przestawiania kosoru,
- 5) wylicza długość okresu wypasu na danym terenie zgodnie z wymogami NATURA 2000 oraz możliwościami odrostu runi,
- 6) wylicza dawki pokarmowe dla danej grupy zwierząt,
- 7) dobiera jarki oraz owce do pokrycia,
- 8) ustala termin krycia pod kontem opłacalności.

5.2. Prowadzenie sprzedaży produktów regionalnych

Mistrz:

- 1) posiada wiedzę na temat przepisów sprzedaży bezpośredniej,
- 2) odpowiada za przygotowanie stanowiska do sprzedaży zgodnie z tradycją oraz obowiązującymi przepisami,
- 3) posiada umiejętność wyceny kosztów i kalkulacji sprzedaży,
- 4) posiada wiedzę w zakresie marketingu produktów owczych.

5.3. Organizowanie i nadzorowanie produkcji wyrobów regionalnych

Mistrz:

- 1) wylicza potrzebną ilość podpuszczki zużywanej do produkcji serów,
- 2) nadzoruje wytwarzanie sera,
- 3) sprawdza czystość oraz przestrzeganie procesu technologicznego przy wyrobie serów,
- 4) sprawdza zabezpieczenie bacówki oraz pomieszczeń, gdzie są przechowywane lub dojrzewają sery przed szkodnikami.

5.4. Podejmowanie decyzji na podstawie rachunku ekonomicznego

Mistrz:

- 1) ustala cenę dzierżawy terenów pod wypas,
- 2) ustala cenę za owcę wynajmowaną do wypasu,
- 3) przeprowadza kalkulację produkcji serów,
- 4) podejmuje decyzję o terminie stanówki oraz doborze matek, jarek oraz tryków do rozplodu,
- 5) podejmuje decyzję o segregacji jagniąt do hodowli i na sprzedaż,
- 6) podejmuje decyzję o sposobie sprzedaży wyrobów owczych oraz jagniąt i ich terminie.

6. WYPOSAŻENIE STANOWISK EGZAMINACYJNYCH

Etap praktyczny egzaminu mistrzowskiego przeprowadza się w bacówkach, na halach posiadających warunki organizacyjne i techniczne niezbędne do wykonania przez zdającego zadań egzaminacyjnych.

Pomieszczenie spełniające warunki bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej.
Środki ochrony indywidualnej. Apteczka.

7. WARUNKI DOPUSZCZENIA DO EGZAMINU MISTRZOWSKIEGO

Do egzaminu mistrzowskiego izba rzemieślnicza dopuszcza osobę, która spełnia jeden z następujących warunków:

- 7) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz tytuł czeladnika lub równorzędny w zawodzie, w którym zdaje egzamin, a także:
  - c) co najmniej trzyletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego, albo
  - d) co najmniej sześćoletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, łącznie przed i po uzyskaniu tytułu zawodowego,
- 8) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz co najmniej sześćoletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, w ramach samodzielnie prowadzonej działalności gospodarczej,
- 9) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz tytuł czeladnika lub równorzędny w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, a także co najmniej trzyletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego,
- 10) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej oraz tytuł mistrza w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, a także co najmniej roczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu mistrza;
- 11) posiada świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej albo dotychczasowej szkoły ponadpodstawowej, dających wykształcenie średnie i kształcących w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, oraz tytuł zawodowy w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, a także co najmniej dwuletni okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego,
- 12) posiada dyplom ukończenia szkoły wyższej na kierunku lub w specjalności w zakresie wchodzącym w zakres zawodu, w którym zdaje egzamin, oraz co najmniej roczny okres wykonywania zawodu, w którym zdaje egzamin, po uzyskaniu tytułu zawodowego.

8. MOŻLIWOŚCI UZYSKIWANIA DODATKOWYCH KWALIFIKACJI

- **Dostęp do następnego poziomu kształcenia** - w przypadku uzyskania świadectwa maturalnego, wydawanego po zdaniu egzaminu możliwość podjęcia nauki w szkole wyższej,
- możliwość uzyskania świadectwa czeladniczego lub dyplomu mistrzowskiego w zawodzie wchodzącym w zakres zawodu, którego dotyczy świadectwo lub dyplom mistrzowski,
- możliwość doskonalenia zawodowego w systemie kształcenia ustawicznego (pozaformalne i nieformalne).

Osoba posiadająca Dyplom mistrzowski może wystąpić do izby rzemieślniczej o wydanie **Europass – Suplementu do Dyplomu mistrzowskiego**.

Warszawa, 2013 r. Związek Rzemiosła Polskiego